

Зборник у славу Филипа Вишњића и народне песме, 1936.

Садржај

1. Божидар Томић: Филип Вишњић – Живот, појава и духовне особине
2. Божидар Томић: Историско-књижевна сведочанства о Вишњићу као песнику
3. Михаило Пупин: Филип Вишњић у симболичној слици
4. Герхард Геземан: Једном мртвом певачу
5. В. Ђоровић: Хисториска вредност Вишњићеве песме „Почетак буне против дахија”
6. Др В. Глушац: Вишњићева песма „Почетак буне против дахија”
7. Драг. Костић: Значај Филипа Вишњићева за историју наше

8. Веселин Чајкановић: Хидромантија код Филипа Вишњића
9. Исидора Секулић: Народни језик или – понос наш
10. Павле Поповић: Около „Малог Радојице”
11. Тих Р. Ђорђевић: Сузе шарца Краљевића Марка
12. Др Васо Чубриловић: Босанско Подриње и први српски устанак
13. Јаша М. Продановић: Народна песма „Смрт Марка Краљевића” као васпитно штиво

821.163.41.09 Višnjić
F. (082), 821.163.41-13

ЗБОРНИК
У СЛАВУ
ФИЛИПА ВИШЊИЋА
И
НАРОДНЕ ПЕСМЕ

ДРУГО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ ОДБОРА ЗА ПРОСЛАВУ ФИЛИПА ВИШЊИЋА
1 9 3 6

ЗБОРНИК
У СЛАВУ
ФИЛИПА ВИШЊИЋА
И
НАРОДНЕ ПЕСМЕ

ДРУГО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ ОДБОРА ЗА ПРОСЛАВУ ФИЛИПА ВИШЊИЋА
1 9 3 6

Филип Вишњић Живот, појава и духовне особине

Добро је што знамо да Филип неће остати без споменика. Велики је то дух био.

Сима Станишић, савременик Вишњићев.

Чудна је игра историје. Она једне с престола обара у прашину, друге из ничега подиже на највише врхове.

Тако су 1813 године многи истакнути људи Србије, само да спасу животе, пребегли у Аустрију и тим заувек завршили своје историске улоге, а Вук Караџић и Филип Вишњић, докле потпуно непознати — један хром, а други слеп — захваљујући једино том бежању, могли су да дођу у прилику да, један певањем, а други објављивањем народних песама, постану славни и велики књижевници.

Срећа је хтела да Караџић, хром, дође 1813 г. у далеки Беч, у саму престоницу Аустрије, да се упозна с Копитарем, виликим научником и Словенином, па да се уведе у науку и рад на књижевности, а Филип Вишњић, слеп, да пређе само из села Равња реку Саву и настани се у Грку, па да га већ у пролеће 1815 нађе Вук — за време свог бављења у Срему — и да забележи од њега шеснаест епских песама, од којих неке спадају у најлепше примере наше књижевности.

*

Наше народне песме су величина и понос нашег народа, али су, по необјашњивим законима наше душе, ницале и цветале у најтежим и најгорим данима југословенске историје, у доба робовања Турцима и онда кад се наш народ дизао да се ослободи тог робовања; кад се узносио изнад својих слабости и непријатељске моћи и тираније.

У тренутку кад су те песме у свом развоју и цветању достигле, можда, врхунац, а пред опасношћу да, угушене уметничком писаном књижевношћу, падну у потпуни заборав, једним непредвиђеним случајем — готово чудом — спасене су од сигурне пропасти. Јавио се тада у нашем народу човек који је једини био дорастао да то благо, читаво, неокрњено преда у аманет нашој историји књижевности и нашој култури. Био је то Вук Караџић.

И као што је народна песма стварана за време ропства сабраном целокупном духовном снагом највећих народних талената, нерасипаних и нерастаканих ни на шта друго; ства-

рана из душе целог народа, не мучењем робова, крвљу и сузама, као пирамиде или Версај, него најлеменитијим начином, тако се и то драгоцено благо, највеће које има наш народ, могло здравим и непомућеним народним духом Вука Караџића, који није био застрањен ученошћу, сачувати.

То је било прво велико открићење.

Али се није на том стало. Било је вероватноће или наде да Вук, бележећи многобројне песме од појединих људи из народа, од гуслара који су их чули и научили од других, наиђе једног дана на правог творца народне песме, — и он је на њега наишао, и то на јединог у нашој историји народних песама; наишао је на великог народног песника, слепца Филипа Вишњића.

То је било друго велико открићење.

Ово друго открићење је непроцењива књижевна и научна добит. Без ње би нам у души остао непрестано мучан осећај: да се у мору великих песничких творевина нашег народа није могао наћи ни један њихов творац познат по имену.

Људском духу — жудном сазнања, људској мисли — мученој питањима, случај Филипа Вишњића каква необична одгонетка! Пре тога, колико је читалаца осетило неправду историје или живота пред неразјашњеном тајном творца „Илијаде“ и „Одисеје“, а колико је уложено труда да се та тајна разреши, па све узалуд? У целом том трагању није се отишло даље од почетка, од имена, можда и овог измишљеног.

Хомер? Шта означава то име? Име једног песника или симбол саме поезије?

Код нашег песника, код Филипа Вишњића, све је јасно, све познато: рођење и смрт, родно место и место последњег боравка, живот и догађаји у које је тај живот био уплетен, његов лик и његова дела.

Знамо да је он први велики народни песник који је у дугом низу безимених откривен. Знамо да после њега наш народ више није дао таквог. Знамо да је он уједно кулминација и крај стварања једне изванредне епопеје наше народне поезије.

Живот Филипа Вишњића Детињство

Филип Вишњић родио се 1767¹⁾ године у Српској Трнови, једном веома лепом и питомом подринском селу, које је за време Турака припадало зворничкој нахији.

¹⁾ Белешке Лукијана Мушицког о Филипу Вишњићу. Саопштио Др. Никола Крстић. Гласник Српског ученог друштва, књ. III, св. 20 (старог реда), с. 238. — У белешкама Мушицког није назначена година Вишњићева рођења, али се каже да је Вишњићу 1817 г., кад је Мушицки писао те белешке, било 50 година, те отуд знамо да се он родио 1767 године. Вук Караџић у Предговору IV књ. С.н.п., с. XIII, казује: „Кад сам је од њега песме — 1815 г. — преписивао, било му је око 50 година.“

Трнова је тада била велико село са 200 кућа, богато воћем, а нарочито виноградима каквих у целој Босни и Србији није било; грождја је у њој толико рађало, да су се вином подмиривале четири нахије: зворничка, бијељинска, градачачка и тузланска.

То место, под повијарцима Мајевице, два сата од Дрине, расуто по бреговима и увалама, дивног географског положаја, било је као предодређено да роди великог песника. Трновске беле куће, у подножју шума, на прекрасном избрежју, уоквирене зеленим воћњацима и баштама, дају утисак песничка разапетог чадорја.

Село као да је ненамерно, али складно, сабрано у више засеока од којих су главни Српска и Турска Трнова. Недалеко села, под тамним заклоном Мајевице, манастир је Свете Тројице — Тавна. Између њега и села је она Дучићева стаза:

„Бијела и гола, кратка, вјечно будна“....

На том путу има узвишења са којих се отвара прелеп видик на све засеоке Трнове и на манастир.²⁾ На једном од тих узвишења, одакле је поглед најлепши, дизао се некад дом с великом и богатом задругом Вилића, оцева и дедова Филипових. — На том узвишеном месту, с којег се могла да напаја песничка душа необичним природним лепотама — родио се велики народни песник, Филип Вишњић.

Филипову оцу било је крштено име Ђорђе³⁾, али су га у селу звали Стојаном; мајци Марија, а прозвали су је Вишњом, и само су је по том имену и знали. По том имену и Филип је прозван Вишњићем.⁴⁾

У селу Трнови породица Вилића становала је од старина и била на гласу. У Вишњићево време она је с Филиповим оцем, његова три брата и великим бројем задругара и братственика имала на 50 кућа.

Уз велики број кућа и задругара имала је велику земљу, и то: воћњаке, оранице, ливаде и шуме, а на сву ту земљу, добили су Вилићи од Турака стара царска „писма“, звана темесући, по којима су од људи настањених на тој земљи могли купити десетину. Тако је десетину добивао и Филипов отац Ђорђе.

Вилићи су били не само угледни и богати људи, него и врло заслужни за своје село. За њих се каже да су у Трнови први засадили винову лозу, па су од њихове лозе остали Трновљани расадили своје винограде.

Филип је рано изгубио оца, а мати му се преудала у село Међаше, близу Бијељине. Ту је он провео своје детињство и

²⁾ А. Станојевић, Родно место Ф. Вишњића. Венац, XIX, с. 660.

³⁾ Гласник Срп. ученог друштва, књ. III, св. 20, с. 238.

⁴⁾ Син Филипов, Ранко, волео је више да се служи дедином презименом Вилић, него очевим Вишњић. Ibidem, с. 241.

своју младост; ту је, у осмој години, добио богиње и од те болести ослепио.

Овај тешки удар судбоносан је тренутак у животу Вишњићеву. Он је упутио целу његову будућност у једном одређеном и неизбежном правцу, ка једном једином позиву — одвео га је право гуслама и певању.

Младосћ — Погибија Вилића

Филип је у раној младости научио гудити уз гусле и певао је тада само песме које је чуо и научио.

Други, можда још важнији обрт у његовом животу, који се по својим последицама најдубље усекао у Вишњићеву душу и био му доживотни завет — јесте крвава трагедија његове родбине у Трнови.

За време Кочине крајине, кад је Филипу било 20 година, задесила је Вилиће велика несрећа.

Једнога дана, месеца августа, 1787 године, Филиповим стричевима као виђеним и одличним људима дођу у Трнову неки врло угледни бегови из Зворника у госте. Обесни и осигурани, они се не задовоље само тим што се почасте и забаве, него неки од њих насрну на Турђију, жену Луке Вилића, стрица Филипова, и по праву јачега онога доба оно што зајеле и учине.

Кад Вилићи сазнају за нанесену срамоту, они одмах убију два Турчина виновника. Зачас је један насилник лежао у локви своје крви, а други је висео о шљиви пред кућом Вилића, обешен уларом свога коња.

То убиство, премда у одбрани породичне части, зачетак је страшне трагедије Вилића. Турска освета је дошла ускоро и била изведена веома свирепом. Убити у оно време Турчина није било само обично злочинство, него такво зло, за које су испаштали сви рођаци убице. Турци су у убијеним гледали своје једноверне, себе саме, а не злочинце који су погазили образ туђе жене. Раји није било слободно ни да се пожали, што му господар бешчasti жену и кћер, напротив је морао животом плаћати, што је покушао крвљу зликовца да опере укаљани образ своје жене.

На прву вест о погибији дошли су Турци из Зворника у Трнову с одлуком да се за њу најтеже и најскупље наплате. Уочи Преображења, славе манастира Тавне, они ухвате сва три Филипова стрица: Марка, старешину задруге, и браћу му Лазу и Луку, а с њима и Лукиног сина Божу, т.ј. сву одраслу чељад Вилића, све их вежу и собом поведу. Из Трнове Турци се упуте на Преображење у Манастир. Кад народ види да собом воде Вилиће, сав се разбегне.

Игуман Тавне понуди Турцима четири кесе откупа да Вилићима одреше руке да би се могли само причестити, али Турци не хтедну то примити, него допусте за сто гроша да

Вилићи, везаних руку, уз оружану пратњу, уђу у цркву да се исповеде и причесте.

На исповеди, Марко, најстарији Вилић, изјави да је сам својом руком једног од убијених Турака посекао, а другог обесио. Турци их затим одведу у Зворник и ту погубе: Луку, чију су жену осрамотили и његова сина Божу посеку, а Марка и Лазу обесе.

Вилићи, који су се у одбрани части своје куће показали јунаци, били су и у очекивању смрти неустрашиви. Старац Марко од 60 година, кад су га водили зворничком чаршијом на губилиште, певао је из гласа.⁵⁾

Отада за Вилиће нема мира све до њихове дефинитивне пропасти.

Турци се нису задовољили смрћу поменуте четверице; они су наумили да униште целу породицу Вилића. Стога су упадали у Трнову више пута, терали жене и децу у Зворник, пленили Вилићима имање, злостављали и мучили их, али нарочито су желели да им преотму темесуће; и нису престали све дотле док их нису добили.

После те велике погибије и нечувених турских насиља, породица Вилића није више никад дошла до свог ранијег имања и богатства, и не само што није дошла до тога, него се, оставши готово без игде ичега, није могла уопште одржати. Цео њен опстанак био је доведен у питање, и од тог тренутка губи се сваки траг преосталим члановима породице Вилића. Остао је у животу само Филип, који за свој живот има да заблагодари само слепилу; а на месту где је некада живела велика, богата и на гласу задруга Вилића угасило се сасвим огњиште. На њега више ни нога слепог Вишњића није смела да стане.

У тој необичној чињеници извор је оном страшном пламену Вишњићеве мржње према Турцима и освете погажена роба која се уздиже титански против тираније. Отуд је и онај крик и револт „сиротиње раје“ коме нема равног у епској поезији ниједног народа.

Али се и овде, као и у многим трагичним ударима у животу човека, манифестовао још једном онај чудни закон природе, она оптимистичка и животодавна мисао: да и у несрећи среће има.

Прва несрећа, да остави своје рођено огњиште и с мајком оде у туђу кућу, није била мала; друга, ослепљење, кудикамо је већа и страшнија, али је она спасла Вишњића од највеће, од најстрашније — од смрти.

Турци, који су своју жеђ за крвљу и осветом искалили на здравим, снажним и одраслим Вилићима, нису то могли учинити на једном слепом младићу од 20 година; нису то могли, јер би то, заиста, прешло границу и људског и зверског.

⁵⁾ Жена Лукина надживела је своју срамоту и породичну трагедију и умрла 1813 године.

Како је после ових догађаја, од своје двадесете до тридесете године, проводио Вишњић живот, не знамо.

У тридесет првој години оженио се. Жена му је била родом из села Мртвице, из врло богате породице Ђуковића. Крштено јој је име било Наста, али су је више знали по надимку Бијела. Она се удала тек после смрти својих родитеља и изродила с Филипом шестеро деце, од којих је 1817 године у животу било само двоје, и то: Ранко и Милица.

Вишњићева путовања

Стална опасност по живот као и гусларски позив упућивали су Вишњића и гонили га да путује. Многи знаци кажу да је Вишњић путовао још пре своје двадесете године, т.ј. пре породичне трагедије, али има више вероватноће да је његово право путовање почело после тога.

О тим путовањима има у Вука и Мушицког доста података. Тако Вук вели да је Вишњић ишао не само по целом Босанском Пашалуку, него и у Скадар, те просио певајући.⁶⁾

По белешкама Мушицког⁷⁾ Вишњић је много путовао и обишао многа места у Босни, Херцеговини, Србији, Срему, Славонији, Бачкој и Банату. У Босни је прошао Јању, Бијељину, Сребреник, Градачац, Дервенту, Тешањ, Котор-Варош, Бању Луку — у једном правцу; у другом: Тузлу, Маглај, Жепче, Врандук, Травник и Сарајево, од којих су последња два места била у то доба најзнатнији центри управе и трговине у Босанском Пашалуку; Травник, седиште везира, а Сарајево најбогатији трговачки град.

Најважнији правац којим је Вишњић ишао био је, несумњиво, правац: Зворник, Сребреница, Кушлат, Власаница, Горача, Чајниче, Плевља, Фоча и пут кроз Црну Гору до Скадра.

По саопштењу Вукову⁸⁾ Вишњић је то пропутовао певајући и просећи. Да ли је он на тим својим путовањима имао вођу, а веровати је да је имао, и, ако је имао, ко му је био вођа, остало је непознато.

Из материјала што нам пружају народне песме и из једног француског извештаја из Дубровника од 28 маја 1805 у ком се јавља да се у Босни „певају јуначке песме на српском језику, које, по обичају овог народа, славе победе Карађорђево, описујући га као хришћанског ослободиоца, може се закључити да је Вишњић у то време путовао по Босни, а да су песме што се спомињу Вишњићеве песме; у првом реду „Почетак буне на дахије“, једна од најлепших и најбунтовнијих, која је могла врло снажно утицати на револуционисање духова у Босни и Херцеговини, нарочито онај пророчки завршетак:

⁶⁾ В. Караџић: Предговор IV књизи Срп. нар. песама, с. XII.

⁷⁾ Гл. с. уч. друштва, књ. III, св. 20, с. 242—243.

⁸⁾ В. К., Предговор IV књ. С. н. п., с. XII.

„Дрино водо! племенита међо!
„Измеђ' Босне и измеђ' Србије!
„Наскоро ће и то вр'еме доћи,
„Када ћу ја и тебека прећи
„И честиту Босну полазити!”

а коју је Вишњић сам певао и проносио.⁹⁾

Његова кретања Дрином кроз Босну, Санџак и Црну Гору до Скадра дају основа за једну врло важну претпоставку: да је Вишњић могао бити у вези са Арсенијем Гаговићем, архимандритом манастира Пиве, који је имао не само планове о устанку херцеговачке раје, него и једну велику концепцију о „Славјано-србском царству” и да је нарочито 1809 године прошао тим путем, јер се одмах после неуспеха на Чегру код Каменице и повлачења српске војске из Босне и он 1809 године склања у Србију.

По једном свом казивању Вишњић је уходио турску војску, понављајући на Дрини код Бијељине.¹⁰⁾

Он је врло често и врло радо одлазио манастирима и знао многе манастире, неке стварно, а неке по имену. То одлажење могло је бити из двојаквих побуда: прво, из поштовања и дубоке љубави коју је Вишњић имао још од раног детињства према манастирима, а друго, због тражења уточишта и духовног интересовања за веру и науку, ако не и по извесној мисији који му је његов позив и време доделило.

Из песме „Опет Св. Сава”¹¹⁾ (Куд се ћеде цар Немање благо?) може се то поуздано извести. Ту видимо да Вишњић зна, иако не увек сигурно за „цркву Вилиндар”, Високе Дечане, у приморју код воде Бистрице,

За „два стуба светитеља Ђурђа,
„Оба стуба виш' Новог Пазара,
„Студеницу на Влаху Староме,
„Миљешевку цркву код Требиња
„И Довољу, близу Горе Црне,

да зна за манастир Тројицу, „надомак Таслице”, затим Рачу, Папраћу, Вазућу¹²⁾

„Озрен-цркву насред Босне славне
„И Гомељу на граници сувој,
„Моштаницу у Крајини љутој.

Мушицки набраја даље у Србији места кроз која је Вишњић пропутовао. То су: Шабац, Београд, Ужице, Смедерево,

⁹⁾ Др. Ј. Тошковић, Односи Б. и Х. 1805—1806, с. 72—73.

¹⁰⁾ К. Змеановић и Богољуб Познановић, Свеоци народног предања око гроба Филипа Вишњића, Илок 1887 године, с. IV-V.

¹¹⁾ В. К., С. н. песме, књ. II, с. 96 и Предговор IV књ. с. н. п., с. XI.

¹²⁾ Правилно: Вазућу.

Соко, Лозница, Лешница, Крупањ, Ваљево, Уб, Палеж (данас Забрежје), Болеч, Гроцка, Асан-Пашина Паланка, (Смедеревска Паланка), Рудник, Чачак, Крагујевац и Карановац (Краљево).

У Срему је био: у Земуну, Руми, Митровици, Рачи, Кукујевцима, Шиду, Илоку, Карловцима и Шишатовцу; у Славонији: у Винковцима, Броду, Градишци, Осеку и Ђакову; у Бачкој: у Паланци, Кулпину и Парагама.¹³⁾

Једног лета прешао је био и Дунав, те, путујући по Банату од места до места, дошао чак до Темишвара.¹⁴⁾

Мушицки, митроносни песник, човек васпитан у великом граду, углађени велики господин, који се одушевљавао отменошћу и хармонијом класичне културе, интересовао се само за вароши и већа места кроз која је прошао Вишњић и изнео их у својим белешкама. Вишњић, напротив, свуда је више пажње поклањао селу и раји, па је зато број села која је пропутовао морао бити већи.

Он је у нека места, као например, у Босут, Рачу и Шишатовац одлазио више пута, а нека од њих, нарочито манастири, били су му етапа за даља путовања.

Долазак у Србију

Кад се 1809 године, после пораза на Каменици, српска војска која је била продрла у Босну вратила преко Дрине натраг у Србију, прешао је с њом и Филип Вишњић и после тога живео до 1813 године стално по српским логорима око Дрине.¹⁵⁾

Разлози за тај прелазак били су двојаки: први и најважнији да избегне прогањање Турака и опасност по живот, јер је Турцима Вишњић био познат,¹⁶⁾ нарочито по свом певању најновијих бојева за слободу Србије, а други да у земљи која је давала херојски отпор турским насиљима и прва почела светити Косово — живи и будно прати вести о савременим догађајима за своје песме.

Године 1810, кад је Хуршид-паша с истока навалио на Србију, ударила је силна турска војска, под Али пашом Видајићем, из Босне, па је, прешавши Дрину, опколила Лозницу и стала је опседати и бити из топова.

У опсади, међу истакнутим војводама (Антом Божићевићем, Милошем Стојићевићем и капетаном Бакал Милосавом) нашао се и слепи Филип Вишњић. Опседнута српска војска, на броју до 1200 војника, дванаест дана давала је јуначки

¹³⁾ Белешке Л. Мушицког, Гл. с. уч. др., књ. III, св. XX, с. 236—243.

¹⁴⁾ Свеоци, с. VII.

¹⁵⁾ В. К., С. н. песме, књ. IV, с. XII.

¹⁶⁾ Свеоци, с. V—VI.

отпор Турцима којих је, по разним казивањима, било око 30.000.

Јаков Ненадовић са својом кнежином из Нахије ваљевске и Лука Лазаревић из Нахије шабачке пођу, тобоже, Лозници у помоћ. Међутим на турску силу не смедну ударити, него се негде иза њих улогоре, па стану из прикрајка посматрати како Турци бију Лозницу, али кад се на Варварину срећно заврши бој по српску војску, Карађорђе подигне војску готово из целе Шумадије, узме још од графа Орурка нешто Козака под пуковником Никићем и дође Лозници у помоћ.

Саставши се са Јаковом и Луком, Карађорђе 6 и 7 октобра у дводневној жестокој битки потуче Турке и ослободи Лозницу.¹⁷⁾

Шта је могао у таквиј ситуацији да ради један песник снаге и инспирације Филипа Вишњића? — Кад су Турци највише наваљивали, он је сео међу српске војнике, удесио гусле, па почео певати песме и храбрити војску, а у одмору гртао је зрна која су опседнуте засипала.¹⁸⁾

Из података које имамо није могуће тачно утврдити где је Вишњић провео четири године свога бављења у Србији. За своју породицу, жену и децу морао је наћи неко стално место, а он сам, по природи свог позива и из страсти за путовањем, ишао је од једног логора до другог. За прве две године, 1809 и 1810, посве поуздано можемо закључити да је био у Лозници,¹⁹⁾ а после ослобођења Лознице, с највише вероватноће, у Бадовинцима.

У Бадовинцима је пред икупљеним војводама: Луком Лазаревићем, Стојаном Чупићем, Лазаром Мутапом, Цинцар Јанком и капетан Милосавом који су били рањени у борби на Лозници певао песме о ослобођењу Србије, а можда и своју најновију песму „О боју на Лозници”. Ту је Вишњић имао и први свој сусрет са вождом целокупне устаничке војске, — Карађорђем, којему је такође певао, али с којим није разговарао.²⁰⁾

Остале године, по свему судећи, провео је у Ноћајском Салашу код Стојана Чупића.

Ова претпоставка заснива се на чињеници да Вишњић у својим песмама нарочито место даје Стојану Чупићу, Змају од Ноћаја, као и факту да га је катастрофа 1813 године зате-

¹⁷⁾ С. к. з., Вукова књига, I, с. 98.

¹⁸⁾ К. Ненадовић: „Живот и дела великог Ђорђа Петровића”, с. 655. Сима Милутиновић у „Србијанци” тим поводом пева о Вишњићу још и ово:

„Ха јунаци, сви за светле пушке,
„Ви за пушке, а ја ћу за гусле
„Те свако згађај, ка', ког ја их худни.

¹⁹⁾ В. К., С. н. п., књ. IV, с. XII.

²⁰⁾ М. Б. Милићевић: Поменик, с. 58 и Гл. с. уч. др., књ. III, св. 20, с. 243.

кла у логору на Равњу близу Ноћаја, где је главну борбу водио Стојан Чупић.²¹⁾

Чупића Вишњић пева у осам песама, од којих је једна, „Хвала Чупићева“, прави панегирик. У њој је толико детаља с људима, „капетанима, момцима и лавовима“²²⁾ Чупићевим, да их је могао знати само најближи познаник или онај који је с Чупићем био дуже времена заједно.

Вишњић даље зна фамилијарно име Чупићево и од мила му пева Стоко, зна све његове слуге²³⁾ и коње; да станује „иза бара“ и какав је начин његове борбе.

Кад набраја јунаке у „Боју на Лозници“, он Чупића ставља пре Анте Богићевића, Милоша Стоићевића и Бакал Милосава, а кад пева о помоћи која се шаље опсађеним, он спомиње пре Чупића но Луку Лазаревића, који је био први позван у помоћ.²⁴⁾

За Турке је Чупић онај страшни јунак који с разлогом носи име Змај:

Ми се Турци маћи не смијемо
Од влашкијех љутијех змајева,
Прелијећу преко воде Дрине,
Па се наше Босне приваћају,
Дочекују по друмов'ма Турке,
И русе им ос'јецају главе;
Из чаршије изић' не смијемо
Нит' на воду Дрину извирити.²⁵⁾

Најзад, знамо да је Вишњић од Чупића добио на поклон два прекрасна коња.²⁶⁾

Поред ове, има места још једној претпоставци: да је Вишњић извесно време живео код кнеза Иве Кнежевића у Поповима, код Милоша Стоићевића, Анте Богићевића, Цинцар Јанка и Луке Лазаревића, јер је он радо ишао на ноге чувеним јунацима, да се од њих, у првом реду, обавести о појединостима знатнијих бојева и догађаја.

Посматрани с једног вишег, културног или историског гледишта, ови документи имају нарочитог значаја. Чупић, или који био истакнути српски војвода из Првог устанка, а Чупић највише, из хуманих побуда или из жеље да се прослави, држао је на свом „двору“ једног необичног рапсода или дворског песника, песника каквог ни пре ни после у нашој историји није имао ниједан владар.

Живот у логорима међу јунацима или у домовима гостолубивих домаћина јунака одговарао је не само животној потреби једног слепог гуслара, него је био сасвим у складу с

²¹⁾ К. Ненадовић, Ж. и д. в. Ђ. Петровића, с. 311—12.

²²⁾ „Хвала Чупићева“, стих 56—57.

²³⁾ „Бој на Салашу“, стих 87—88.

²⁴⁾ „Бој на Лозници“, стих 375—397.

²⁵⁾ „Бој на Лозници“, стих 88—95.

²⁶⁾ С. к. з., Вукова књига, II, с. 145.

јуначким духом и жудњом Филипа Вишњића да на извору нађе материјала за прослављање слободе.

По логорима, бојним пољима и шанчевима око Дрине, где је из близине пратио кржаве бојеве и слеп преживљавао велику душевну борбу, већу но они који су могли увек знати ко губи и ко добива, Вишњић је више жудео да доживи пуну слободу, па је њу пророчки и претсказао.

Значај Вишњићева бављења у Србији

Вишњићево бављење у Србији је важно из више разлога. Прво, што је Вишњић у Србији испевао неке нове песме, друго, што је неке раније овде попунио и треће, најважније, што је у слободи имао могућности да их више пута певајући поново запамти и тако уређене, искристалисане преда Вуку, односно нашој историји књижевности.

Прелазац у Срем

Када Турци у јесен 1813 године прећу Дрину и Саву и поћу Шапцу, Стојан Чупић и Зеко Буљубаша утврде се код села Равња у јаким шанцима. У једном од тих шанаца налазио се с војском и Филип Вишњић.²⁷⁾

Турци у октобру ударе на те шанце. Зеко, пошто задобије седамнаест рана, погине, а Чупић (и с њим Филип Вишњић) умакне, и тако Турци шанце освоје.

Тада многе породице из Србије, нарочито из Равња и Клече, пребегну у Срем. Тако и Вишњић са својом породицом, женом Бијелом, сином Ранком и кћери Милицом (Мандом), заједно са осталима избеглицама, преће Саву код бивше кордунске поште „Вртић“, на пола пута од Мартинаца у Грк, и настани се у Грку.

По доласку у Грк прво се смести код неког Гаје Ноћајца, у кући број 16, и на једној половини његова дворишта сагради себи колибу и око колибе направи више клупица.

Ту је Вишњић, певајући песме, окупљао слушаоце и у тој колиби остао више година.²⁸⁾ У Грку је и сина дао у школу.²⁹⁾

Из Грка је често одлазио у оближњи Босут и Рачу и даље, у Шид, Илок, Руму и Земун и по свим тим местима певао. Он је већ тада имао леп глас.³⁰⁾

Захваљујући томе и Вук Караџић могао је још у пролеће 1815 г., бавећи се у Шишатовцу, да дозна за Вишњића. Вук је одмах после Ускрса те године, пратећи из Карловаца Тешана Подруговића у Србију, долазио до Сремске Митровице и на том је путу, или у самој Митровици, тада најдоцније, чуо за Вишњића и да „зна особито лепе песме од Карађор-

²⁷⁾ К. Ненадовић: Живот и дела великог Ђорђа Петровића, с. 655.

²⁸⁾ К. Змеановић и Б. П., Свеоци, с. III—IV.

²⁹⁾ В. К., Предговор IV. књ. с. н. п., с. XII.

³⁰⁾ Л. М., Белешке, Гл. с. уч. др., књ. III, с. 20, с. 243.

ђијних времена.” Том приликом, највероватније, обавестио је Мушицког о Вишњићу и замолио га да песника позове или му је сам поручио да што пре дође у Шишатовац, где је имао господски квартал и сваку другу згоду и потребу да препишу све песме.³¹⁾

Вишњић је у Шишатовцу био убрзо по одласку Подруговићеву, најкасније у јуну месецу; у сваком случају пре краја јуна.

Вук у једном писму писаном на Видовдан 1815 г. извештава Копитара да има песму о „Смрти Кулин Капетана” сасвим друкчију, већу и лепшу од оне коју је дао у I збирци на страни 117. За њу је јавио да му је један слепац из Србије певао,³²⁾ а тај слепац није био нико други него Филип Вишњић.

По белешкама које је о Вишњићу објавио у мају месецу 1833 г. у IV књизи народних песама, а које су најважнији документи о поезији Вишњића, Вук је у времену од Ускрса до Видовдана забележио од Филипа 16 песама.³³⁾

Вишњић је у Шишатовцу остао, вероватно, дуже времена, а по једној Вуковој белешци, он је више пута долазио у манастир.³⁴⁾

Вук је већ тада, правилно оценивши високу књижевну вредност Вишњићевих песама и његов изванредни песнички дар, наговарао га да иде опет у Србију у жељи да би онамо још коју песму спевао, али га никако није могао наговорити, јер му је у Срему било добро: имао је свога коња и таљиге и чисто се био погосподио.³⁵⁾

На жалост ни тад ни после Вишњић се није вратио у Србију, а та чињеница је била и судбоносна за њега, јер после тога он није испевао више ниједне песме. Али Вука није напуштала мисао да што ново чује од Вишњића, па се 9 августа 1815 године обраћа из Беча Мушицком и моли да напише једно писмо у Грк оном попу: „нека јошт штогод ново препише од Филипа Слијепца, а особито ако буде спјевао од Вељка или од Равња.”³⁶⁾

Следеће године, 21 септембра 1816, примио је Вишњића у Кулпину у посету тадашњи карловачки митрополит Стеван Стратимировић, један од највећих и најпознатијих људи у Српству онога времена, и богато га обдарио.

Отада је Вишњић био предмет велике пажње. За њега се интересују људи разног сталежа и занимања. Тако је, бавећи се у месту Парагама, био од тамошњег учитеља најсвесрдније

³¹⁾ Вук, С. н. п., књ. IV, с. XII.

³²⁾ Вукова преписка, књ. I, с. 152.

³³⁾ Вук, IV књ., с. XI—XII.

³⁴⁾ В. К., Прави узрок и почетак скупљања н. п. Љ. Стојановић, В. К., с. 539. „Мушицки је на моју молбу добављао у Шишатовац 1815 Слијепца Филипа Вишњића, те сам од њега писао пјесме”.

³⁵⁾ В. К., IV књ., с. XIII.

³⁶⁾ Вукова преписка, књ. II, с. 153.

дочекан и угошћен. Знамо да је више пута био код кукојевачког спахије Михајла Јанковића, који га је радо слушао, чистио и даривао.³⁷⁾

Вук Карацић се од 1815 године стално интересује за Вишњића и због тога се често обраћа Мушицком. У том интересовању има великог удела и Копитар, који Вука потстиче да тражи од Вишњића песме или друге важне податке. Мушицки, који је од ове тројице значајних људи најближи Вишњићу, увек се најрадије одзива на писма и молбе њихове: било да позове Вишњића у Шишатовац да се обавести о чему од њега, било да забележи какав важан податак или обавештење о Вишњићу или о његовим песмама.

Вук се због исте ствари обраћа и другим личностима, на пр. Авраму Панићу, пароху шидском, скупљачу претплате и своме помагачу у скупљању народних умотворина и речи из народа.

Та преписка између Вука и Копитара, Мушицког и Вука, Вука и Панића о Вишњићу траје готово десет година, од 28 јуна 1815 до 18 фебруара 1825 г. Из те преписке сачувано је 11 писама.

У трећем од њих Вук 24 XI 1816 пише из Беча Мушицком у Шишатовац: „Еда је Слијепец Филип долазио ту после мене?³⁸⁾” Мушицки под 25 децембром исте године одговара: „Опростите ми за песме послане, што их нисам лепше и чистије преписао. Ја нисам имао кад сам преписати, а нисам ни времена имао кад чекати, да ми монаси лепше препишу”. И одмах у продужењу — „Слијепец Филип долазио је један пут после вас.”³⁹⁾

Писмо Вуково од 6 марта 1817 много је важније. Вук се у њему обраћа Мушицком овим речима: „Дозовите Филипа Слијепца (ако није отишао у Србију), па га запитајте колико има како је ослијепио и одашта, и остала сва његова прикључења (н.п. кад се оженио, докле је путовао и шта му се знаменито догађало и т. д.), па попишите, те нам пошљите (то особито жели Г-д Копитар).”

Врло би добро било, кад би га могли измоловати с гулама.⁴⁰⁾

На одговор по овој ствари морао је Вук чекати пуна три месеца.

Који су разлози или сметње биле за то, остало нам је непознато. Свакојачко требало је дуже времена док је Мушицки могао добавити Вишњића у Шишатовац. Стога тек 12 јуна јавља Вуку:

³⁷⁾ Белешке Л. М., Гл. с. уч. др., књ. III., св. 20, с. 234.

³⁸⁾ Вукова преписка, књ. II, с. 119.

³⁹⁾ Ibidem, књ. II, с. 131.

⁴⁰⁾ Ibidem, с. 146.

„Овај час ми дође кључар у собу и јави да је чича Филип, Слијепец, синоћ дошao у манастир, и рад се пријавити. Сад ћу вам удоволетворити вашој препоруци.“⁴¹⁾

У одговору Мушицког нема ништа више о том „удоволетворењу“, нити у ма којем даље писму, али је ипак Мушицки поступио по жељи Вуковој и Копитаровој. Да ли у потпуности, остало је нерасветљено.

Мушицки се подробно обавестио о свему што је Вук желео да сазна. Све што је чуо од Вишњића забележио је, али да ли је тај прикупљени материјал дошао у руке Вуку — не знамо. Пре се може закључити да није дошао.

Ми немамо ниједног податка из ког би се дало видети да је Вук добио тражени материјал, иако га је Мушицки сакупио, али га је, у накнаду за то, добила историја наше књижевности.

Подаци које је Мушицки забележио 12 јуна 1817 године сачували су се у целини, и њих је 1866 г. објавио Д-р Никола Крстић у Гласнику Српског ученог друштва, књизи III, свесци 20 старог реда, под именом „Белешке покојног владике Мушицког о Филипу Вишњићу“.

Те белешке биле су главни извор и основа целој досадашњој биографској радњи о Филипу Вишњићу, како Милану Ђ. Милићевићу у „Поменику“, тако и Андри Гавриловићу у „Знаменитим Србима“.

Међутим преписка између Вука и Мушицког о Вишњићу наставља се даље и у њој се песнику поклања велика пажња. Вук се стално распитује за Вишњића, за његове песме и портрет.

Он је као сакупљач народних песама још врло млад, у својој двадесет осмој години, осетио високу песничку вредност Вишњићеву, зато је врло ревностан у тражењу података о њему и зато жели да буде увек у току Вишњићева живота и рада.

Насупрот овом живом Вуковом интересовању, Мушицки, учен човек и учен песник, у својим одговорима Вуку више пажње поклања филозофији и естетици језика, пише читаве табакe о својим предлозима за слово ћерв, па тако испушта из вида већу ствар за љубав оне споредне. Али из писама Мушицког видимо и понеки детаљ који нам не даје Вук; сазнајемо да је Вишњић био с Вуком у односима присног пријатељства, да га Мушицки обавештава о Вуковим породичним стварима, о женидби, о радости у родитељском дому и сличном.

У писму од 12 јула 1817 Вук пише Мушицком „Пошљите ми, ако сте што преписали од Слeпца Филипа.“⁴²⁾

Мушицки му на то ништа не одговара, али нешто му доцније, у моменту кад се Вук налазио у највећој незгоди, због

⁴¹⁾ Ibidem, с. 187.

⁴²⁾ Вукова преписка, II, с. 189.

женидбе с Немицом без новаца, а пред издавањем „Српског рјечника“ — 2 априла 1818 јавља:

„Ја сам за вашег Милутина (рекао) само пароху Борићу, Милији и јуче Филипу Слeпцу (био код мене, сврнуо). Филипу сам казао да сте се одавно оженили и сина већ добили, али нисте тели такИ јавити.“⁴³⁾

Последње писмо Вуково Мушицком о Вишњићу је из децембра 1819 године. У њему га потсећа на раније неиспуњену молбу: „А Слијепца Филипа портре не добисмо?“⁴⁴⁾ Свакако под тим не добисмо мислио је на себе и Копитара.

Ту бригу о Вишњићевој слици и уопште о слици наших народних гуслара Вук је водио и даље и о томе пише Копитару 28 августа 1823 из Хале ово: „Мени је, вала Богу, побоље, али управо здрав нијесам. Ама сам онај Zeichnung уредио, да Вам око види. Еро сједи, пак дигао главу, као год Слијепец Филип, а остали се око њега начетили, те слушају.“⁴⁵⁾

У Вуковој преписци с Мушицким и Копитарем после 1823 године имамо све мање и мање података о Вишњићу. Разлог је томе прво, што је од 1822 г. Мушицки заузет својим тешким бригама, а друго, што, постављен за администратора горњокарловачке епархије, није више у могућности да одржава везе с Вишњићем и да о том извештава Вука.

Стога се Вук од 1824 обраћа за обавештења о Вишњићу и његовим песмама у Шид Авраму Панићу, а овај му јавља 13 децембра 1824 да ће отићи у Грк да препише од Филипа песму о „Лазару Мутапу и Арапину“,⁴⁶⁾ а 18 фебруара 1825 извештава да је ишао у Грк, али да Вишњића није нашао, па зато ни песме о „Лазару Мутапу“ није забележио.⁴⁷⁾

После овога немамо ниједног више податка из кореспонденције Вукове о Вишњићу, али песма „О Лазару Мутапу и Арапину“ коју је Вук имао још 1833, а није је објавио у својој IV књизи, доказује да је вести о Вишњићу имао и после 1825 године.

*

Последње године Вишњићева живота биле су врло тешке.

Целог века потуцајући се по свету, с бременом од шездесет и неколико година, без свог крова и огњишта, оставши без жене, с децом која га нису могла прихватити ни помоћи, он се после смрти женине морао склонити код своје родбине, Манојла и Стевана Радишића, који су још као дечади од 13—15 година пребегли из Велиног Села у Грк и ту огњиште приметили. Код Радишића је остао Филип до своје смрти,⁴⁸⁾ до 1834 године.⁴⁹⁾

⁴³⁾ Ibidem, с. 212.

⁴⁴⁾ Ibidem, с. 245.

⁴⁵⁾ Вукова преписка, I, с. 226.

⁴⁶⁾ Вукова преписка, књ. II, с. 426.

⁴⁷⁾ Ibidem, с. 499.

⁴⁸⁾ Свиоце народног предања око гроба Ф. Вишњића од К. Змеановића и Б. Змеановића, с. IV. Сима Станишић, трговац из Грка, који је својим очима видео Вишњића у последњим његовим тренуцима тврди да је то било 1834 г.

Општи поглед на Вишњићев живот

Вишњићу у животу срећа није била наклоњена. У најранијем детињству изгубио је оца и још врло мали морао је са мајком да се одвоји од своје куће и свог родног места. У осмој години је ослепио, у двадесетој доживео целу катастрофу очеве породице. Морао је живети од певања и просјачења, и мало је речено кад се каже да је тај живот био горак. Међутим Вишњићево страдање није се тим завршило. Од 1787 године он је запамтио неколико бежанија, од тих две од најтежих последица за цело Српство: једну 1809, а другу 1813; а колико је било других незгода, нечовечног поступања са гусларом-бунцијом од Турака и увреда слепцу-просјаку од свога рођеног народа остало је непознато. — Црн удес који је снашао само његовог врлог јунака Ивана Кнежевића.

Међутим једно страдање интимне природе морало је бити врло велико и врло тешко.

Вишњић се оженио слеп, оженио се у кући очуха, што је скоро исто што и у туђој кући, — и девојком коју никад није видео. Каква је била та девојка по својим душевним и телесним, нарочито по овим другим особинама, не знамо. Да ли лепа и здрава жена и добра домаћица? И то је непознато. Вишњић је у свом казивању Мушицком само узгредно, овлаш помиње; њу као и децу. Било је ту не само урођене патријархалне стидљивости, него и неких других разлога. Он слеп имао је шестеро деце,⁴⁹⁾ иако се по многим околностима може закључити да му је жена била слаба и да је и њу и децу често саме остављао.

Није био срећан ни у породи. Од шестеро деце до 1813 године већ је четворо био изгубио. Не знамо им чак ни имена. Двоје што је остало било је исто зле среће.

Син Филипов, Ранко, младић висока узраста и вижљиве природе, иако писмен, морао је да служи код својих рођака Радишића. Није се женио и ускоро после смрти очеве и он је умро у кући Радишића, не оставивши потомства.⁵¹⁾

Милица, кћи слепца гуслара, није се у прво време могла удати ни за оног који је њу хтео. Тек доцније, захваљујући бризи рођака Манојла и Стевана Радишића, удала се из њи-

⁴⁹⁾ Година Вишњићеве смрти у Вука није тачно утврђена. У предговору IV књ. с. н. п., с. XIII, писаном 1833 год., Вук казује: „Пренеколико година чуо сам да је и умро у Грку.” Тај податак не може се узети као тачан ни по свом несигурном, апроксимативном тврђењу, ни по својој стилизацији: „Чуо сам да је и умро.” Зато се мора више вере поклонити подацима људи који су с Вишњићем заједно били до његове смрти: но Вуку, прво, што у Шишатовцу није више било Мушицког, и друго, што је Вук године о којима говори, 1829—831, провео у Србији.

⁵⁰⁾ Л. М. Белешке, Гл. с. у. др., III, св. 20, с. 241.

⁵¹⁾ По белешци Т. Димића, управитеља основне школе из Митровице, у Гласнику Срп. уч. др., књ. V, св. 22, с. 77—78. Ранко је био неко време настојник код Симе Станишића, трговца у Грку, и онда је отишао у Мађарску, одакле се више никад није враћао у Грк.

хове куће за удовца Антонија Белића, али ускоро по порођоју је умрла, и Белићи су је сахранили до оца јој.⁵²⁾

По завештању очевом и син и ћерка су сахрањени до њега. Милица лево, а Ранко нешто даље десно.

Велики песник легао је у гроб са сазнањем да ће се његов род угасити.

Име и слава бесмртника

Покољења дјела суде, што је чије дају свјема.

Ти гробови,

Стари, нови

Они сјају

Сваком нараштају.

Кад је Вишњић 1834 године умро у Грку, у тишини једног обичног сремског села, нико од његових савременика, па ни сам Вук није осетио да је у њему наша књижевност изгубила једног од највећих песника. Вишњићеву смрт није забележио ни један тадашњи наш лист, ниједан наш хроничар. И погреб је био сасвим обичан.

Вишњић је сахрањен у туђој гробници — гробници породице Радишића, само му је нешто доцније на гробу подигнут велик и лепо израђен дрвени крст, а у знак пијетета на крсту урезане гусле.

Све што је од њега остало после његове смрти нестало је. Његове гусле, које су на тавану старе куће Радишића задевене под рогом стајале, од влаге су иструнуле и пропале. Његово гудало, срном украшено, допало је у руке неком слепцу Недељку из Визића. И све друго што је имао, као нож, искићен сребром и каменом, златни новац, све је пропало.

Није пропао још његов гроб у Грку, нити његово име и поезија. Око њих се већ сто година плете венац бесмртности.

Вишњићев значај прво је истакло Српско учено друштво. Шестог децембра 1865 послао је из Славонског Брода Српском ученом друштву Д-р Ђорђе Мушицки, синовац познатог песника, његове белешке о Вишњићу, које је Друштво наредне, 1866 године, објавило у Гласнику, III књизи, свесци 20 (старога реда).⁵³⁾

У вези с објављивањем бележака Л. Мушицког, на одборској седници, 20 јануара 1867 године, а на предлог претседника Јована Гавриловића, решено је да се 20 свеска Гласника с белешкама пошље Т. Димићу, управитељу школа варадинске регименте у Митровици, да се Димић замоли да проучи те белешке о Филипу Вишњићу, да из села Грка прибави више података о Вишњићеву животу и пошље их друштву, како би се с временом могла написати пространа био-

⁵²⁾ Свеци, с. VII.

⁵³⁾ Гласник С. у. др., књ. III, св. 20, с. 236.

графија о њему, а да извести о споменику на гробу Вишњићеву за који су знали да га је неко подигао.⁵⁴⁾

На то је стигао одговор од Димића, у којему, међу осталим, извештава Друштво да „осим једног дрвеног крста који је већ иструо нема више никаква обележја на гробу Филиповом”.⁵⁵⁾

После Димићева одговора, Српско учено друштво одлучило је да се на гробу Филипову подигне о друштвеном трошку надгробни камен с натписом достојним Вишњића, о чему да се почне радити.”⁵⁶⁾

Друштво је продужило рад на подизању надгробног камена, испитало могућност преноса камена Савом до Раче и утврдило и цену његову унеколико,⁵⁷⁾ али цео тај план, којим се хтелo да се о стогодишњици рођења великог народног песника, у знак захвалности, подигне му видан споменик, пропао је, и то зато, што се томе извршењу највише одупро, из неувиђавности или зависти, један класични стихотворац. Стога је Милан Милићевић предлагао у „Кнежевину Србији” да Подрински округ, који једино има да захвали, што су имена Чокешине, Прњавора, Мишара, Китогa, Ноћаја остала не само за вечна времена сачувана од заборава, него и освећена места, у знак дуга, дигне најмернији белег.⁵⁸⁾ Али се ни то није могло остварити.

Од 1884 године заузимањем К. Змеановића, свештеника из Грка, гроб Вишњићев се чува с највећом пажњом.

Међутим, што није учинило Српско учено друштво и Подрински округ приликом Вишњићеве стогодишњице, учинила је, двадесет година доцније, Српска академска омладина у Бечу, организована у дружини „Зори”, приликом прославе стогодишњице Вукове.

Прослављајући успомену Вука Караџића, она је прославила и спомен Филипа Вишњића, „првог народног песника, певача и гуслара, обновитеља српске народне поезије, творца оних класичних народних наших умотворина на којима нам завиде туђинци — и свакако једног од најгенијалнијих народних песника.”

Часопис „Стражилово” у свом првом броју 1887 године поздравило је акцију омладине која жели народним прилозима да подигне надгробни споменик Вишњићу у Грку.⁵⁹⁾

Вишњићева прослава је изведена у Бечу на Светог Саву 1887 године. За њу је разаслао око 200 позивница на све крајеве Српства. Прилози и поздрави стизали су „Зори” са свих страна и пре и на дан Св. Саве.

⁵⁴⁾ Гласник С. уч. др., књ. IV, св. XXI, с. 393.

⁵⁵⁾ Гласник С. уч. др., књ. V, св. XXII, с. 77.

⁵⁶⁾ Ibidem, с. 414.

⁵⁷⁾ Ibidem, с. 424.

⁵⁸⁾ М. Ђ. Милићевић: „Кнежевина Србија”, с. 433—434.

⁵⁹⁾ „Стражилово”, 1887, бр. 1, с. 10—12.

Дворана где се обавила свечаност била је дупке пуна. Насред дворане постављена је била на узвишено место Вукова биста са лаворевим венцем на глави. Свечаност је имала опште словенски карактер. На њој су учествовала, осим пољског, сва словенска друштва у Бечу, затим ћерка Вукова, Мина Вукомановићка, Змај, Ватрослав Јагић, Саво Косановић, митрополит босански, и многи одлични гости. Пошто је омладинац Симеон Коњевић одржао предавање о Вуку и набројао заслуге његове за нашу новију књижевност, студент Милан Пећанац је у једном заносном говору прославио рад Вишњићев. После тога изведен је концерт с великим бројем тачака који је са великим задовољством примљен, али највеће одушевљење је изазвао предавач Вишњићев, Пећанац, кад се у правом босанском народном оделу, с гуслама у рукама, појавио пред публику и пратећи уз гусле отпевао Вишњићеву песму „Бој на Мишару”.⁶⁰⁾

Од прилога које је „Зора” тада прикупила подигнут је 28 августа 1887 Вишњићу у Грку гранитни споменик у облику високе пирамиде с овим натписом:

Гроб
гуслара-песника српског
Филипа Вишњића
каменом га обележио
Српски народ.⁶¹⁾

и Змајевом пригодном песмом:

Благо гробу и у таме што се сјаји
Где кандило припаљују нараштаји
Кандило је жар, што српске груди краси;
Вишњић га је чув’о да се не угаси.
Ми ти гробу камен дасмо. То можемо,
Венац прави твојој слави јоште дугујемо.⁶²⁾

У вези са откривањем споменика јавила се и прва књига о Вишњићу под именом „Свеоци народног предања око гроба Филипа Вишњића.”

Књига је изашла у Илоку 1887 године у редакцији К. Змеановића и Б. Познановића, а приход јој је био намењен оснивању „штипендиске закладе Филипа Вишњића.”

После тога за пуних 47 година, иако је у књижевном свету неподељено владало високо мишљење о песничком значају Вишњићеву, није му посвећена потребна пажња: у историји наше књижевности није му уопште дато место, у културним установама заслужено признање.

⁶⁰⁾ „Стражилово”, 1887, бр. 5, с. 77—79.

⁶¹⁾ М. Ђ. Милићевић: Поменик знаменитих људи у срп. народу, с. 59.

⁶²⁾ „Стражилово”, бр. 37, с. 588—590.

Изузетак, мали усталом, учинио је Андра Гавриловић објављивањем једне непотпуне биографије у „Знаменитим Србима” и Енциклопедија С. Х. С. од д-ра Станоја Станојевића једном кратком белешком о Вишњићу, затим једна школа у Београду и једно певачко друштво у Шумадији, који су узели Вишњићево име.

Али као да је и овде удес или историја уплела своје прсте. Школа која носи име Филипа Вишњића, а налази се на Смедеревском ћерму у Београду, највећа је основна или народна школа у Југославији. Највећа, не по величини зграде и архитектонским размерама, него по броју деце, и то деце малих и сиротих људи. Ваљда је и на овом месту требао да дође до пуног израза геније народни и Вишњићев уједно, да најсиромашнију децу наше престонице, оне који су у највећој невољи обасја светлошћу, која ће им отворити очи и путеве у животу — велики дух који је готов цео век остао у тами.

А певачко друштво које носи Вишњићево име налази се у Крагујевачкој Рачи, у месту где је крштен вожд Карађорђе, којег је Вишњић славећи и сам постао славан.

Најзад, по оној Његошевој мисли, „Покољења дјела суде, што је чије дају свјема,” карактеристичној за наш народ, јер је више горка но утешна, дошао је тренутак да се у пуној мери ода поштовање генију Вишњићеву и у свој величини и сјају заблиста његово име, дошла је стогодишњица смрти песникове.

Још 1933 године, на иницијативу Г. д-ра Војислава Кеџмановића, лекара, основани су у Бијељини, среском месту којем припадају Трнова, родно село, и Међаши, место где је Вишњић провео своју младост, а затим у Београду: Одбори за прославу стогодишњице смрти Вишњићеве. Настојањем и напорима г. д-ра Војислава Кеџмановића, председника Одбора у Бијељини, и г. д-ра Владимира Ђоровића, професора Универзитета, председника Одбора у Београду, а благодарећи свесрдној пажњи и помоћи Министра просвете, г. Стевана Ђирића и Управе Коларчевог Универзитета, могло се у спомен и славу великог песника приступити издавању овог зборника Вишњићевих песама, као и извођењу опште народне прославе у нашој Краљевини.

Лик и појава Вишњићева

Вишњић је био узрастом виши од осредњих људи, крупан и окошт, јаких и широких плећа; у лицу црвен и богињав, с истакнутим јагодицама и бразготинама, а исеченог левог увета.

Главу с истуреним високим челом држао је забачено; а од чела до пола темена био је ћелав. Обрва великих и густих, носа покукаста. Имао је велике, честе и проседе бркове и према прсима спуштене; косу риђу, дугу, која је падала на раме-

на и у покретима се таласала. Кадикад је пуштао браду, али је чешће сасецао маказама.

Мали и до њега прст на руци били су му осакаћени, али се ипак њима служио; и поред таквих прстију нико га није могао клипка надвући.

У говору је шушљетао; у ходу је био достојанствен. По облику прави јунак.

Носио је босанско одело, просто, али увек уредно; лети подуже чисто бело рубље, с ферменом, а зими обичан босански гуњ и чакшире од сукна. Ишао је у опанцима и босанским чарапама, с фесом без кићанке на глави и с кожном торбицом преко рамена.

Такав је био у својој педесетој години, када га је Вук нашао у Срему.

Доцније, у старијим годинама, заменио је босанско одело сремским. У ходу је већ био несигуран, па се поштапао, кашто и са два штапа. На грудима је носио жуту „медаљу”, одобрење или знак државне власти за слободно путовање по другим местима.⁶³⁾

Гусле Вишњићеве биле су велике и лепе, искићене срмом; тако и гудало.

Имао је нож-јатаган, којим се, како је волео да приповеда, бранио од Турака и Турке таманио. Јатаган му је био украшен сребром и камењем и до 1870 године чувао се у кући Радишића.⁶⁴⁾

Зими је седео код куће, а лети је путовао певајући уз гусле.

Вишњићеве фотографије

Постоје две фотографије Филипа Вишњића: једна у „Знаменитим Србима” Андре Гавриловића, а друга у Антологији српских народних песама д-ра Војислава Јовановића, али ни за једну нема веродостојних извора.

На првој, Вишњић је претстављен у младим годинама, пун, гојазан, ратничког изгледа, с два пиштоља за појасом и — с очима. Та фотографија, прво, што нема тачног доказа одакле потиче, а друго, што не одговара најважнијој чињеници — да је Вишњић био слеп, не може се узети као Вишњићева фотографија. Она је, усталом, изишла из употребе.

Друга фотографија, коју је унео у своју Антологију д-р В. Јовановић, нема исто тако аутентичног извора, али потпуно у свима појединостима, одговара опису Филипа Вишњића.

⁶³⁾ Свеоци нар. предавања, с. III.

⁶⁴⁾ Свеоци, с. VIII: Чедо Радишић га је продао за три форинта Сими Станишићу, а овај га поклатио својој кћерци која се удала у Бачинце.

Духовне особине Карактер

Главна одлика Вишњића као песника, уједно и главна одлика његова карактера: то је љубав ка истини.

Вишњићеве су песме истинита историја Карађорђевог ратног доба.

У тим песмама не осећа се и не испољава израз личне мржње, неистине и клевете. Он је био над тим страстима, увек поштен и правдеан; неумитан судија и некористољубив песник.

Једна анегдота из његова живота најбоље то илуструје. Кад му је један великаш његова времена обећавао краву да и њега опева; одговорио му је: „Ко је још видео да се крава пева и слави.“⁶⁵⁾

Вишњић се истински одушевљавао борбом против тираније,⁶⁶⁾ а осећај који је инспирисао цело његово уметничко дело јесте љубав према потлаченим и слободи.⁶⁷⁾

Пошто је био слеп, Вишњић је теже могао да прати краву борбу коју је наш народ водио не само на далеким међама него и у непосредној близини, зато је, осећајући безграничну љубав према поробљеном народу и слободи, жудео страсно, читавим својим бићем, да доживи слободу целог свог народа, па су на тај начин постали они класични стихови:

Дрино водо, племенита међо!
Измеђ' Босне и измеђ' Србије!
Наскоро ће и то вре'ме доћи,
Када ћу ја и тебека прећи
И честиту Босну полазити.

Машта

Велик је број писаца, и то великих писаца, који су реални свет свакодневно посматран преображавали кроз машту у фикцију, а врло мало оних који су, као Вишњић, једино замишљену материју кроз пламену машту одливали у најсавршеније обрасце стварности.

Вишњић је припадао једној генерацији која је дала најсмелије бунтовнике и највеће, можда, јунаке у нашој историји; припадао је „покољењу за пјесму створену“, само му је случај или добри геније нашег народа ставио у руке, као и Вуку, место бојног јатагана, звучне јаворове гусле.

Њему, рођеном јунаку, природа је у накнаду, по речима Слободана Јовановића, дала „херојску машту“.

⁶⁵⁾ К. Ненадовић: Живот в. в. Карађорђа, с. 654.

⁶⁶⁾ Стражилово, 1887, број 1, с. 10—11.

⁶⁷⁾ Милан Бемерлић, граничарски поручник, који је лично познавао Вишњића и коме је Вишњић више пута певао приповеда да су Филипу Турци очи ископали, што је био вођа једне устаничке чете. Свеоци, с. VII—VIII.

Вишњић, слеп, није могао бити очевидац бојева, али је учествовао у њима. Он је био у логорима, шанчевима, бојним пољима готово свуда око Дрине: ту је слушао пуцњаву из пушака, звуку сабља и вриску коња; око њега звиждала су турска зрна, цактале сабље у јуначким рукама, а он је, седећи мирно, гудио уз гусле, певао и храбрио борце.⁶⁸⁾

Он је према себи, уобличавајући и стварајући маштом, давао живе рељефе јунака.

Такву карактеристику даје о њему и Сима Милутиновић у „Србијанци“. Вишњић је, како пева Милутиновић, једном приликом казао војводи Луки Лазаревићу у Бадовинцима, кад се он с војводама и другим старешинама договарао и бринуо како да се силни Турци дочекају и разбију:

„Не старај се, господине Луко,
Како силу дочекат је турску,
Тек' дај мени сто слијепач' збрати,
И дај сваком по неука ждребца,
Нас усади на бијесне исте,
Свакоме нам дај у руке сабље,
Упути нас поред Турак' војске,
Пак јунаке да видите слијепе
Како ничем уступит' не знају;
Тад, за нама окати појурте.
Разбићете насрнуте вјерно...
А од наске штогод коме бог да.
Нек јунаштво и ми учинимо
Игда цигло да б' сви пропанули;
Дост' пјевамо чуда и витештва
Те тражимо у погибел' браћу,
Већ докаж'мо да се има право
Бит' и мрети за достојност своју,
Радо житје и општинску вољу
Нит' смо криви што видимо слепи
Далек' љепше, нег и с оч'ма многи...”

Лука се на ово насмеје, војводе овеселе — а војска охрабри, јер је сваки помислио кад слеп жели и говори овако, шта је остало окатима.⁶⁹⁾

Какву је Вишњић машту имао, показују још многе његове песме, а нарочито његова причања која су се додanas сачувала.

„Слушао сам га“, казује његов рођак Чеда Радишић⁷⁰⁾, „и из његових уста чуо ово: „Био сам вођа једне устаничке чете од 100 момака. Турци навале на мене на Равњу. Бранио сам се док ми је џебане трајало. Кад ми је џебане понестало,

⁶⁸⁾ К. Ненадовић, Ж. и д. в. в. Карађорђа, с. 654—655.

⁶⁹⁾ К. Ненадовић: Живот и д. в. в. Б. П., с. 655.

⁷⁰⁾ Свеоци, с. VI.

ударао сам ножем. Најпосле ме ухвате Турци и знајући за мене избоду ми очи и баце ме у Саву. Испливао сам из Саве, излечио очи, вратио у Србију, па пошто сам распродао тамо што сам имао, преко Босне и Раче дошао сам у Грк. Или „Имао сам добру чету одабрану, децо, ал' Маркан мали, неки јуначина мога вилајета — још бољу, па где ми ударимо, ту је било русваја од Турака.”

Други савременик, Сима Станишић, из Грка, знао је сличну причу Вишњићеву: „Био сам вођа чете устаничке, и код здравих, али преврнутих очију, као гуслар, Турке уходио, док ме у једном боју не ухвате и очи поваде.”

Причао је да је у боју, кад су му очи изболи, био осакаћен у десну руку и да су му лево уво од половине на доле отсекали.

Све ово карактерише Вишњића као човека јуначког духа или јуначке маште, а нарочито *измишљени начин на који је у боју изгубио очи*.

По природи и осећању јунак, Вишњић је још волео и коње.

Оставићемо на страну оно што је о том дао у својим песмама, два момента из његовог живота то нарочито показују. Вук казује да му је Чупић поклонио два прекрасна коња⁷¹⁾ и да је у Срему имао свога коња и таљиге, па се чисто био погосподио.⁷²⁾

Песничка машта и јуначко осећање одвели су Вишњића и у Прилеп, „где је својом руком пипао валов од камена и бео чуг у њему за који је Марко Шарца везивао и водом појио.”

О томе нашем највећем и најпопуларнијем јунаку и његову Шарцу Вишњић је знао, без сумње, најлепшу песму, „Смрт Марка Краљевића”.

У тој песми долазе до израза све напред истакнуте особине: машта, јуначки дух и оно познато осећање јунака према добром коњу које се правим именом треба да назове љубав.

Песнички дар и певање

Изгледа невероватно да је за осам година колико је гледао, Вишњић примио у своју душу толики видљиви свет који имамо у његовим песмама; изгледа још невероватније, кад знамо да се тих осам година има да сведу на читаву половину, јер се свест о животу није могла јавити одмах по рођењу.

Посебно посматране поједине његове песничке особине, као на пример неупоредиво микел-анђелско портретирање јунака и претстављење херојских сцена, не могу се друкчије објаснити до фактом да је његово духовно сазревање ишло

⁷¹⁾ С. к. з., Вукова књига II, с. 145.

⁷²⁾ С. н. п., књ. IV, с. XIII.

врло брзо, брже но код многих даровитих људи, да се и песнички и посматрачки дар јавио код њега рано.

Ако је оно што је створио, створио иза непродирне копрене, иза таме физичког ока, а без познавања целе панораме живота — визионарски, Вишњић је по тој особини чудо природе и геније своје врсте; ако је оно што је створио, створио само са оним познавањем које му је дало осам година живота, то је ненадмашно генијално.

Песнички дар у Вишњића показао се и развио зарана. Он је као младић сам научио гудити и певао је уз гусле песме које је чуо, а лако је примао све што је чуо.⁷³⁾

Упоредо с песничким даром развила се код њега и једна особина високог реда, изванредно памћење и асоцијација мисли.

А све те набројане особине, као и рано, интензивно развијање унутрашњег живота имају своју основу и извор у страшној несрећи или чињеници — слепоти.

Вишњић је стварао и певао само јуначке песме. Кад их је певао, увек је уз гусле пратио, а после завршене песме често пута је узвикивао: „Хеј Ђорђе, — хеј Стојане, — браћо моја мила, соколови српски!”⁷⁴⁾

Певао је код куће и путујући, а слушали су га радо не само старци, старице и деца, него и сами Турци.⁷⁵⁾

Певао је пред многим војводама, па и пред самим Карађорђем.

У Грку, где је наред дворишта наместио клупе и певао многим слушаоцима, неке је људе учио да гуде и певају, али, на жалост, од тога ни у ком правцу није било резултата; нити је у приликама у којим је живео Вишњић могла постати гусларска школа, нити се под његовим утицајем развио и један даровит народни песник.

Вишњићево знање географије, историје и народне поезије

Видели смо раније, из живота Вишњићева, колико је било његово познавање места и крајева. Из песме „Свети Сава” може се јасно закључити да је то знање било много веће но у других народних песника.

Постоје две варијанте песме о Светом Сави.

Прва је од једне слепице (Степаније) из Јадра,⁷⁶⁾ друга од Вишњића.⁷⁷⁾ Варијанта слепице Степаније је нешто краћа од Вишњићеве; има 44, а Вишњићева 54 стиха. Она је, узгред буди речено, концизнија, више песнички обрађена, леп-

⁷³⁾ Л. М., Белешке, Гл. с. уч. др., књ. III, св. 20, с. 239.

⁷⁴⁾ Свеоци, с. III.

⁷⁵⁾ Л. М., Гл. с. уч. др., III, с. 243.

⁷⁶⁾ Вук, С. н. п., IV, с. XXII; текст, II књ., с. 95.

⁷⁷⁾ Ibidem, с. XXI и с. 96.

ша; Вишњићева је пунија, садржајнија, с јачом етичком поентом и лепшом оценом рада Светог Саве.

Обе су од слепих певача, гуслара, али је интересно колико се у једној истој песми разликују у погледу географије два слепа певача.

Док слепица Степанија зна само за

Б'јел Вилиндар насред Горе Свете,
Студеницу на Влаху Староме,
Миљешеву на Херцеговини. —

Вишњић зна за тринаест манастира, или четири пута више:

Већ је бабо похарчио благо
Док је Свету Гору подигао
И Вилиндар цркву начинио,
Док начини Високе Дечане
И два стуба светитеља Ђурђа,
Студеницу на Влаху Староме,
Миљешевку на Херцеговини,
И Довољу близу Горе Црне;
И Тројицу надомак Таслице,
Рачу цркву украј воде Дрине,
И Папраћу близу Борогова.
И Вазућу⁷⁸⁾ крај воде Криваје,
Озрен цркву насред Босне славне,
И Гомељу на граници сувој;
Моштаницу у Крајини љутој.

Али није Вишњићево само велико познавање географије, не само места и крајева, него и људи и догађаја. У песмама „Почетак буне на дахије“, „Бој на Чокешини“ и „Бој на Мишару“ многи географски и историски подаци које даје Вишњић просто изненађују. Обиље и тачност тих података је толика, да оставља утисак најбрижљивије студије сакупљања и бирања грађе.

Тако у „Буну на дахије“, сем оних чуднијех прилика „по небу ведроме“, које су само истинита песничка илустрација природних појава тога доба⁷⁹⁾, сем тачне топографије Стамбол капије и „Небојше, куле Јакшићеве“, ту је непрегледна листа најситнијих детаља о личностима; најпре она два момента од највеће историске важности, од најтежих последица за Балкан, за хришћанство и Словенство.

Ми смо онда царство задобили,
И два влашка цара погубили:

⁷⁸⁾ Правилно Вазућу.

⁷⁹⁾ П. Поповић, Преглед с. књ., изд. III, с. 95.

Константина насред Цариграда
И Лазара на пољу Косову;

па: —

И Лазара на Пољу Косову;
Аганлија и Кучук Алија,
И два брата, два Фочића млада,
Мемед-ага и с њиме Мус-ага,
Мула Јусуф, велики дахија,
Дервиш-ага, градски таинџија
Стара Фочо од стотине љета.⁸⁰⁾

затим даље:

Док погубим кнеза Палалију
Из лијепа села Бегалице,
Док погубим и Јована кнеза
Из Ландова, села маленога,⁸¹⁾
И Станоја, кнеза из Зеока,
Док погубим Стеву Јаковљева
Из Лијевча, гн'језда хајдучкога,
И Јована, кнеза из Крснице.
Док погубим до два Чарапића
Из Потока Б'јелог од Авале,
Док погубим Црнога Ђорђија
Из Тополе, села поносита,
Док погубим протопоп' Николу
Из лијепа села Ритопека,
Док погубим Ђорђија Гузоњу
И његова брата Арсенија
Из лијепа села Железника,
Док погубим протопопу Марка
Из лијепа села Остружнице,
Док погубим Бирчанин Илију,
Обор кнеза испод Међедника,
Док погубим кнеза Грбовића
Из лијепа села Мратишића,
Док погубим и Алексу кнеза
Из лијепа села Бранковине,
И Јакова, брата Алексина:
Док погубим кнеза тамнавскога,
Из Љутице Станка обор-кнеза;
С Богатића Мартиновић Лазу,
Док погубим кнеза поцерскога,
С Метковића Ружичић Мијајла,
Док запалим Рачу украј Дрине,
И погубим Хаџи Милентија.

— све у потпуности одговара историји.⁸²⁾

⁸⁰⁾ М. Вукићевић, Карађорђе, с. 267—268.

⁸¹⁾ Правилно Ландола. Примедба уредника.

⁸²⁾ М. Вукићевић, Карађорђе, с. 275—278.

У „Боју на Мишару”, почињући од

Од Мишара, поља широкога,
А од Шапца, града бијелога, сем

богате Мачве, валовите Дрине, честите Босне и Вакупа, про-
клете паланке (Кулен Вакуфа), имамо Кулин-капетана и
Црнога Ђорђа, Мемед-капетана од Зворника града и Милоша
од Поцерја, Синан-пашу из Горажда и Лазаревић Луку, Му-
лу Сарајлију и Чупић Стојана, Хасана Беширевића и попа Ни-
колу Смиљанића, села Дреновац и Китог, дервентског капе-
тана, Ваљевца Јакова и реку Добраву, затим следећи низ де-
таља:

Нешто Турак' на Саву удари,
На добријем коњма препловише,
Утекоше у земљу Њемачку,
Ками мајци, да ућећи могу!
Зачуо их витез Цинцар Јанко,
И зачуо Лазаре Мутапе,
Припасаше свијетло оружје,
Пријеђоше у земљу Њемачку,
Пак по трагу поћераше Турке:
СТИГОШЕ ИХ НА ПРВОМ КОНАКУ,
Баш на ушћу код воде Босута,
Истом Турци на конак одјали,
У Босуту пред бијелом крчком.
Али Цинцар из краја повика:
Стани, Туре, нијеси утекло.
С друге стране Мутап повикао.
Кад то зачу Остроч-капетане,
Лудо д'јете, одмах се препаде,
Хаци Мосто намах обумрије;
Ту долеће Цинцар са Мутапом,
Мутап Мосту одсијече главу,
Цинцар Јанко Остроч-капетану.
Утече им од Градача Дедо;
А ни он им не би утекао,
Ал' у Деда много пријатеља,
Па га сакри њемачка господа.
Кад згубише Остроч-капетана,
Ту Србини како мрки вуци
Од њих пусто одузеше благо,
И добре им коње поваташе,
А њих јадне у Саву бацише,
И овако Сави говораше:
„Саво водо, валовита, ладна!
Ждери, Саво, наше душманине.”
Посјекоше Остроч-капетана
У Њемачкој пред бијелом крчком,
Не стиде се цара ни ћесара.”

а што је у целини и у најмањим појединостима сушта исто-
риска истина.⁸³⁾

Оволики обилат географски и историски материјал из
народних песама, као и белешке Л. Мушицког, казују једну
важну чињеницу, да се слепи Вишњић на својим путовањима
живо распитивао и извештавао о свему, да му је оштри и та-
нани слух у тим стварима потпуно заменио око, управо да
се сав претворио у ухо.

Зато тај материјал заслужује нарочиту пажњу и могао
би бити предмет једне специјалне студије.

Поред географије и историје, Вишњић је одлично знао
живот и душу нашег човека, али више свега нашу народну
поезију. Међутим та поезија, ма колико богата и разноврсна,
није утицала на Вишњића толико својим огромним материја-
лом и мотивима, колико фактуром стиха.

Његово уметничко дело није шарен разнобојан мозаик
туђих утицаја, него потпуно индивидуална песничка творе-
вина.

Вишњић је знао технику стиха као прави виртоуз. Ње-
гови стихови, нарочито из песама „Почетак буне на дахије”,
„Бој на Чокашини” и „Бој на Мишару”, најбољих, свакако,
Вишњићевих песама, дејствују на мисао и слух мађиски. Они
звуче као ратна фанфара и опијају мушком енергичном дик-
цијом и патетичним тоном.

На страну факат да је Вишњић умео да изабере за песму,
пре Симе Милутиновића, један од најважнијих наших исто-
риских догађаја, Први устанак, много већи и значајнији од
истраге потурица и да да у много бољој композицији него
Његош „Горски вијенац”, „Почетак буне на дахије”, почев-
ши од оног снажног а мелодиозног израза „кад се шћаше”
па до емфатичног поклика:

„И честиту Босну полазити”
кроз целих 629 стихова, претставља једну савршену хармо-
нију мисли, слика и музике.

У тој песми, пошто је страдање „сиротиње раје” мистич-
ки везао за небо, Вишњић је у судбину људи и народа уме-
шао натприродне силе да оне управљају њима. „Небом
свеци сташе војевати” — ту, по превасходству, песничку
идеју дао је у једној ванредној градацији — и по времену и
по јачини.

Стихови:

Аганлија и Кучук-Алија,
И два брата, два Фочића млада,
Мемед-ага и с њиме Мус-ага,

⁸³⁾ О овом упаду Цинцара Јанка и Лазара Мутапа у Аустрију
(у земљу Њемачку) постоје аутентични подаци. Види д-р Ј. Тошко-
вић, Односи Босне и Србије, 1805—6, 148, и Свеоци нар. преда-
ња, с. 44—50.

Мула Јусуф, велики дахија,
Дервиш-ага, градски таинџија,
Старац Фочо од стотине љета,

сливени су у један низ као какав грозд, а међу овим:

И два брата, два Фочића млада,
Мемед-ага и с њиме Мус-ага

особито је лепа музичка редупликација.

Изрази:

Ал' немојте пушака метати,
Ако Бог да, те се оно стече
Брзо добре коње посједните,
Нека знате добра бити неће,
Што ће њима бити до пошљетка,
Од тепсије нек потрошка нема,
Тад је српско царство погинуло,
Старца Фочу вргли у зачеље.

обични су народни изрази, али у Вишњићевом стиху постају живописни.

И оно што дода, на месту је, као акумулација:

Пошеташе брижни, невесели,
Турци, браћо, све седам дахија.

и оно што сажме, лепо је:

Ја умријех, вама добих царство,
Цар умрије, а ми остадосмо,
Када виђе око куће Турке,
Он се њима јавити не шћеде.
Јави им се млада Ђорђиница.

Кад из њега слепац говори, имамо слику:

Те гледајте, што нам књиге кажу,
Књиге гледе, грозне сузе роне.
С књигом не зна нико бесједити;
Ни како ће књизи отказати.

А кад сликар проговори, онда настају ненадмашни афоризми:

Не може се царство задобити
На душеку све дуван пушећи.
Нуто момка! и нуто памети!
С којом р'јечи на пашалук сједе!
Друмови ће пожељет Турака,
А Турака нигде бити неће.

На крају неколико речи о Вишњићевој форми стиха и језику.

Дистих у сажетој, афористичкој форми, облик у којем је Његош дао своје најјаче мисли и испевао најлепша места, а који су мало употребљавали ранији наши народни песници, код Вишњића је често у употреби.

Његов језик је образац језика наших народних песама. По богатству речи, он прелази не само границе свога родног краја, него и обим народног говора југозападних наших крајева, а својом пуноћом и живописношћу израза постао је Вуку модел за реформу књижевног нашег језика и непресушни извор за поезију наших највећих песника: Његоша, Мажуранића и Бранка.

Историско-књижевна сведочанства о Вишњићу као песнику

За Вишњића као песника говоре два важна и непобитна доказа: доказ Вука Карацића и доказ Лукијана Мушицког.

Вук у Предговору IV књизи народних песама, на страни XII, каже ово: „Чујући ја, да он (Вишњић) зна лепи песама, особито од Кара-Ђорђијна времена, добавим га у Шишатовца, 1815 године (пошто ме Подруговић остави), те онде од њега препишем како ове песме, које су штампане, тако и још три од Кара-Ђорђијна времена, које сам оставио да њима, ако Бог да здравље, зачиним лету) књигу. Ја зацело мислим, да је ове све нове песме, од Кара-Ђорђијна времена, Филип сам спевао.) Ја сам га онда наговарао, да иде опет у Србију, желећи да би онамо још коју песму спевао;) но никако га на то нисам могао наговорити.

Мушицки вели: „До српског устанка под Карађорђем Филип је певао само оне песме које је од других научио; нити је дотад и једну једину начинио.

Српски устанак потресао је његову песничку душу и од тад поче сам певати тадање догађаје. Пре њега нико није певао нове песме.¹⁾

Говорећи даље о Вишњићеву путовању по разним местима Босне, Србије, Срема, Бачке и Баната, Мушицки додаје: „По свим овим местима певао је Филип старе, и нове собом смишљене народне песме, и свуда су га — што је лако разумети — лепо дочекивали. Он је имао тад већ леп глас.²⁾

Вукова је тврдња на пола документована; тврђење Мушицког је сасвим категорично.

Вишњићеве песме

Вук, дајући рачуна о појединим песмама од кога су и из кога краја, вели да су: од слепца Филипа Вишњића) (родом испреко Дрине из села Међаша у наји Зворничкој):

¹⁾ Курзив је Вуков.

²⁾ Курзив Вуков.

³⁾ Курзив ур.

⁴⁾ Белешке Л. М., Гл. с. уч. др., III, св. 20, с. 241—2.

⁵⁾ Ibidem, с. 243.

⁶⁾ Вуков курзив.

Из друге књиге:

1) 4. Збор зборила господа ришћанска (II, 96) или Опет Свети Саво⁷⁾.

2) 30. Поранио Краљевићу Марко (II, 430 или Смрт Марка Краљевића.

Из треће књиге:

3) 17. Књигу пише беже Љубовићу (III, 449) или Бајо Пављанин и бег Љубовић.

4) 22. Протужило самоуче ђаче (III, 70) — Свети Саво и Хасан паша.

5) 26. Боже мили! чуда великога! (IV, 117) — Почетак буне против дахија.

6) 22. Полећеше два врана гаврана (IV, 149) — Бој на Чокешини.

7) 28. Вино пију три српске војводе (IV, 161) — Бој на Салашу.

8) 29. Војску купи Кулин капетане (IV, 176 — Кнез Иван Кнежевић.

9) 30. Полећела два врана гаврана (IV, 186) — Бој на Мишару.

10) 31. Закукала сиња кукавица (IV, 210) — Милош Стоићевић и Мехо Оругчић.

11) 32. Затјече се паша Али-паша (IV, 221) — Бој на Лозници.

12) 33. Још ни зора ни бијела дана (IV, 241) — Лука Лазаревић и Пејзо.

13) 34. Често књиге земљу прелазише (IV, 267) — Хвала Чупићева.

Остале три песме којима је мислио да зачини V књигу јесу:

14) 35. Бјелић Игњатије (IV, 253).

15) 39. Лазар Мутап и Арапин (IV, 273).

16) 43. Станић Станојло (IV, 305).

Мисли се да је Вишњић испевао још песама,⁸⁾ али, изузев песме „Узимање Ужица“⁹⁾ ни за једну се не може поуздано тврдити да је Вишњићева.

У свему је Вук од Вишњића забележио 16 песама или 4927 стихова, од којих 4351 спадају на песме из ослобођења Србије, за које се позитивно зна да их је Вишњић спевао.

*

Поред горњих јасних доказа о Вишњићевим песмама имамо и друге — исте вредности¹⁰⁾:

⁷⁾ В. К., IV књ. с. н. п., с. XI—XII. Стране су навођене из IV књ. држ. издања од 1896 г. а наслов је додао ур.

⁸⁾ Љ. Стојановић, В. Карацић, 567.

⁹⁾ К. Ненадовић, Ж. и дела, в. в. Ђ. П. К., с. 188.

¹⁰⁾ Гл. с. уч. др., књ. III, св. 20, с. 243.

„Бавећи се у Парагама, казује Мушицки, тамошњи учитељ запита Вишњића ког није познавао: Зна ли што за слепаца Филипа. Филип му одговори да зна, на што му учитељ примети да је Филип мудра глава и поче му читати неке нове песме, на што му овај рече: „Знам ја то све“, а учитељ зачућен упита га: „А да ниси ти Филип?“, што кад му слепац потврди, учитељ га најсвесрдније почаста“.

Вук је у песмама других певача стихове поправљао — с Вишњићевим песмама то није чинио, остављао их је онако како му је слепац казао.¹¹⁾

По Вишњићу и другим слепцима у прво време Вукове песме с поругом су називали слепачке песме.

Вук у првом реду, хронолошки уосталом, истиче Тешана Подруговића, па Филипа Вишњића, и кад хоће да означи вредност песме, он обично каже: „Истина да она пјесма није као пјесме Подруговићеве и слијепца Филипа.“¹²⁾

У полемичким списима с попом Павлом Карано-Твртковићем и Милошем Светићем, кад Вук говори о начину скупљања песама, вели: а за јуначке (песме) да их је сам преписао од Филипа Вишњића и Тешана Подруговића.¹³⁾

У одговору на утук М. Светића Вук казује да у том тренутку, 1843 године, „пјесме наново не бих могао управо онако скупити да ми ко сто хиљада дуката даде, јер су многи они моји пјевачи и пјевачице однијели њихове на они свијет, н. пр. Филип Вишњић, Тешан Подруговић и Старац Милија.“¹⁴⁾

На основу тога Љубомир Стојановић закључује да је други певач од кога је Вук преписивао песме био знаменити песник-певач Филип Вишњић који је у песми овековечио јунаштво српско у бојевима Првог устанка.¹⁵⁾

То утврђује још једну важну поставку да су најбоље народне песме лично дело најбољих народних песника и да су поправке и дотеривање појединих песама из основа вршили само бољи од бољих. Код свих народних песника је заједничко само једно, спољно обележје: стих и метар, остало, много важније: мисао или тема, било је њихова индивидуална творевина.

Зато морамо жалити, што је остао непознат велик број одличних песника народних, као што је огромна добит за историју наше књижевности чињеница да се сачувало име Филипа Вишњића, највећег југословенског барда.

¹¹⁾ Љ. Стојановић. В. Караџић, с. 105.

¹²⁾ Ibidem, с. 276.

¹³⁾ Ibidem, с. 543.

¹⁴⁾ Ibidem, с. 567.

¹⁵⁾ Ibidem, с. 100.

Закључак

У основи свега овог рада: прославе стогодишњице, издавања зборника и песама Вишњићевих, као и свих манифестација поводом тога јесте факат да је Вишњић био песник напред поменутих песама, прави велики песник. И тек кад се то утврдило, а то је неоспорна, непобитна истина, могло се ићи даље: писати биографија, дати књижевни портрет и оценити књижевна вредност Вишњићева.

Према томе, Филип Вишњић је цела, оделита и сасвим оригинална књижевна фигура, личност коју можемо уврстити у ред најзначајнијих песника југословенског романтизма.

Одлике његове поезије, одлике су првог реда, оне које су нашу народну позију уздигле до највеће висине: да је називају најлепшом епском поезијом, а Вишњића највећим познатим епским песником у целом свету. Вишњић је југословенски Хомер, око кога ће се у будућности, кад његово херојско доба утоне у дубину прошлости, плести легенде као око Хомера.

Вишњић је умро пре но што је Његош почео писати своје бесмртне дело, „Горски вијенац.“

Али, иако у нашој књижевности досад није указивано на многе сродне књижевне особине Вишњића и Његоша, на сличност технике њихових песама, на снажни њихов национални оптимизам и афористичку форму, на мноштво других мањих појединости, ова подударност је очевидна и вредна би била нарочитог изучавања.

Исто тако било би од значаја утврдити колико је био Вишњићев утицај на историски и лексикографски рад Вуков, на поезију Бранка, Мажуранића и Симе Милутиновића, и ако је био, колики је био, особито колико је Милутиновић непосредно допринео Вишњићеву утицају на Његоша.

Божидар Томић

Филип Вишњић у симболичној слици

Скоро ће се навршити педесет година од кад сам се упознао са покојним Љубом Стојановићем, славним српским филологом. Били смо онда ђаци на берлинском универзитету; он ђак филологије, а ја ђак физике. Зачудио се кад је приметио да ме занимају његови разговори о Славистици и о српским народним песмама. Кад сам му испричао како ме је у моме детињству стари Бата Батикин, гуслар Идвора, мога родног места, упознао са српским народним песмама, а нарочито са песмама Филипа Вишњића, радовао се да мој дугогодишњи боравак у Америци није сасвим угасио моју љубав за наше народне песме. Сећам се како ми рече јдног дана: „Бата Батикин је твој спаситељ; да не беше њега ти би се изгубио у преријама американског материјализма. Гусле Филипа Вишњића сачувале су ти у страном свету твоју љубав за лепоту нашега језика”.

Љуба Стојановић је још као ђак у Берлину са најтоплијим одушевљењем говорио о српским народним песмама и о Вуку Караџићу. То одушевљење је као јарко сунце грејало наше пријатељство које је трајало све до Љубине смрти. Пред саму његову смрт он ми је послао његово велико дело, „Живот и рад Вука Стеф. Караџића”. У тој књизи сам тачно видео први пут Вукове велике заслуге за развиће српског културног живота који се тако сјајно огледа у српским народним песмама. Та књига треба да је у рукама сваког Србина који жели да се упозна са најлепшим данима у развићу српског језика и српске књижевности. У тој књизи се јасно виде заслуге Филипа Вишњића и других гуслара који су са Вуком сарађивали на његовом бесмртном делу. У тој књизи је Љуба Стојановић уложио рад целог свог живота. Срећан сам што сам видео почетак тога рада кад смо пре педесет година он и ја били ђаци на берлинском универзитету.

Бата Батикин ми је у мојим млађим годинама открио лепоту српских народних песама, а у мојим зрелијим годинама Љуба Стојановић ми је открио значај тих песама у животу нашег народа. Те поуке сачувале су ми у далекој Америци духовну везу са мојим српским народом. Пре двадесет и једну годину пружио ми се неочекивана прилика да тој вези нађем видљивог израза.

У години 1913 стигне у Њу Јорк наш славни југословенски вајар, пок. Рудолф Валдец. Заборавио сам какве су га невоље овамо дотерале, али добро памтим какве су га невоље овде дочекале. Жељно је очекивао поруџбине за његове вајарске радове, али оне не дођоше. Решим се да му понудим бар једну поруџбину. Пошто сам му испричао моје доживљаје са Батом Батикиним и са Љубом Станојевићем запитам га, да ли би био вољан да ми у бронзи изради старог Филипа Вишњића како уз пратњу гусала казује народне песме а будућа поколења га слушају; жена са дететом и младожења са девојком да претстављају будућа поколења. „Не само будућа поколења као што их Ви претстављате”, дода Валдец, „него и горске виле које стоје покрај горе и слушају златустог Филипа Вишњића”. Валдец ме је задивио његовим познавањем српских народних песама: нисам се надао да ћу то знање наћи у глави једног Словенца или Хрвата. „Мало је глава у целој Словенији и Хрватској”, рече ми Валдец, „које нису пуне српских народних песама”. „Ако је то заиста тако”, рекох му ја, „онда нам народне песме сведоче да су Југословени један народ и да смо већ сада душевно уједињени”. „И јесмо”, рече ми Валдец. „И у то име примам се посла да Вам израдим у бронзи Филипа Вишњића. Нека Вас његове гусле увек потсећају да смо ми Југословени један народ, јер сви дишемо духом наших народних песама”.

Приложена слика је фотографија бронзе коју ми је израдио пок. Рудолф Валдец пре двадесет и једну годину. Она и Валдецове речи били су ми стално у памети кад сам на париској конференцији мира бранио југословенско уједињење против талијанских роварења.

Две су бронзе биле израђене са Валдецовог оригинала. Једна се већ преко двадесет година налази над камином моје трпезарије, а другу сам послао у Бијељину да се при свечаности стогодишњице Вишњићеве смрти узида у дворани гимназије која носи име Филипа Вишњића, најславнијег гуслара српских народних песама.

Норфолк, Конектикот,
1 новембра 1934.

Михаило Пупин

Једном мртвом певачу

Помен-слово Филију Вишњићу које је ђред ђрашким немачким славистима одржао 16 марта 1934 год.

Проф. Герхард Геземан

Нема данас народа у Европи који може да прослави прославу какву Срби прослављују у 1934 години: прославу стогодишњице смрти једног епског народног певача. Јер није овде реч о неком макар како ваљаном извађачу који уме да складно и занимљиво оствари неку добру епску песму. Таквих поштовања достојних барда има још увек много код Руса, код Бугара, код азиских племена Русије, а понајвише код Србохрвата.

Мора да постоји неки нарочити разлог за то па да претставници Краља, министра просвете, академија, универзитета, школа, листови и други достојанственици прођу иза музика, развијених застава и празнички одевене школске деце кроз једно мало босанско или сремско село, у коме се пре стотину педесет година родио односно пре стотину година умро један човек који је, пошто је ослепио као дете, морао да животи од просјачења и од песме, један човек који није знао ни читати ни писати и чије име треба сада да носи гимназија суседне среске вароши, један слепи луталица иза чијих је угаслих очију живео цео један свет, тако богат, тако шаренолик, тако пун невиђених облича да наша писмена свакидашњица бледи пред раскоши слика, пред снажним државничким делима која су се одигравала на унутрашњој позорници тога песника. Ту нема места свакидашњици, ту се ради „о великим људским стварима, о слободи и о господарству”, ту граде стари кнезови своје задужбине, ту леже мртви витезови на бојноме пољу и гробови националне слободе, ту одзивају копита турских коњаника по царским друмовима, ту цвили хришћанска раја под кулуком и бичем силним, ту се после четиристогодишњег трпљења дижу српски сељаци под водством борби вичних хајдука против туђег господства или, како се Вишњић изражава, ту се диже кука и мотика и копа охолом господару заслужену раку, док се изнад крвавог призора на позорници свечано и ужасно уздиже балканско небо пуно знакова и чудеса божанске правде.

То су велике ствари, али не и дубљи разлози за народну свечаност и за ове дитирамбе које ћу да испевам овде пред младим немачким слушаоцима, јер колико је год једном захвалном народу стало до тога да положи свој дуг захвалности на један стогодишњи гроб толико је и мени стало до тога да ухо немачке младежи за један час обрнем страни са које је престотину и неколико лета сваке године допирао до ушију њихових дедова ратни поклич — када су тамо далеко у Турској ударали народи један на другог.

За име Филипа Вишњића не зна данас ниједан Немац, али онда када је тај ратни поклич којим су испуњени Вишњићеви стихови стварно одзвањао у ушима немачких грађана, беху међу Немцима барем три човека који су знали за Филипа Вишњића, а та три човека били су Гете, Јаков Грим и Ранке.

Кад се Немац данас сети овог балканског реда, он се сети уједно и светско књижевне опоруке својих песника и научника.

И ово су велике ствари, али ни оне још увек нису довољне. Не ради се овде о неком од оних безбројних епских певача или гуслара којима је деветнаести век из скровитости „ћутљивог“ Балкана даривао уши Европе. Вишњић није неоспорно „најбољи“ међу српскохрватским гусларима. Има људи који старог певача Милију или Тешана Подруговића, славне савременике и другове по уметности нашег Вишњића стављају испред овога, па ипак признају да би се сличан јубилеј ове друге двојице стварно сјајних певача могао прославити и са неколико новинских чланака, али никако и Вишњићев.

Вишњић је нешто засебно. Тај слепи свирач нема себи равног. Данас сигурно не. А тешко и у своје доба. Јер у једноме, што је данас и овде главно, Вишњић се разликује чак и од најбољих гуслара као што су Милија и Тешан: они су певали прастаро народно благо и певали су га сјајно; они нису давали напросто „рапсодски“ оно што им је предање оставило, него су старом уметничком благу ударали видљив печат свога сопственог песничког талента и оригиналности, давали су песмама којима су снабдевали старину Вука за његове збирке сјај уметничког дела и трајну вредност. Али то су биле старе песме, које су у њиховим устима добиле само свој последњи и најадекватнији облик.

Али Филип Вишњић је певао нову песму, и то песму која је док је била још неиспевана испуњавала сва срца, он је певао песму народне слободе.

Он није био само певач и последњи, коначни песнички уобличавацац старог народног блага, он је био песник, он је био последњи аед Европе. После њега не појави се више ни један. Са његовом је душом пре стотину година отишао у вечност последњи одблесак душе Хомерове.

Последњи аед, а не последњи рапсод! Једном рапсоду ја не бих држао спомен-слово. Вишњић је веома стар. Тај слепи певач старији је од песника Хомерових спева, он је тако стар да је још код Хомера прешао у митос, тако митски да је већ Хомер украсио своју песму његовим прадедовским ликом, Вишњић није савременик Хомеров, он је савременик Одисејев, он живи међу Хомеровим песничким ликовима и међу њима има брата, Демодока, феачанског певача, аеда.

Али ни аед у овом смислу није најстарији претеча рода епских певача. Њему претходи један други, један социјално виши, но уметнички свакако слабији. И овоме је Хомер подигао споменик. Кад су забринути изасланици ступили у шатор љутитог Ахилеја да га замоле да се врати у борбу.

Ахилеја они нађу гдје формингом срце весели
Звонком, умјетном, красном; на њојзи сребрни бјеше
Коњиц. Фетинов град разоривши њу си је уз'о
Из пл'јена. Њом си је срце веселио славу јунака
Пјевајућ; — према њему Патрокло сјеђаше мучећ,
Пазећи кад ли ће пјеват потомак престат Аеаков.
(Илијада, превод Т. Маретића, IX, певање)

То је прастари облик епског певача: „истовремено и певач и јунак“, кад вођа једне херојске пратње или један од људи из пратње опева своје сопствене подвиге, подвиге својих претходника или других јунака, или, како сам се једном (врло стилизовано) изразио: Праву јуначку песму певају само јунаци и пред јуначима. Тек са нагомилавањем стварнога предања и са повећањем уметничких захтева специјализује се епска уметност код оних чланова заједнице који носе у себи нарочити песнички таленат. Већ је врло далек пут у развојку епске уметности од господина који пева или пратиоца до аеда.

У Одисеји се налази почасни споменик који је захвални хомерски песник поставио у Аполону својим примитивним прецима, без чије он садржајне, формалне и духовне предрадне не би никада могао створити своје бесмртне песме.

Тамо стоји пред нама он, „мали певач“, на руци Херолдовој, окружен племићима, већ тада Хомеровим речима онако насликан како га отада радо гледају романтичне очи, поштовања достојан старац, не младић, јер такве песме може да спева само искусан мајстор, и слепац.

Гласник дошавши међ њих доведе милог пјевача
Ког је завољела Муза и добро му дала је и зло;
Очињи узе му вид, ал' пјевање даде му слатко.

Тај певач већ није више пратилац, он није више ни борбени члан племена, али он није још ни певач ни луталица. Ово ће он бити тек доцније, када његова уметност, која је

била уметност високог и ексклузивног друштва госпоштије, сиће заједно са својим легитимним носиоцима у демос. Иако већ не припада реду госпоштије, певач је у њеном друштву равноправан члан, њему се одређује место које му друштвено припада.

Столац среброкитни тад Понтоној примаче пјевачу
У средини међ гостма наслонив га широки о ступ;
Тада објеси звонику огласник формингу на клин
Изнад главе пјевачу, наведе његове руке,
Гдје ће је наћи и кош пред њега постави с хлебом,
И сто лијепи и врч, да по вољи пије из њега.
Тада за готовим посегнуше рукама јелом.
И кад се они јела и пића надовоље веће,
Муза пјевача потаче да опјева славу јунака,
И пјесме оне, којим небеса се хваташе слава,
Како се свађао Одисеј с Ахилејом Пелеја сином.
(Одисеја, VIII певање)

И тада доживљује Одисеј оно што нама епигонима изгледа тако нечувено лепо и што чак и после оног дирљиво испричаног Одисејевог узбуђења дира наше вечито романтично срце: он у песми чује самога себе, своје сопствене јуначке патње, своју јуначку славу, која је била још свежа, која је тада, један децениј после пада Троје, била допрла већ високо до неба. Али то није никакво песничко средство, то је најобичнија песничка стварност. Чути самога себе у јуначкој песми, па то је баш оно због чега човек подноси све те патње, одјек сопственог јуначког имена у песми савременика и потомака није само награда за херојски живот него је и његов смисао. Сузе које Одисеј рони јесу сузе сажаљења над самим собом у осећању болне супротности између сопствене јуначке славе и бедног положаја садашњице. Али баш такве сузе сажаљења над самом собом су слатке сузе. Човек увек може да их пролева. Стога он позива певача, свога певача, који је више његов неголи краља Феачана, у чијој је он дворској пратњи, јер он пева своја дела.

Тебе, Демодоче, више од свију поштујем људи.
Ил' те је Зеусова кћи научила пјевати Муза
Или Аполон, удес ваљано, јер ахејски пјеваш,
Што су учинили, што су претрпјели мука Ахејци,
Канда си видио ти, очевидца канда си чуо.
Него настави пјесму о грађењу дрвеног коња...
Ако ли испјеваш како ваљаде пјесму ми о том,
Онда ћу свуда међ људма казивати свима, да имаш
Од Бога некога благо, те умијеш пјевати дивно.

Од Цона Мајера (Постанак и развитак народног епа, 1909) уобичајено је да се два појма аед-рапсод употребљавају у модерном истраживању епа. Ако треба да то овде објасним на основу старогрчких сведочанстава и нама боље

познатих епских прилика других народа, онда је аед стари епски певач старих епских усмено преношених кратких песама, певач племена и водећих породица и пратњи и околине краљева војсковођа. Та епика кратких песама је социјални и уметнички претходник велике јуначке песме заокруженог опсега, која се из главне наративне мисли развила у завршену уметничку целину, књишки израдила, касније и садржајно канонизирала, али која се више не пева у рецитативним певачким стиховима као старе песме, него је излажу рапсоди у модерним стиховима обичног причања. Аед епике кратких песама, које су само срећним случајем написмено сачуване, као немачка песма о Хилдебранду, као руске билине или као балканске јуначке песме, у идеалном је случају песник и предавач, стваралац и репродукцент, и више од тога у стародревном облику: „певач и јунак, стваралац и обликовалац јуначких дела”. Стога он и седи у своме стародревном облику, друштвено изједначен, у шатору старогрчких и у дворанама или на лађама германских копнених и поморских краљева као и у кулама старих српских краљева и њихових вазала или као „бард” у „дун”-у шкотских брђана и његова је уметност и као израз једног одређеног гледања на свет и као уметнички облик мање његова уметност а више уметност заједнице. Он ту уметност није узео у најам; они иза округлог стола краља Карла, краља Артура, великог кнеза Владимира или, мање епски речено, они из пратње Ариовиста, Арминија, Атиле и његових источногерманских вазала, северних поморских краљева, варјашких дружина, балканских чета и племена, хајдука и ускока, — сви они то могу исто онако као што су то могли и Ахил и Патрокло; и они могу да певају понеку песму мање лепу од његове, краћу, мање уметничку и они могу можда у часу надахнућа да певају и неку нову песму, што је њему, признатом певачу, чешће полазило за руком. Јер спада у добар ритерски тон, у дворско образовање, у друштвени обичај, да путујућа харфа или гусле не леже неми на коленима појединца, а нарочито не на коленима домаћина или прочелника округлог стола, који епско певање мора понегде да отвори тиме што ће сам понајпре да запева почетак неке песме, макар и само форме ради, ако нема дара.

Епска уметност је у свом адекватном облику друштвена уметност једне друштвено високо постављене заједнице. „Народна” уметност она је само утолико уколико се потчињени демос идентификује са обожаваним вођама. Не би требало називати „народним” ни оне кратке песме које су претходиле Хомеру. „Народном” уметношћу постаје ова врста епике тек онда када оптимистички и социјално сићу у демос, као отприлике стари српски витезови после турске инвазије. Али да би демос ту племениту вештину преузео и даље гајио, потребно је да и он сам у доброј мери прихвати херојске животне идеале својих старих вођа и да се на тај начин и сам

душевно аристократизује. Тако је било у Хелади. Тако нешто догодило се и у српскохрватском делу славенског Балкана, нарочито у Херцеговини и Црној Гори, код неких ратничких племена, као код хајдука и ускока.

Аед старог облика је у свом друштвеном кругу само стручњак за једно одређено подручје културе заједнице и друштвеног ритуса, могло би се рећи „comment”-са. Као што су се други из околине старешице пратње „званично” (још не „по позиву”, „професионално”) старали о оружници, о коњушници, о гласничким и посланичким дужностима, о свечаној трпези, тако се и певач старао о уметности, која је спадала у ритус друштвености и — што је важно! — у политичку публицистичку заједницу, владајуће породице, племена, итд.

Ни друштвени ритус епског певања при трпези није нико лепше описао од Хомера:

Баш је лијепо слушај пјевача, какав је овај,
Који је бозима налик по гласу својему, и ја
Велим, да нема ништа угодније, него је оно,
Кад је у народу свак у весељу и кад су гости
У кући и сви сједе по реду и слушају пјесму
Од пјевача, а уз њих на столу пуно је свега,
Меса и круха, пуно у врчу вина имаде,
Које виноточа граби и гостима у купе точи;
То ми се чини мојој у души најлепше да је.
(Одисеја, IX певање)

Тако певач постаје рано од аматера и дилетанта стручњак, зналац и уметник, носилац једног звања. Племићко звање није још никакав позив, оно још увек прима своје послање путем непосредног налога господара пратње и путем милости Божије. То важи морално, иако већ не више и социјално, још од Демодока, иако овај слепи певач већ „живи” од своје уметности. Дугачка је друштвена и душевна лествица од „милте”-а господара пратње и почасне награде, преко почасне плате, хонорара, гаже и праве плате, до милостиње певача-просјака.

Разуме се да дар стваралачке инспирације не потиче увек из главе аеда. Ако се Хомеру не може забранити да и он понекад заспе, тим мање се то може забранити аеду: број његових сопствених песама биће да је био мали у сразмери са песмама које је он од других савременика и старијих певача примио и које је морао — јер писменог предања још нема — да импровизаторски прерађује за време док их је саопштавао. У том погледу није, дакле, аед чак ни у казивању туђег блага обичан репродукцент и тезауратор, није само прималац него је и умножитељ своје државе. Овој последњој врсти мора да припадају и песме које је Демодок, далеко

од херојског попришта, слеп, на рубу грчког света, певао пред Одисејем. Јер он није био тамо. Он је морао да их чује од других. И у том погледу Вишњић је надмоћнији од феаханског певача. Јер он је био тамо, он је седео увече после битке под шатором вођа! Он своје песме није слушао ни од кога, он их је сам певао! И још нешто што је важно: Његове песме су прошле претходну и коначну цензуру заједнице за коју су спеване — онако као што је Одисеј „апробирао” песму о тројанском коњу. Овде је очевидан удео који анонимна заједница има у уметности својих певача.

Зашто сам почео са Хомером кад хоћу да говорим о једном уметничком делу и о једном уметнику деветнаестог века? Зато што највеће уметничко дело света, зато што хомерске песме не би постојале да није било Филипа Вишњића и њему сличних, зато што је света дужност сваког образованог човека да застане један тренутак пред гробом последњег певача и што једном посмртном говору приличи да овековеченоме стави на главу ауреол страхопоштовања достојне старине. А чиме бисмо могли да нашег великог покојника боље овенчамо него стиховима Хомеровим? Но ми нећемо да се поклонимо само уметничком делу, само песнику, ми хоћемо такође да будемо свесни тога да сваки секулум који пискара има разлога да респектује гледање на свет које је оличено у Хомеровим стиховима, у стиховима југословенске као и грманске епике: „агонистичко” гледање на свет, за које је и Хомер сковао класичне речи које гласе:

Вазда нек најбољи будем и одличан између других,
Нек не срамотим си род отаца...
(Илијада, VI певање)

Филип Вишњић је рођен 1767 године у селу Српској Трнови, у босанском, са Србијом граничном срезу бијељинском. У младости је оболео од богиња и од тога ослепио. Морао је да потражи занимање које ће моћи да исхрањује једног слепца: то је било у оно време, када је епска песма још сачињавала чврст саставни део патријархалне народне културе, занимање певача луталице, певача од заната. Још и данас лађају се тога заната рано ослепели, но пошто је већином само њихова телесна судбина оно што их нагони да се лате гусала, а томе позиву ретко одговарају и њихове душевне способности, то се међу њима ретко јављају добри мајстори. Старо романтично схватање, коме су „у првом реду” слепци били они који су гајили епску песму, не може се одржати. И у Вишњићево време су легитимни носиоци јуначке песме били сами претставници ратничког патријархалитета, дакле *dilettatori*, међу које спадају и оба мајстора који се са Вишњићем такмиче о уметничко првенство: Милија, из херцеговачког, сада црногорског Колашина, вечитог попри-

шта турско-српских чаркања, човек коме је у боју с Турцима истражана цела глава, и Тешан Подруговић, стари хајдук и, како Вук додаје, пристојан човек, учесник у српском ослободилачком рату, који је доцније погинуо у Босни од турске руке.

Ови су „још” на лествици Ахилеј-Патрокловој, док је Вишњић „већ” аед. Кад се српска војска 1809 године повукла из Босне, прешао је и Вишњић у Србију и живио је тамо по логорима српских добровољачких чета дуж Дрине све до године 1813. Године 1810 он је био у опседнутој Лозници, кад су је три позната вођа устанка бранили од Турака. Он је то опевао у једној од својих песама (Вук IV, бр. 33, 634 стих). Кад је устанак пропао, оде и Вишњић са својом породицом (он је био ожењен) 1813 у емиграцију у Срем у село Грк, где остаде до своје смрти. Он је већ тада био као певач толико чувен да је његово име одмах допрло до ушију скупљача песама. И сама изванредност његовог репертоара, песме о ослободилачком рату, привуче Вука. Вук је знао да је Вишњић те нове, савремене песме сам певао. Једном стилистичком и метричком диференцијалдиagnoзом између поменутих три велика гуслара Вукова могло би се то доказати и у појединостима.

„Ја сам га онда наговарао”, прича Вук, „да иде опет у Србију, желећи, да би онамо још коју песму певао; но никако га на то нисам могао наговорити, јер му је било врло добро у Срему: где год је дошао, људи су га због његових песама частили и даривали; сина је свога био дао у Грку у школу (подвукао Вук); имао је свога коња и таљиге, и чисто се био погосподио ... Кад сам ја од њега песме преписивао, било му је око педесет година”.

Важно је социолошки ово, што Вук овде прича. Тога сиромашног слепог просјачића, тога луталицу који се некада са гуслама потуцао између Босне и Скадра, захватио је у његовој домовини, на немирној граници талас рата и подигао га ради његове поезије и певања на социјалној лествици патријархалитета до чадорског и дворског певача војсковођа и будућих кнезова. Они су њему били поверили деликатну мисију да опева „славу јунака”, како се то безазлено и честито код Хомера каже, док ми међутим, можемо доказати, да Вишњић својим јунацима даје понекад једну сасвим одређену боју, пријатну или непријатну извесним утицајним и славним личностима. Ко ово сматра за неуметничко зато што је „пристрасно” и није „објективно”, тај не зна шта је еп. Еп је политика. И понекад и врло велика, која често из ужег оквира заједнице захвата нацију.

Ово није никакав курс из књижевности. Прећи ћемо преко појединости и препустићемо остатак часа Филипу Вишњићу, да он сам говори. Вук нам је сачувао тринаест песама Филипа Вишњића, међу којима две легендарне, о Немањи и о

„Светом Сави, једну о Марку и једну хајдучку. Све остале песме опевају савремене ослободилачке бојеве и Вишњићева су песничка својина. (Кад се у области народне епике говори о уметничкој „својини”, онда се то чини са познатом резервом која се код сваке уметности заједнице мора имати на уму, па и код Хомера, који је од уметности заједнице већ далеко био одмакао а ипак се без њеног наслеђа не би могао ни замислити.

Од тих девет песама о устанку, које садрже скупа неких 3350 стихова, изабрао сам три песме које хоћу да овде скупа са мношвом проживите.

Пре свега грандиозну песму о устанку српског сељачког народа на седам „дахија”, песнички пролог српског ослободилачког рата. То је дугачка песма од преко 600 стихова. Да би је отпевао, треба певачу који спада међу брзе гусларе најмање три четврти часа. Песма је осим тога дата у једном ретко узбудљивом реалистичком и у исто време пророчански-екстатичном тону, који се преведен у немачке стихове исто тако разводни као и у сасвим слободном прозном преводу. Стога могу да вам дам песму само у њеном главном делу, у првих 211 стихова, а и те стихове опет у намерно стегнутој, „збијеној” форми, пошто ћу формално-епске елементе који не припадају стварној нарацији местимично изоставити и можда од два стиха направити један. Само тако је могуће, чак и у прозном преводу, следити онај бурни ритам којег се песник придржава.*)

Историска позадина те прве песме може се приказати са неколико потеза. Под аустриским и руским притиском обешчала је Порта на прекретници 18 и 19 века извесне реформе у поступању са својим српским хришћанским поданицима (са „рајом”), између осталог да ће учинити крај терору који су у земљи производили јањичари, који су се били побунили против централне власти. Пошто је била попустила опасност од Европе, коју је био узнемирио страх од Наполеона, повратише се јањичари још јачи на власт и заведоше са својом четворицом главних вођа, „дахија”, владавину терора, која је ишла чак до масакрирања многобројних угледних српских народних вођа: 72 главе народних првака донесене су у Београд. Ови догађаји изазвали су још у истом месецу јануару 1804 већ раније припремани устанак шумадских Срба под Карађорђем и отворили су тиме борбе Срба за ослобођење од Турака.

*) Ми Вишњића цитирамо у стиховима и тамо где га је писац овог чланка наводио у прозном преводу. Сви цитати из Илијаде и Одисеје дати су у познатим преводима проф. др-а Т. Маретића. (Уредн.)

Почешак буне прошив дахија

Боже мили' Чуда великога!
 Кад се шћаше по земљи Србији,
 По Србији земљи да преврне
 И да друга постане судија,
 Ту кнезови нису ради кавзи,
 Нит' су ради Турци изјелице,
 Ал' је рада сиротиња раја,
 Која глоба давати не може,
 Ни трпити турскога зулума;
 И ради су Божји угодници,
 Јер је крвца из земље, проврела.
 Земан дош'о, ваља војевати,
 За крст часни крвцу прољевати,
 Сваки своје да покаје старе.
 Небом сведи сташе војевати
 И прилике различне метати
 Виш' Србије по небу ведроме;
 'Ваку прву прилику вргоше:
 Од Трипуна до светог Бурђа
 Сваку ноћу мјесец се ваташе,
 Да се Србљи на оружје дижу,
 Ал' се Србљи дигнут' не смједоше.
 Другу сведи вргоше прилику:
 Од Бурђева до Дмитрова дана
 Све барјаци кржави идоше
 Виш' Србије по небу ведроме,
 Да се Србљи на оружје дижу,
 Ал' се Србљи дигнут' не смједоше.
 Трећу сведи вргоше прилику:
 Гром загрми на светог Саву
 Усред зиме, кад му вр'еме није,
 Сину муња на Часне вериге,
 Потресе се земља од истока,
 Да се Србљи на оружје дижу,
 Ал' се Србљи дигнут' не смједоше.
 А четврту вргоше прилику:
 Виш' Србије на небу ведроме
 Увати се сунце у прољеће,
 У прољеће на светог Трипуна,
 Један данак три пута се вата,
 А три пута игра на истоку,
 То гледају Турци Биограци,
 И из града свих седам дахија:
 Аганлија и Кучук-Алија,
 И два брата, два Фочића млада,
 Мемед-ага и с њиме Мус-ага,

Мула Јусуф, велики дахија,
 Дервиш-ага, градски таинџија,
 Старац Фочо од стотине љета,
 Све седам се састало дахија
 Биограду на Стамбол-капији,
 Огрнули скерлетне бињише,
 Сузе роне, а прилике гледе:
 „Ала кардаш! Чуднијех прилика!
 „Оно, јолдаш, по нас добро није.”
 Па од јада свих седам дахија
 Начинише до стакла тепсију,
 Заграбише воде из Дунава,
 На Небојшу кулу изнесоше,
 Наврх куле вргоше тепсију,
 У тепсију зв'језде поваташе,
 Да гледају небеске прилике,
 Што ће њима бити до пошљетка.
 Око ње се састаше дахије,
 Над тепсијом лице огледаше;
 Кад дахије лице огледаше,
 Све дахије очима виђеше,
 Ни на једном главе не бијаше.
 Кад то виђе све седам дахија,
 Потегоше наџак од челика,
 Те разбише од стакла тепсију,
 Бацише је низ бијелу кулу,
 Низ бијелу кулу у Дунаво,
 Од тепсије нек' потрошка нема.
 Па од јада свих седам дахија
 Пошеташе брижни невесели
 Низ Небојшу кулу Јакшићеву,
 Одшеташе у каву велику,
 Пак сједоше по кави великој,
 Све сједоше један до другог,
 Старца Фочу вргли у зачеље,
 Бијела му брада до појаса,
 Пак повика све седам дахија:
 „К нама брже, хоће и 'ваизи!
 „Понесите књиге инџијеле,
 „Те гледајте што нам књиге кажу,
 „Што ће нама бити до пошљетка.”
 Потekoше хоће и 'ваизи,
 Донесоше књиге инџијеле;
 Књиге гледе, грозне сузе роне,
 Дахијама овако говоре:
 „Турци, браћо, све седам дахија!
 „Вако нама инџијели кажу:
 „Кад су 'наке бивале прилике
 „Виш' Србије по небу ведроме,

„Ев' одонда пет стотин' година,
 „Тад' је Српско погинуло царство,
 „Ми смо онда царство задобили,
 „И два влашка цара погубили:
 „Константина насред Цариграда
 „Украј Шарца, украј воде ладне,
 „И Лазара на Пољу Косову;
 „Милош уби за Лазу Мурата,
 „Ал' га добро Милош не дотуче,
 „Већ све Мурат у животу бјеше,
 „Док ми Српско царство освојисмо,
 Онда себи везире дозива:
 „Турци браћо, лале и везири!
 „Ја умријех, вама добих царство,
 „Него ово мене послушајте,
 „Да вам царство дуговјечно буде:
 „Ви немојте раји горки бити,
 „Веће раји врло добри буд'те;
 „Нек је харач петнаест динари,
 „Нек је харач и тридес'т динари;
 „Не износ'те глоба ни пореза,
 „Не износ'те на рају биједа;
 „Не дирајте у њихове цркве,
 „Ни у закон, нити у поштење;
 „Не ћерајте освете на раји.
 „Што је мене Милош распорио,
 „То је срећа војничка дон'јела:
 „Не може се царство задобити
 „На душеку све дуван пушећи;
 „Ви немојте рају разгонити
 „По шумама да од вас зазире,
 „Него паз'те рају к'о синове,
 „Тако ће вам дуго бити царство.
 „Ако л' мене то не послушате,
 „Већ почнете зулум чинит' раји.
 „Ви ћет' онда изгубити царство.
 „Цар умрије, а ми ошадосмо,
 „И ми нашег цара не слушасмо,
 „Већ велики зулум подигосмо:
 „Погазисмо њихово поштење,
 „Свакојаке б'једе износисмо,
 „И на рају глобе навалисмо,
 „И гријоту Богу учинисмо.
 „Сад су 'наке постале прилике,
 „Сад ће неко изгубити царство,
 „Не бојте се краља ниједнога,
 „Краљ на цара ударити неће,
 „Нити може краљевство на царство,
 „Јер је тако од Бога постало;

„Чувајте се раје сиротиње;
 „Кад устане кука и мотика,
 „Биће Турком по Медији мука,
 „У Шаму ће каде проплакати,
 „Јера ће их раја уцв'јелити...
 „Турци браћо, све седам дахија!
 „Тако наши инцијели кажу,
 „Да ће ваше куће погор'ети,
 „Ви дахије главе погубити;
 „Из огњишта пронић' ће вам трава,
 „А мунаре попаст' паучина,
 „Неће имат' ко језан учити;
 „Куд су наши друми и калдрме,
 „И куда су Турци пролазили
 „И с коњскијем плочам' задирали,
 „Из клина ће поникнути трава,
 „Друмови ће пожељет' Турака,
 „А Турака нигде бити неће.”
 Кад то чуше свих седам дахија,
 Све дахије ником поникоше,
 И преда се у земљу поглаше,
 С књигом не зна нико бесједити,
 Ни како ће књижи отказати.
 Старац Фочо подавио браду,
 Па је б'јелу са зубима гризе,
 Ни он не зна с књигом бесједити,
 Већ се и он томе послу чуди;
 Не пониче Фочић Мехмед-ага,
 Не пониче, већ јунак покличе:
 „Дишер море, хоће и 'ваизи!
 „Мол'те Бога и језан учите
 „Сваки данак а све по пет пута,
 „Не брин'те се нама дахијама:
 „Док је нама здравља и памети,
 „И док нам је биоградског града,
 „Ми смо кадри управити градом,
 „Око града сиротињом рајом.
 „Кад краљеви на нас војштит' неће,
 „Како ће нам раја досадити,
 „Кад нас има у седам дахија
 „У свакога по магаза блага?
 „Каква блага? Све мека дуката,
 „А све пуста блага лежећега;
 — — — — —
 „Нас четири када устанемо,
 „Устанемо на ноге лагане,
 „А магазе с благом отворимо
 „Просућемо рушпе по калдрми,
 „На дукате покупити војску

„Поћи ћемо из нашега града,
 „Кроз нашијех седамна'ест нахија,
 „Исјећ'ћемо све српске кнезове,
 „Све кнезове, српске поглавице,
 „И кметове што су за потребе,
 „И попове српске учитеље,
 „Само луду ћецу оставити,
 „Луду ћецу од седам година,
 „Пак ће оно права бити раја,
 „И добро ће Турке послужити...

Затим следе тачни описи како су дахије поубијале многобројне српске народне главаре и како су добровољачке чете под Карађорђем дохакале Турцима, како су турски грађани у невољи и сами издавали зулумћаре, како им је Карађорђе поотсецао главе, како је Турке протерао из градова, како је Србију крстом прекрстио и својим заштитничким крилом закрилио од Видина па до Дрине, од Београда па до Косова, како стоји на обали Дрине и говори како ће се испунити речи које је изговорио султан кад је умирао:

„Дрино водо! племенита међо!
 „Измеђ' Босне и измеђ' Србије!
 „Наскоро ће и то време доћи,
 „Када ћу ја и тебека прећи
 „И честиту Босну полазити!

Тек је Карађорђев унук довршио дело првог српског војвода, а да је могао да га доврши, припада захвалност и епском песништву „сиротиње раје“, пастирима и сељацима и њиховим гусларима, који су народну моралну и политичку свест уметнички обрадили и такву предавали новим поколењима. Вишњић изражава глас те народне свести једном јасном и једноставном реченицом:

Туђинска владавина је неморална; сама Божија правда ће помоћи да се таква владавина сруши кад куцне отсудни час.

То што те песме износе није „историја“, није историска стварност. Те епске песме нису стварне, али су истините у једном вишем смислу. Не само истините у песничком, него истините и у историском смислу, наима као тумачење и изражај осећања сопствене националне судбине. Вишњићева песма о погибији јаничарских поглавара није никакав историски извештај, него је алфреско-слика за један грандиозан историски роман, који са увођењем султана Мурата на самрти и његовог завештања обухвата целу књигу четиристогодишњег робовања. Сви ти мотиви, који сачињавају стварну вредност Вишњићеве песме, јесу песникова својина, и у њима

нема значајнијих мотивских позајмица из друге народне епике: они знаци пуних претње на небу; оно судбинско, неотклоњиво у општем расположењу што угњетавани народ потстиче а угњетаче застрашује; оно страшно испитивање пророчанског звежђа помоћу прастарог пророчног огледала и поражавајући одговор пророштва; државна и социјална филозофија коју песник преко свештеника и старих књига ставља у уста султану који је на самрти и оно турско грандиозно и истински пророчанско (ne ex eventu) излагање судбине на Балкану...

Покољ народних вођа и даљи, овде неизнесени ток догађаја показује једну другу врсту епског стила: он је овде мањи или више „каталожки“. Главно је првих 211 стихова. Они су бесмртни, докле год свет буде разумевао српски језик.

Када су устаници затражили гаранцију Аустрије и Русије да ће обећане реформе бити изведене, Porta то схвати као мешање у своју аутономију и крену са војском на усташе. Српска народна војска извојева цео низ сјајних победа над Турцима године 1806, и један од тих бојева је и овај који Вишњић опева у овој песми коју хоћу да вам прикажем као другу.

II

Бој на Мишару

Полећела два врана гаврана,
 Са Мишара, поља широкога
 А од Шапца, града бијелога,
 Кржавијех кљуна до очију,
 И крвавих ногу до кољена.
 Прелећеше сву богату Мачву,
 Валовиту Дрину пребродише,
 И честиту Босну прејездише,
 Те падоше на Крајину љуту,
 Баш у Вакуп, проклету паланку,
 А на кулу Кулин-капетана;
 Како па'ше, оба загракташе.
 Ту излази када Кулинова,
 Излазила те је говорила:
 „Ја два врана, два по Богу брата!
 „Јесте л' скоро од доње крајине,
 „Од Мишара, поља широкога
 „А од Шапца, града бијелога?
 „Јесте л' вид'ли многу турску војску,
 „Око Шапца, града бијелога
 „И у војсци турске поглавице?
 „Јесте л' вид'ли мога господара,
 „Господара Кулин-капетана,
 „Кој' је глава на сто хиљад' војске,

„И који се цару затекао,
 „Да ћ' Србију земљу умирити
 „И од раје покупит' хараче:
 „Да ће Црног Ђорђа уватити
 „И жива га цару опремити;
 „И да ћ' исјећ' српске поглавице,
 „Кој' су кавгу најпре приметили?
 „Је ли Ђорђа цару оправдио?
 „Је л' Јакова на колац набио?
 „Је ли Луку жива огулио?
 „Је л' Цинцара на ватри испек'о?
 „Је л' Чупића сабљом посјекао?
 „Је л' Милоша с коњ'ма истргао?
 „Је л' Србију земљу умирио?
 „Иде ли ми Кулин-капетане?
 „Води л' војску од Босне поносне?
 „Иде ли ми, хоће л' скоро доћи?
 „Не гони ли мачванскијех крава?
 „Не води ли српскијех робиња,
 „Које би ме вијерно послужиле?
 „Каж'те мене, кад ће Кулин доћи?
 „Кад ће доћи, да се њему надам?"
 Ал' бесједе двије птице вране:
 „Ој госпођо, Кулинова љубо!
 „Ради бисмо добре казат' гласе,
 „Не можемо, већ каконо јесте:
 „Ми смо скоро од доње крајине
 „А од Шапца, града бијелога
 „Са Мишара, поља широкога,
 „Видјели смо многу турску војску
 „Око Шапца, града бијелога,
 „И у војсци турске поглавице
 „И вид'ли смо твога господара,
 „Господара Кулин-капетана,
 „И вид'ли смо Црнога Ђорђија
 „У Мишару, пољу широкоме;
 „У Ђорђија петн'ест хиљад' Срба,
 „А у твога Кулин-капетана,
 „У њег' бјеше сто хиљад' Турака.
 „Ту смо били, очима гледали,
 „Кад се двије ударише војске
 „У Мишару, пољу широкоме,
 „Једно српска, а друга је турска;
 „Пред турском је Кулин-капетане,
 „А пред српском Петровићу Ђорђе;
 „Српска војска турску надвладала.
 „Погибе ти Кулин-капетане,
 „Погуби га Петровићу Ђорђе;
 „С њим погибе тридес'т хиљад' Турак',

„Изгибоше турске поглавице,
 „Па избору бољи од бољег,
 „Од честите Босне камените,
 „Нити иде Кулин-капетане,
 „Нити иде, нити ће ти доћи,
 „Тит' се надај, нити га погледај,
 „Рани сина, па шаљи на војску;
 „Србија се умирит' не може."
 Кад то зачу Кулинова када,
 Она цикну као љута гуја,
 Па кадуна 'вако говорила:
 „Јао врани, да зла тога гласа!
 „Још ми каж'те, два по Богу брата!
 „Кад сте били, очима гледали,
 „Знадете ли још ког' по имену
 „Поглавара кој' је погинуо,
 „Од честите Босне камените?"
 Говоре јој двије тице вране:
 „Знамо сваког, госпо Кулинова,
 „Сваког знамо, и казат' хоћемо
 „Поглавара сваког по имену,
 „И ко их је, кадо, погубио:
 „Погибе ти Мемед-капетане
 „Од Зворника града бијелога,
 „Погуби га Милош од Поцерја;
 „Пак погибе паша Синан-паша
 „Из Горажде са Херцеговине,
 „Погуби га Лазаревић Лука;
 „Погибе ти Мула Сарајлија,
 „Погуби га Чупић код Дреновца;
 „Погибе ти Хасан Бешировић
 „У Китогу лугу зеленоме,
 „Погуби га попе Смиљанићу;
 „Погибе ти дервентски капетан,
 „Погуби га Ваљевац Јакове,
 „На Добрави отс'јече му главу.
 „Нешто Турак на Саву удари,
 „На добријем коњ'ма препловише,
 „Утекоше у земљу Њемачку,
 „Ками мајци да утећи могу!
 „Зачуо их витез Цинцар Јанко,
 „И зачуо Лазаре Мутане,
 „Припасаше свијетло оружје,
 „Пријеђоше у земљу Њемачку,
 „Па по трагу поћераше Турке;
 „СТИГОШЕ ИХ НА ПРВОМ КОНАКУ,
 „БАШ НА УШЋУ КОД ВОДЕ БОСУТА.
 „ИСТОМ ТУРЦИ НА КОНАК ОДЈАЛИ,
 „У БОСУТУ ПРЕД БИЈЕЛОМ КРЧМОМ,

„Али Цинцар из краја повика:
 „Стани, Туре! нијеси утекло.
 „С друге стране Мутап повикао.
 „Кад то зачу Остроч-капетане,
 „Лудо д'јете одмах се препаде,
 „Хаци-Мосто намах обумрије;
 „Ту долеће Цинцар са Мутапом,
 „Мутап Мосту отсијече главу,
 „Цинцар Јанко Остроч-капетану;
 „Утече им од Градачца Дедо;
 „А ни он им не би утекао,
 „Ал' у Деда много пријатеља,
 „Па га сакри њемачка господа.
 „Кад згубише Остроч-капетана,
 „Ту Србини како мрки вуци
 „Од њих пусто одузеше благо,
 „И добре им коње поваташе,
 „А њих јадне у Саву бацише,
 „И овако Сави говорише:
 „Саво водо, валовита, ладна!
 „Ждери, Саво, наше душманине.
 „Посјекоше Остроч-капетана
 „У Њемачкој пред бијелом крчком,
 „Не стиде се цара ни ћесара.”
 Кад то зачу Кулинова када,
 Љуто цвили, до Бога се чује,
 Јадикује кано кукавица,
 А преврће како ластавица.
 Па овако проклињати стаде:
 „Бјео Шапцу, не бијелио се,
 „Већ у живој ватри изгорјео!
 „Јер код тебе Турци изгибоше.
 „Црни Ђорђе, да те Бог убије!
 „Откако си ти закрајинио,
 „Многу ти си мајку уцв'јелио,
 „А љубовцу у род отпремио,
 „И сестрицу у црно завио:
 „И мене си јадну уцв'јелио,
 „Јер ми згуби мога господара,
 „Господара Кулин капетана.
 „Попе Луко, рана допадноу!
 „Јер погуби пашу Синан-пашу,
 „Који знаде Босну сјетовати?
 „О Милошу, пушка те убила;
 „Јер погуби Мемед капетана,
 „Којино је био десно крило
 „Ц'јеле Босне и њене крајине?
 „О Јакове, да те Бог убије'
 „Твоји двори пусти останули!

„Јер погуби Дервент-капетана?
 „О Чупићу, жалости дочек'о!
 „Јер погуби Мулу Сарајевског,
 „Који знаде и цару судити?
 „О Китоже, не зеленио се!
 „Смиљанићу, не веселио се!
 „Јер погуби Беширева Хасу,
 „Кога љепшег у свој Босни нема?
 „Остаде му злато испрошено;
 „О Цинцаре, да те Бог убије!
 „Мало јада по Турђији радиш?
 „Ја шта тражиш по земљи Њемачкој?
 „Јер погуби Остроч-капетана,
 „Лудо д'јете, јединца у мајке?”
 То говори Кулинова када,
 То говори, а с душом се бори;
 Доље паде, горе не устаде
 Већ и она црче од жалости.

Прочитао сам вам песму о боју на Мишару у препјеву много заслужне Талфи, пошто сам њен текст на неким местима знатно исправио; али песнички облик није разлог зашто је ова песма направила на вас сасвим други утисак него она прва. Не, ова песма има друкчији карактер и стил него прва. Она хоће нешто сасвим друго. Она је пре свега и свесно изричито „каталашка”. Упореди стихове:

„Још ми каж'те, два по Богу брата!
 „Знадете ли још ког по имену
 „Поглавара ...

и

„Сваког знамо, и казат' хоћемо
 „Поглавара сваког по имену
 „И ко их је, кадо, погубио.

Како је снажно „каталашко” интересовање и потреба сваке епике показује већ у Илијади набрајање галија.

Надаље. Песма се одриче сваке нарације. Оно што она доноси није прича, није описивање, него је набрајање чињеница. Кратак увод у причу остаје епизодичан. Није та песма историски роман, не развија она никакву историско-филозофску проблематику, него остварује своје славопојне и каталашке намере, да овековечи славу победоносних српских вођа, у тону и стилу ненија, тужбалица, и служи се при томе од давнина употребљаваним обрасцем српскохрватске епике, гласовима које доносе гавранови. И уместо да сада у славопојци сам и директно кличе од радости над пропашћу непријатеља (и тога има у епици), обрће песник песму победе у тужбалицу турске удовице која је изгубила мужа, из ди-

ректнога у индиректно, из дура у мол. У три велика ступца одвија се ненија пред нама: радост због задовољене освете не изражава се више триумфално, већ пригушено, али зато не мање ужасно: песник, слушаоци, а нарочито у песми прослављене и истакнуте вође уживају своју славу у кукњави и клетвама удовице више него у директној славопојци. У три велика ступца одвија се ненија пред нама: горда Туркиња на кули, која нимало не сумња да ће се ратоборно хвалисање турских господара испунити — затим бестрасно мирна, стварно жалосна вест гавранова („ради бисмо добре казат’ гласе, не можемо, већ каконо јесте”) и, коначно, понављање истих имена победилаца и побеђених у кукњави и клетви. Тако одјекују имена јунака дваред, као јаук и одјек, кроз стихове који својим непосредним казивањем особа, места, крајева и река потсећају на Давидову кукњаву над Саулом и Јонатаном.

Следећу песму вам износим једноставно препричану у прози. Хотимично, јер овде има да вам говори само чисто људско.

III

Кнез Иван Кнежевић

Кулин капетан, исти онај који је у прошлој песми погинуо на Мишару, сакупио је војску на босанској граници и водио је у плодну Мачву. Где год стигне, прети: „Ако Бог да, те с’ одовуд вратим, хоћу, море, Србље разредити, ви Кулина хоћете познати!” На Дрини разапиње чадоре и позива Србе на предају. Али ови не долазе, него га маме све дубље у земљу.

Тада беше господар Семберије кнез Иво Кнежевић. Он је за добро својих земљака преузео на себе тешку дужност да се турскоме силнику Кулин-капетану додвори, како би изазвао код њега добро расположење према Србима. Кулин је био мудар човек, ценио је српскога кнеза, чинио му је много по вољи и чак се побратимио са њим. Али једнога дана, управо сад при овоме походу, превари га срамно.

Кнез Иво је свој народ мирио говорећи му да Кулин неће чинити никаквих безакоња. Он сам је зашао по својој крајини да скупља тајин за турску војску. У то време нападе Кулин изненада и, свакако из љутње због слабог успеха свога подухвата на једно село у Семберији, даде погубити 74 човека, а нареди да се 300 жена и девојака одведе у робље и подели.

Међутим изби Иво са дванаесторицом кметова и тајиним у турски логор. Овај му изгледаше чудноват и шарен. Испод руке погледа у логор: пред сваким шатором по једна робиница! Кад сагледа несрећу, он онемоћа и сузе му навреше од бола, али се прибра, обриса сузе, ступи смешећи се у логор, по-

здрави турски и рече: Леп сте лов уловили! — Јест, одговорише Турци, бољи се не може ни пожелети.

Тада ступи под Кулинов чадор, поклони се, пољуби га у папучу, а Кулин му отпоздрави и пријатељски му понуди да седне, понуди му и каву, но Иво рече, стално смешећи се: „Та Кулине, драги побратиме! Нит’ ћу сићет’, нит’ ћу каве пити, кад си мене тако преварио, и без мене ловак уловио; хоћеш мене учинити исе? Ја без тебе што сам уловио, све ћу, побро, тебе поклонити.” Кулин капетан му поклони 30 робиница. Али кад остали заробљеници видеше да Иво има толико утицаја на Кулина и да је ослободио њихових тридесет сапатница, јурнуше кроз логор, ухватише му се за скуте, називајући га и оцем и мајком... Он то није могао да издржи.

Иво се врати под Кулинов чадор и замоли Кулина: „Продај ми остало робље. Тражи за њега колико ти драго”. — „Упозоравам те, брате мој”, рече му Кулин, „да ти толико новаца немаш; ти ћеш да се упропастиш”. Али Иво остаде при своме захтеву. У погодби се коначно сложише код три товара блага, што је била врло велика свота. Пре него што ће Иво одвести ослобођено робље и предати га родбини, затражи капетан сигурне јамце.

Три јемца има Иво увек при себи: Бога, своју тврду веру и своју реч. Али ако ови нису довољни, онда он има и четири отмена турска господина. Они приђоше и ујамчише за кнеза. Њега познаје цео крај.

Иво одведе ослобођено робље, и то најпре своме двору, где га нахрани, напоји и од страха поврати. Затим га одведе у среско место Бијељину, у ону варош чија ће гимназија понети име певача ове историје, разасла гласнике по свима селима свога среза: да од свакога дома дођу старешине, а исто тако удовице и нероткиње.

Са сузама у очима ступи кнез пред сакупљени народ и рече: „Ко не има од срца порода, ев’ сад може срце отворити, купит’ сина или милу ћерку, своју душу врћи у чистоту, нерођено ј’ боље нег’ рођено; а ко има од срца порода, тај нек’ купи данас још једнога, једног сина или милу ћерку, зарад’ Бога и заради душе; који братац миле сеје нема, сад је може за благо купити, својој души мјесто уватити: Откупљујте, моја браћо драга! избављајте те србинске душе, а од турске од нечисте руке”.

И народ је куповао. Два товара кнез је сакупио, али где да узме трећи? Позајми га од својих турских јемаца. Кад новац донесе Кулину, овај му рече: „Вала тебе, Иво оборкнеже! Таквог кнеза до Стамбола нема!”

Тада Иво поново сакупи Србе и рече им: „Чујете ли, Срби, браћо драга! Оно робље, што сте куповали, немојте га глади поморити, већ све оно робље распустите, нека иде куд је коме драго; то је, браћо, мала задужбина, откупити робље од Турака, па држати, да код нас робује, већ нек’ иде куд је коме драго”.

Тада ослободише купци купљене. И песма се свршава исто онако скромно и непатетично као што је и до сада текла:

Благо Иви и Ивиној души!
И то Иви нико не припозна,
Ни Ивану когоди захвали,
А камо ли да Ивану плати,
Иван неће ни од кога плате,
Ивану ће Ристос Господ платит!
Када Иван буде на истини.

Из једне прибелешке скупљача знамо да је кнез Иво Кнежевић, потомак једне старе, добре и угледне породице, живео после врло тешко. Зарађивао је кору хлеба као кочијаш са старим кљусетом и расклиманим таљигама. За ту судбину морао је знати и певач, што показују последњи стихови његове песме, пуне наде, утешне речи, упућене не толико слушаоцима, колико у песми седам пута спомињаном Ивану.

Исти певач који је онако дивно опевао ратничко јунаштво показао је овим стиховима човечанску величину своје уметности и величину свога људског срца, када је тихо јунаштво кнеза Ивана опевао и постарао се да се поред јунака у рату не забораве ни они који су смирено трпили за свој народ. Ако су Карађорђе и његови људи кроз Вишњићеву Музу постали херојима, Иван Кнежевић је кроз њу постао свецем.

Устанимо са својих места у част мртвога певача.

Хисториска вредност Вишњићеве песме

„Почетак буне против дахија“

Уз многобројне јунаке и прегоаце Српски Устанак од 1804. год. изнео је на површину и три јаке и изванредно занимљиве књижевне личности: Вишњића, Вука Караџића и проту Матију Ненадовића. Сваки од њих тројице дао је свој приказ Првог Устанка, трудећи се да буде што вернији; сва тројица, међутим, дала су у ствари три разне концепције о Устанку, које, поред свих додирних и заједничких линија, имају, ипак, крупних, битних црта које их раздвајају. Та појава је занимљива сама по себи, а за студију Српског Устанка она је од велике важности и вреди је стога мало ближе размотрити.

I

На основу једног француског извештаја из Дубровника од 28. маја 1805. год., у ком се каже: *On fait circuler des chansons martiales en langue slave qui, suivant l'usage, de ces nations, louent les hauts faits de Cerni Georges, le dépeignant comme héros libérateur des Chrétiens¹⁾* и на основу саопштења Вука Караџића, да је Вишњић ишао по целом Босанском Пашалуку и чак до Скадра, певајући уз гусле, закључивао је недавно г. др. Ј. Тошковић, са извесном резервом, да су то биле можда баш Вишњићеве песме, „можда певане од њега лично, у првом реду Буна на дахије, једна од најлепших и која је могла врло снажно утицати на револуционисање духова у Босни и Херцеговини”.²⁾ Али та претпоставка не може бити тачна. Ми ћемо, на основу поузданих разлога, утврдити да та песма, у данашњем облику, не само није могла бити певана 1805. год., него није уопште тад још ни постојала. Сем тога, из Вукова казивања, које је хронолошки неодређено, не може се никако с поузданошћу закључити, да је Вишњић путовао баш у то време.

Већ је раније А. Гавриловић скренуо пажњу, да у овој Вишњићевој песми има извесних реминисценција из попу-

¹⁾ М. Гавриловић, Исписи из париских архива. Београд 1904., 12.

²⁾ Односи између Босне и Србије 1805—6 и бој на Мишару. Суботица 1927., 72—3.

ларне песме Земунца Гаврила Ковачевића о српском устанку, која је била објављена пред крај 1804. год.³⁾ Вишњић је, закључује тачно Гавриловић, Ковачевићеву песму могао слушати било у Србији, било у Срему. „Држимо да је Вишњић тек у Србији и могао сазнати за популарну књижицу Ковачевићеву, и да је, према томе, лепа песма „Почетак буне против дахија” — која је у поетском погледу недогледно над певањем смернога Ковачевића — постала тек после 1809. (т. ј. после његова преласка у Србију). Узме ли се, пак, да је Вишњић за ту књижицу сазнао тек у Срему после преласка 1813 — а ни то није невероватно — онда је његова красна песма постала у времену 1813—1815 године”.

Моји разлози у корист Гавриловићева мишљења јесу ови: Вишњић у тој песми, како се добро зна, помиње ове „прилике” које свеци вргоше више Србије:

- 1) Од Трипуца до светог Бурђа
Сваку ноћу мјесец се ваташе.
- 2) Од Бурђева до Дмитрова дана
Све барјаци крвави идоше
Виш' Србије по небу ведроме.
- 3) Гром загрми на светог Саву
Сину муња на Часне вериге,
Усред зиме, кад му вр'еме није.
Потресе се земља од истока.
- 4) Увати се сунце у прољеће,
У прољеће на светог Трипуца,
Један данак три пута се вата,
А три пута игра на истоку.

Миленко Вукићевић нашао је у једној московској књизи манастира Св. Тројице код Плеваља један запис који га је упутио да потражи у савременим белешкама и друге потврде за те појаве. И нанизао их је не много, али ипак веома занимљивих.⁴⁾ За појаве под 1, 3, 4 има бележака, да су се десиле у времену од 1800.—30. јануара 1804., дакле, доиста, све пред устанак. Али за појаву под 2 савремена белешка каже доста јасно, да се десила 1806. год. Јер запис говори: „Знати се кога солнџъ зацрни се мјесеца декевриа денџ 25, года 1805. И мјсецъ био тако и за нимъ страшна звиезда и била е многимъ за оудивление. То е било иануария 14 денџ”.⁵⁾ Очевидно је, да овај други датум и појаве иду после прве; догађај је, дакле, био скоро две пуне године иза почетка устанка. Да је Вишњић спевао своју песму на почетку устанка, прве две-три године, он очигледно ту појаву не би помињао, јер би хронолошка пометња одмах упала у очи. Он је

³⁾ Годишњица XXIII, 1094, 101—4.

⁴⁾ Гласник Зем. Музеја 1901., 322—4; П. Поповић, Преглед српске књижевности 3, Београд 1920., 95, 313.

⁵⁾ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи бр. 3831.

њу могао унети у песму очевидно само доцније, кад се хронологија помутила.

Вишњићева песма, оваква каква је данас, није песма првих утисака и једног надахнућа. По многим њеним особинама судећи, као и по том што у њој има и туђих трагова, она је у песниковој глави ношена дуго и развијана с пажњом. У њој нема импровизација, него је свеказано класичном, добро смишљеном речитошћу и у једном тону који има полета и снаге, али и мирну епску линију, која одаје добру школу и став сталожености. Сем тога, и то треба нарочито нагласити, песма има схватање о основном узроку устанка који је несумњиво антикнежевски и антистарешински уопште. Може се мислити да је Вишњићево тумачење устанка револтом „сиротиње раје” прави израз широких народних кругова и да је он њим, у песничкој видовитости, дао целом покрету значај једне неодољиве стихије. У ствари, то његово тумачење, у најбољем случају, може бити само делимично оправдано; иначе, оно је више израз расположења које се јавило у Србији против вођа и кнезова, нарочито од њихових отворених сукоба, који су већ 1809. год. довели земљу до близу катастрофе, а 1813. год. је у многим и скривили. Тога схватања има, у осталом, и у другим његовим песмама.

II

Ја сам у својој *Историји Југославије* већ говорио о том како је Вишњићево одрицање заслуга кнезовима за почетак устанка хисториски неоправдано. Овде нећу понављати оно, што сам тамо објашњавао; али мислим да морам још једном поставити ово питање. Ако кнезови доиста нису били „ради кавзи”, како то Вишњић пева, зашто су их онда Турци убијали? И то у оноликом броју? Могло би се рећи, да Вишњић није знао генезу целог Устанка и све везе и покрете који су му претходили, него да је узео Устанак од оног часа кад је он добио карактер планинске бујице. Та примедба може бити тачна, али није, ипак, до краја задовољавајућа. Јер већ из оних чињеница које и он сам наводи у песми, помињући пркосни и поносни став Илије Бирчанина, или Чарапиће

Кој' су кадри на Врачар изићи
У Биоград Турке затворити

или Хаџи-Беру и Хаџи-Рувима

Који знаду злато растапати
И са њиме ситне књиге писат'
Нас дахије цару опадати
Око себе рају сјетовати

или Хаџи-Мелентија, који зида покрај цркве куле

А у куле набавља џебану
И по мраку топове привлачи,
Видиш, јолдаш, да се нечем нада,

или самог Карађорђа, „који с бечким тргује ћесаром” и за кога он сам каже, да је „кадар завојштити” на Турке; из свих тих навода види се јасно, да је баш из тих „водећих” кругова спреман отпор против Турака, односно да су носиоци покрета били из њихових редова. Да није било сече кнезова, изазване њиховим припремама против дахија, и да та сеча није изазвала природну реакцију, по самој сиротињи „раји” још би се дуго чекало да се даде иницијатива за борбу. У нашој хисторији сам пук се врло ретко дизао на крупније акције, а и кад је то чинио његове су акције имале тад узак локални карактер.

Устанак у Србији био је доиста народни. Водећи људи у земљи, кнезови, свештеници, неки трговци били су у ствари људи из пука, живели су на селима, стајали у непосредном додиру с народом, осећали све његове и муке и радости, с њим заједно сносили све терете. Тако је и разумљиво, што је погибија кнезова схваћена и у широким народним редовима као непосредни ударац самом народу. Сечом кнезова хтело се обезглавити Србију и од масе без вође направити покорно тесто. Али Вишњић није хтео то да каже, иако и сам, кроз читаву песму, даје овакво исто тумачење значаја кнежевске погибије. У његовој песми кнежеви се сматрају као неки посебан staleж и без мало као елеменат који има својих интереса независних за народ. Ми не мислимо рећи да таквих кнезова није било; знамо да власт и повлашћени положаји често кваре људе; али мислимо да се због појединаца не може наносити неправда свима, и то после онако тешких жртава које су пале са кнежевске стране и за које је и Вишњић знао.

Вук Карацић, у свом причању о првој години српског устанка⁶⁾, на основу непосредног сазнања, казује подробно како су се кнезови, после погибије Хаџи-Мустафе паше, договарали са спахијама шта да раде и како су потом упутили тужбе у Цариград и како су се спремали на борбу. „На што је Асан-бег молећи кнезове српске узалуд наговарао, на то ји сад зулум и невоља стане саме нагонити и упућивати.” По Вуку, народ не само да није одмах дигао свој глас, него се престравио и почео да се склања. „Како се разгласи по народу, да Турци сијеку кнезове и све знатније људе, одма се људи поплаше и стану се крити и бјежати од Турака.” Сасвим реалистички, он овако приказује цео покрет. „Не знајући нико, зашто Турци сијеку, сваки се морао бојати, да и на њега ред не дође. Кад се већ стане бројити: овога су по-сјекли, онога убили из пушке, онога затворили, онога нијесу нашли код куће, овај утекао, а онај се сакрио; онда ови бје-гунци стану тражити један другог.” Уз те људе и родбину побијених почели су се окупљати и хајдуци. Они су и извршили прво дело освете запаливши хан у Сибници и побивши Турке који су се ту затекли. „Сад се већ народ завадио с

Турцима: ако је који до сад и мислио, да Турци бирају и сијеку само кнезове и знатније људе и да не ће зар све раје исјећи; али, вели, сад ће заћи па редом сјећи и палити и робити.” Шта више, „кад се мало чете поумноже онда стану нагонити и оне људе, који не би ћели, да устају с њима, и стану им куће палити, и бити ји и гонити као и Турке.”

Ово Вуково причање, како видимо, изгледа сасвим друкчије од епског замаха Вишњићевог. И што је важније, оно изгледа и много вероватније, и несумњиво више одговара општој психологији маса, каква је била и српска раја. А кад се једном маса ипак крене онда она добија онај неодољиви елан, који јој даје Вишњић.

Вишњић није вероватно ни мислио на то да даје целу ту припремну фазу устанка; можда му се она чинила толико природна да није ни требало задржавати се на њеним појединостима. Кад је целу ствар развијао после извесног низа година њему је ствар, по свој прилици, по неоспорној брзини развоја изгледала спонтана толико, да је могао да је схвати и репродукује као чист израз расположења народа као целине, односно раје као њеног најширег носиоца. Такво схватање у том питању код једног песника, и то епског народног песника, ми разумемо потпуно и ту не би имали шта да приметимо. Али не можемо а да не подвучемо како је друкчији од Вишњићевог Вуков став према кнезовима, иако је Вук, као и Вишњић, био човек из најобичније породице и ако је лично са кнезовима имао доста не баш увијек пријатног искуства. Сем тога, бар Вуку се не може чинити приговори да није имао разумевања за све што је широки народ стварао и кретао.

Док Вишњић устанак приписује сиротињи раји, Карацић, добрим делом, иницијативи кнезова и прегалаштву хајдука, прота Матија га, бар за ваљевску нахију, у главном веже за иницијативу родбине побијених кнежева. После погибије кнеза Алексе Ненадовића и Илије Бирчанина, Алексина породица склонила се у збег, у планину. „Ми смо од оног часа, како смо у шуму побегли”, прича прота, „готови били да се с Турцима тучемо, али нисмо се могли ослонити да ће народ с нама пристати на освету због ова два кнеза”. Преговори су трајали неколико дана, а узели су бржи ток тек онда кад се чуло да се већ дигао Карађорђе. Сам прота лично дизао је народ. Он прича како се чак послужио и једном преваром, да би само охрабрио људе и дао им мало више воље за акцију. Узео је, прича, са собом Дели-Ахмета, присталицу убијеног Хаџи Мустафе паше и противника дахија, па је говорио народу и главарима као да га је сам султан „са царским ферманом” упутио: „да он може подићи Србе и све зулум-ћаре и субаше у град сатерати”. „Ми смо доцније сви, да би народ лакше подигли, и да би га ослободили, говорили: да цар није против нас, него да је цар с нама противу дахија”.

⁶⁾ Скупљени историски и етнографски списи I, 8 и д.

Прота искрено прича и једну непријатну сцену. Кад је пошао да из Срема пренесе нешто муниције оставио је са стрицем Јаковом око 700 устаника; кад се вратио затекао је свега 10—15 момака. „Црна ти војска!“ говорио му је стриц. „Дођоше неколико њи⁷⁾ те све покварише, и ја сам се једва спасао, а они букачи одоше са кнез-Пејом, те Пореч-Алији однеше заиру и умирише се.“ С муком је, и са познатом причом о Дели Ахмету, прота поново окупио људе. Тад је довикнуо, пред народом, и новом, од дахија постављеном, кнезу Пеји: „А ти ако нећеш и неки кметови, а ви идите у Ваљево Пореч-Алији, па се са њим затворите, а ми ћемо јамачно доћи на вас; а знајте да је јачи цар и сав народ него твој Пореч-Алија.“⁷⁾

У овом веома занимљивом и врло важном саопштењу протином ми можемо наћи извесно објашњење и за Вишњићев став. У битности, прота се, како видимо, не слаже ни мало са Вишњићем. Сиротиња раја понаша се доиста као сиротиња; заплашена је, утучена и не сме лако да се одлучи. Она иде за вођама, али је ови морају да храбре и да јој објашњавају како ово није устанак против законите власти, него против одметника од цара и закона, које гони и цар сам. Али, с друге стране, из протиног причања види се и то, да су понеки кнезови, као тај нови кнез Пејо, и неки кметови зазирали од борбе с дахијама, да су забринуте питали на што све може изаћи и да су чак говорили народу да иде кућама. Вишњић је, ходајући баш по западној Србији, на коју се и односи ово протино причање, могао чути за те и сличне примере, па их је онда, понесен општим нерасположењем против вођа и кнезова после слома, сувише генерализао. Али да у том није имао право казује најбоље случај породице Ненадовића. Кнез Алекса је убијен баш зато што је припремао већи народни покрет, а његов брат Јаков и син Матија били су главни покретачи устанка у ваљевској нахији и Посавини. Од Ненадовића куће није било угледније ни „кнежевскије“ у целом том крају. И сам је Вишњић помиње с признањем. Зашто, имајући пред собом њихово дело, по кнез-Пеји и још коме њему сличном преставити све кнезове?

Г. Тих. Ђорђевић у својој студији о кнежинама у Србији врло је добро истакао чињеницу, да је у народу владао мир „доклегод је у Србији добро одржавана аутономна кнежинска управа“, а да је један од главних услова за устанак био дахиско насртање на кнежинске традиције. Дахије су, на место народне кнежинске управе, са извесним аутономним наслеђем, увеле своју централну власт „која је полазила од дахија у Београду и пружала се до субаша у најудаљенијим селима Београдског Пашалука и до простих момака који су

⁷⁾ Целокупна дела. Изд. Народне Просвете, 74, 81—5.

били груби извршиоци наредаба старијих.“⁸⁾ Тај поремећај погодио је у првом реду кнезове, а преко њих и сав народ. То је био један разлог и доказ више, да кнезови постану ради кавзи и да се чак и спремају за њу. У том погледу нарочито су биле активне баш старе кнежевске куће, оне чија су права била највише и погођена.

У осталом, Вишњић сам, осећајући и знајући извесне ствари, истакао је неколико момената који не говоре нимало у прилог његовој основној тези. Кад стари Фочо протестује против речи свога сина, он јасно подвлачи већ утврђену чињеницу:

Једног кнеза преварит⁹⁾ можете
И на вјеру њега домамити;
Своју ћете вјеру изгубити,
Једно посјећ⁹⁾, а два ће утећи,
Два посјечи, четири одоше,
Они ће вам куће попалити,
Ви дахије од њих изгинути.

То, накнадно дато пророштво, казује довољно јасно од кога је стварно запретила опасност дахиском режиму и ко је кренуо борбу против њега. Како да јој се избегне? Стари Фочо и опет саветује оно, што је осећао цео народ. Раји треба отпустити од харача, треба избегавати глобе и порезе, али треба се вратити и на стару кнежинску аутономију.

С кнезовима ви се побратите,
Кнезовима хате поклањајте,
Кметовима осредње парипе,
С поповима у дослуку буд'те,
Не би л' и ми уз њих проживљели.

Другим речима, судбина турске власти везана је била за поступке према кнезовима као претставницима народа. Не поступи ли се тако, како светује стари Фочо, онда долази слом. Народног покрета, према томе, биће само онда, кад се, уз харач и глобе, јави и незадовољство кнезова и других народних вођа. Није, дакле, нимало сигурно, да кнезови нису хтели борбе; они је нису хтели само онда, кад за њу није било разлога, односно кад се о њиховим и народним правима водило рачуна, као што је било за времена Хаџи-Мустафе паше.

III

Али против овог тумачења, да Вишњићева песма није настала на почетку устанка, него знатно доцније, могао би се навести један врло крупан разлог. Песма не завршава никаквом алузијом на слом, него напротив, оставља Карађорђа у напону његове снаге, са једним великим програмом пред собом. „Кад је Ђорђе Србијом завладо“ од Видина до Дрине и од Косова до Београда, он је онда казао оне класичне речи:

⁸⁾ Наш народни живот. (С. К. Задруга 174). Београд 1923, 31—3.

Дрино водо! племенита међо
Измеђ' Босне и измеђ' Србије.
Наскоро ће и то вр'еме доћи
Када ћу ја и тебека прећи
И честиту Босну полазити.

Да ли би тако завршила песма човека, који је доживео катастрофу Србије и видео да су ти леви планови пали у Дрину и за дуго отишли у неповрат?

Ја мислим да може. У осталом, Вишњић је овако доиста певао и после 1813. год. Песма је, како знамо, забележена од њега сама после, а не пре катастрофе. Ако је спевао раније песму Вишњић је, да је хтео, могао мењати. Кад то није учинио значи јасно, да је он хтео да она остане таква. Према томе, нема никакве оправданости претпоставци, да он ту песму, коју је очевидно дуго носио у глави и дотеривао, није могао у овом облику разрадити и после 1809., на коју би се могла односити алузија из последњих стихова, и после још које године доцније. Вишњић није ни хтео да у овој песми опева цео устанак, него само његов први замах; и Вук је с тога и дао наслов песми „Почетак буне против хахија”. Из ниједног стиха у песми не види се, да је устанак, бар привремено, завршио неуспехом и да је и Вишњић сам убоги избеглица. Напротив. Сва је песма понесена оним снажним полетом с почетка устанка који је био захватио целу земљу, и вером у успех који мора доћи.

То је баш посебан проблем и Вишњићеве личности и наше епске природе уопште. У доба свог најтежег робовања ми смо певали песме о свом царству и о својим јунацима; убога сиротиња, ми смо за те јунаке и за њихове коње измишљали најлепше и најскупоценије опреме са свилом, скерлетом и жеженим златом, давали им сабље које вреде три царева града и обећавали чак коњима сребрене поткове. И Вишњић, у избеглиштву, неће да се осврће на слом, него, као занесен, види својим слепим очима, како народна снага буја и превире, како „уста раја к'о из земље трава”, и како тој снази нема препона. У њему се осећа она праснага народне воље с бунтовним ставом револуционара, који устаје за одбрану понижених и увређених.

Те градове раја начинила,
Градила их по девет година,
Кадра их је за дан оборити
И са царем кавгу приметити.

А кад ту кавгу приметне, онда као планинској бујици није јој лако обуздати снагу.

Да устане свих седам краљева
Да нас мире, помирит' нас неће,
Бићемо се, море, до једнога.

Вишњић је хтео то да истакне. Тим је и почео. Да покаже како се развио покрет кад се „шћаше по Србији земљи да преврне” и ко га је носио. А тим је и завршио, стављајући уз покретом понесену рају њеног вођу, Црнога Ђорђија, као средишњу личност. Што је целу песму завршио оним Ђорђевићим покличем Босни то је, очевидно, лична нота Вишњићева и жеља целог народа који је Дрина растављала. Он је, уједно, устанку Србије видовито већ тада давао карактер ослободилачког дела ван уских граница Београдског Пашалука. Ако је и дошао слом он је само привремен, — веровао је он као и све избеглице из Србије, — а трајна је та неодољива воља народа, која хоће слободе и која зулума трпети не може.

IV

Да је Вишњић, као савременик догађаја, био добро обавештен о лицима и стварима да се утврди на много примера. Карловачки митрополит Стеван Стратимировић израдио је 1804. год. посебан мемоар о почетку српског устанка за аустриског надвојводу Карла. У том мемоару он каже ово за старца Фочу: „Мехмед Фоча-оглу, син једнога старца у турским законима врло верзираног човека и који је био у највећем уважењу код београдских Турака.”⁹⁾ То одговара и Вишњићевом опису старог Фоче; али ипак, упада у очи, да Вишњић у песми каже, како Фочо, после тумачења о небеским приликама хоца и ваиза, ћути и гризе браду:

Ни он не зна с књигом бесједити,
Већ се и он томе послу чуди.

Док, међутим, мало касније, по Вишњићевом тексту, сам Фочо говори:

Ја сам глед'о у нашем инцилу,
Ово наше дуго бити неће

и тврди, у главном, оно исто што су у „инцијелима” нашли хоце и ваизи. Горње речи, према томе, не смемо узети буквално. Њихово тумачење биће свакако другог значења; то јест да стари Фочо против оног што књиге кажу није знао рећи ништа утешније и повољније, односно да није могао с оним што тобоже у књигама пише водити никакву дискусију.

Један сродник (шурак или пашеног) Кучук Алијин признао је, кад је био заробљен, како су хахије биле решиле да униште „све важније људе”, „тада да поставе нове кметове и старешине, ове затим да намаме у тврђаву и да их као таоце толико задрже, док од раје не буде све оружје покупљено и послато; тада би убили свако оно лице које је у

⁹⁾ С. К. Гласник XVIII, 1907, 663.

последњем турском рату имало 10 година и најзад би остатак мачем присилили на примање мухамеданства."¹⁰⁾ Нешто од тог причања имамо свакако као одјек у овим Вишњићевим стиховима:

Исеј' ћемо све српске кнезове,
Све кнезове српске поглавице
И кметове што су за потребе
И попове српске учитеље,
Само луду ћецу оставити,
Луду ћецу од седам година
Пак ће оно права бити раја
И добро ће Турке послужити.

Овај се податак налази и у претставци Карађорђа и српских старешина од 3. маја 1804. цариградском руском посланику Италинском: дахије су се споразумеле „всја князи и кметови и прочија старшины мечем у цѣлой Сербіи избити, а потомъ всякъ мужески полъ отъ 15 лѣта старши такожде острои мѣча предати, чтобъ ни единъ во животѣ осталъ и не бы имъ противостати возмоглъ."¹¹⁾

Како нема поузданих вести о том којим су редом дахије убијале српске кнезове, а у изворима има извесног неслагања,¹²⁾ то данас не можемо са сигурношћу утврдити, да ли је доиста кнез Стеван Палалија био прва жртва, како Вишњић каже, или је био међу првом двојицом. У сваком случају Вишњић се није много преварио, јер је Палалија, колико се данас зна, погинуо први или други. Вук Караџић се, у свом причању о сечи, ослања углавном на ово Вишњићево казивање.

Оно што пева Вишњић о погибији Алексе Ненадовића и Илије Бирчанина слаже се у основи са оним што нам је о том испричао прота Матија, али у појединостима има извесних разлика. Таква је, на пример, саопштење о кнезу Николи Грбовићу. Прота каже да он није дошао на позив Фочићев с тога што је био болестан, док Вишњић (и по њему Вук верује, да он није дошао с тога што је био „осетио“ шта се спрема. Вишњић, даље, пева да је кнез Алекса нудио Фочићу откуп, док то прота пориче и иницијативу за то приписује Јакову Ненадовићу и другим Србима и неким ваљевским Турцима. И прота и Вишњић слажу се, међутим, у казивању, да је Бирчанин на откупу инсистирао више од кнеза Алексе. Вишњић пева, како је кнез Алекса пре погибије говорио:

Бог убио сваког ришћанина
Који држи вјеру у Турчину!
Ах, Јакове, мој рођени брате,
Ти не држи вјере у Турцима
Бе с' удесиш, удри се с Турцима.

¹⁰⁾ Њ., 769.

¹¹⁾ М. Вукићевић, Карађорђе I, 404. Ср. код њега напомену о том наводу и код других писаца, 264.

¹²⁾ Њ., 276—7. А. Гавриловић у свом чланку о сечи кнезова, Годишњица XXII, 1903., не изводи ту ствар начисто.

И прота потврђује те речи. Кнез Алекса је упитао за Јакова, па кад је чуо да није на месту где он треба да буде погубљен поручио му је преко неког Милисава из Дупљаја: „То му кажи, да ни он и нико од моји' отсада Турцима не верује."¹³⁾ Ове речи прошле су кроз сву западну Србију и Вишњић их је чуо по причању као последње и дубоко важно завештање ваљевског кнеза.

Вишњићево певање, као и причање других савременика, о том како је Карађорђе избегао погибији проучавао је изближе Мил. Вукићевић и нашао је да он „није далеко од истине“. У суштини, доиста, оно је близу истине, али у појединостима има и ту неподударна с другим изворима. Узун Мехмед није дошао Карађорђу са дванаест људи, како Вишњић пева, нити су их шесторица погинула, него их је било свега седам нападача, од којих су пала двојица.¹⁴⁾ Овај детаљ је ушао у песму, можда, као извештај епископски елемент, на који ни сам песник није полагао као на апсолутну хисториску тачност.

Из ово неколико примера може се утврдити ово: Вишњићева песма има несумњиву поуздану хисториску основу и доста хисториских елемената, до којих је он дошао слушајући пажљиво причања и казивања у народу. Али, као сва народна причања, и кад су основана на чињеницама, она нису и не могу бити апсолутно поуздана, него у њима има и природних пометњи и померања, обичних код свих људи, али има и понеких намерних, невеликих епископских измена, које не иду за тим да изобличавају истину, него само да је, у извесној мери, колоришу. Вишњић је песник а не хисторичар. Поред свега тога, како видимо, он је певао са тежњом да каже истину. Сем у начелном питању, у ком је казивао своје уверење које нама изгледа неправедно, он се нигде није грешио о историју, него се поштено трудио да она буде основа његове песме. У колико где, као у овом последњем примеру, има отступања од суште истине, то није дошло с неком нарочитом тенденцијом, него више од заната. Песник ствара у наслеђеној традицији у којој калуп понегде, ако и не спутава увек, ипак у знатној мери уобличава на свој начин грађу којом он располаже. Сем тога, за студију хисториских појединости ретко која народна песма може уопште до краја послужити, и с тога и ову песму не треба ценити као несумњив хисториски извор. Њу ми можемо правилно ценити са хисториског гледишта само кад је гледамо као целину, и као хисториски докуменат саму по себи, са њеним изразом расположења које је владало у народу и са њеним снажним полетом, који карактерише носиоце и прегоаце у покрету. У народу је освајала зато, што је говорила дубоко из његове душе и у доброј мери и с тога, што

¹³⁾ Сп. д., 69.

¹⁴⁾ Ср. Ст. Новаковић, Устанак на дахије. Београд 1904., 63.

су људи видели да то говори човек који опева не машту него стварне догађаје, о којима су и они сами слушали, које су проверавали, и који су тим, карактеристично за епске слушаоце, испуњавали духовну потребу ратне хронике. Свима нам се ова песма свиђала увек, што смо осећали у њој снагу истинског народног песника и моћну веру народа само у неодољиву моћ његова покрета и жудње не само за слободом свог уског краја, него и нечег много већег.

V

Има у овој Вишњићевој песми још једна ствар, коју треба нарочито истакнути. То је његово опште схватање о непосредним узроцима и поводу за устанак. Оно је с једне стране чисто материалистичко. Раја се диже, јер не може више да даје глоба ни да трпи турски зулум, који је, у ствари, и опет мишљен више као физичко него као духовно насиље. Такво схватање је израз човека из народа, који ствари осећа мање-више само непосредно и који не улази много у апстракцију. То схватање има и стари Фочо који саветује дахије како да смире узбуђење међу Србима:

Од харача раји отпустите
Нек' је харач к'о што Мурат рече,
Прођите се глоба и пореза,
С кнезовима ви се побратите,
Кнезовима хате поклањајте,
Кметовима осредње парипе,
С поповима у дослуку буд'те.

Али поред таквих материалистичких схватања о мотивима устанка код Вишњића има и друга нота. Не диже се устанак само зато. Зулум и глобе су само повод, а сам устанак има у ствари други циљ. Устанак је неодољива последица целог стања и општег положаја раје; он се није дао избећи „јер је крвца из земље проврела”:

Земан дош'о, ваља војевати
За крст часни крвцу прољевати,
Сваки своје да покаје старе.

И ово је схватање чисто народско: дато, истина, у епском стилу и традицији, али с дубоким кореном у целој његовој култури. Борба за крст часни, са жељом да се окају прошли нараштаји, то је у ствари с једне стране борба за ослобођење, а с друге тежња да се покајањем старих настави и прими њихово наслеђе. То значи поћи у тежњама много даље него се задовољити сузбијањем зла. Рат је, по том схватању, једна природна периодика, која долази по неком вишем удесу, и на који Србију у овом случају на најнепосреднији начин упућују више силе.

Може се рећи, да је ово друго схватање само објашњење првог. Повод за устанак није ипак, по Вишњићу, по-

текао ни из националних ни из неких других идеалнијих и апстрактнијих мотива, него је био чисто материалне природе. А кад је кренут онда му је дат овај циљ, који песник помиње; односно ово је све дошло само као последица већ почетог покрета. Такво тумачење је, нема сумње, у основи једино тачно; Вишњић је дубоким инстинктом ставио условно испред последичног и дао му довољно нагласка. Међутим, он је сам ипак осетио да првом мотиву треба и мора дати шири и замашнији значај, да би га дигао, пред народом самим, из оквира једне кметске и уске побуне до велике и епохалне борбе за ослобођење, која има да „преврне” цело дотадашње стање. Тај значај он је дао онако како га је схватио цео народ не само у том моменту, него наслеђем векова.

Метод материалистичког схватања покрета у нашој историји у огромној већини случајева или би само понављао Вишњићев пример или их, у доста прилика, не би ни могао свести на чисто материалне чиниоце. Тежња за ослобођењем била је и остала она виша и трајна сила, која је или инспирисала покрете или им, кад су избијали изазвани другим узроцима, давала свој печат. У ропству та је тежња добила не само идеалан него и идеалисан тип и као таква она се уздизала изнад свега материалног и постајала сама себи циљ. Вишњић је и то осетио и на крају песме, у класичном Карађорђеву поздраву Дрини, и довољно наговестио.

В. Ђоровић

Вишњићева песма „Почетак буне против дахија“

Године 1815 Вук је позвао у манастир Шишатовач слепца-певача Филипа Вишњића и ту од њега записао 16 народних песама, од којих је и највећа и најлепша *Почетак буне против дахија*.

Филип Вишњић родом је из Српске Трнове у Босанском Подрињу. Живео је и певао за време првог Српског устанка и својом песмом овековечио српске јунаке из Србије, нарочито оне из Мачве и око Дрине. Сви главни јунаци из првога устанка и њихови бојеви с Турцима били су му добро познати и стога су његове песме пуне историјских факата.

Понесен великим родољубивим осећањем и надом у ослобођење, Филип Вишњић прешао је у Србију 1809 године, да песмом и гуслема бодри српске јунаке на истрајну борбу с Турцима. После пропасти Карађорђево Србије 1813 године преселио се у Срем, у село Грк, где је и умро 1834 године.

Док су остали слепци-гуслари певали уз гусле народне песме које су од других научили, дотле је Филип Вишњић сам састављао оригиналне песме у стилу и духу народних песама. И тако је постао не само певач, него и народни песник, чије се песме одликују и композицијом и многим песничким лепотама.

Његова песма *Почетак буне против дахија* могла би бити понос сваком уметном песнику. Она је тако вешто и песнички састављена, да чини лепу и складну целину, иако се у њој опевају готово сви главнији јунаци из првога устанка. Сам почетак песме необично је леп и са мало речи, лапидарним стилем, карактерише оно несносно стање народа у тадањој Србији под Турцима. Турци и кнезови нису ради кавзи, али је рада сиротиња раја:

Која глоба давати не може
Ни трпити турскога зулума.

Због тога је и дошло време да ваља војевати, јер су томе ради и небески свеци, који по небу стављају чудесне прилике и опомињу Србе да се дижу на оружје. Ове небеске чудесне прилике забринуше београдске Турке, па се састадоше на већања, да се договоре шта им ваља чинити. Врло је лепо и

песнички изведена Вишњићева замисао о стакленој тепсији пуној воде из Дунава, како се дахије на Небојши кули у њој огледају и на месечини хватају у њу звезде и небеске појаве. Када су огледајући се тако над стакленом тепсијом видели, да ни на једном нема главе, разљутише се, па је разбише и бацише у хладни Дунав, а позваше учене хоће, да им они кажу судбину из старих књига инџијела. Хоће отворише своје књиге и почеше казивати дахијама, како им је цар Мурат на смрти оставио у аманет, да буду добри и праведни према раји, јер иначе ако не буду добри, раја ће се дићи на оружје:

„Па ће ваше куће погорјети,
Ви дахије главе погубити;
Из огњишта пронић' ће вам трава,
А мунаре попаст' паучина,
Неће имат' ко језан учити;
Куд су наши друми и калдрме,
И куда су Турци пролазили,
И с коњскијем плочам' задирали,
Из клина ће проникнути трава,
Друмови ће пожељет' Турака,
А Турака нигде бити неће.
Тако књиге инџијели кажу.“

После ових речи све се дахије забринуше и у црну земљу погледаше.

„Старац Фочо подавио браду,
Па је б'јелу са зубима гризе.“

Сви шуте и размишљају о овоме тешком пророчанству. То мучно стање прекида млади Фочић Мехмед-ага, који најури хоће да иду учити по џамијама, а они ће и без њих знати управљати рајом. Потом предлаже, како треба исећи све српске кнезове и попове, па ће раја бити мирна. Ту набраја најглавније кнезове и јунаке из првога устанка: Палалију (Стевана Андрејића) из Бегалице, Јована из Ландола, Станоја из Зеока, Стеву из Лијевча, Јована из Крснице, два Чарапића из Бијелог Потока, Црнога Ђорђа из Тополе, Протопопа Николу из Ритопека, Ђорђија и Арсенија из Жељезника, Протопопа Марка из Остружнице, два игумана Хаџи-Ђеру и Хаџи-Рувима, Бирчанина Илију испод Међедника, Кнеза Грбовића из Мратишића, Алексу и Јакова из Бранковине, Обор-кнеза Станка из Љутица, Мартиновића Лазу из Богатића, Ружићића Мијајла из Метковића и Хаџи-Мелентија из манастира Раче.

Сваки овај народни првак у песми је тачно окарактерисан према оној улози и важности коју је имао у првом устанку. Нарочито су лепо окарактерисани Црни Ђорђе и Бирчанин Илија.

Мехмед-агин предлог прихватише и одобрише све дахије осим старог Фоче, који је против тога изнео и своје оправдане разлоге. Али Мехмед-ага не хтеде послушати свога старог и искусног оца, већ са осталим дахијама Аганлијом, Кучук-Алијом и Мула Јусуфом поче на превару сећи српске прваке. Посекао је Кнеза Палалију у Гроцкој, Кнеза Станоја у Зеокама, Марка Чарапића из Бијелог Потока, Јанка Гагића из Болеча, Кнеза Теофана из Орашја, Кнеза Петра из Ресаве, Мата Буљубашу из Липовца, Хаци-Беру и Хаци-Рувима, Обор-кнеза Алексу из Бранковине и Бирчанина Илију.

Погибија ових првака убрзо је освестила остале, а нарочито Црнога Ђорђа Петровића из Тополе, па се дигоше против Турака.

Уста раја к'о из земље трава.

Сва Србија плану и изгореше турски чардаци и конаци по варошима. Црни Ђорђе свлада Турке, уђе у градове и завлда Србијом:

„Од Видина па до воде Дрине,
Од Косова па до Биограда.”

Ови стихови показују да је Вишњић добро познавао и географију Карађорђево Србије.

Када је Вишњић ову своју лепу песму довео до краја, није могао да не помисли и на своју поробљену Босну. Надајући се да ће Карађорђе и Босну ослободити, ставља му у уста ове значајне стихове, које смо ми Босанци све до ослобођења често изговарали с великом надом упирући своје погледе у Краљевину Србију:

„Дрино, водо, племенита међо,
Измеђ' Босне и измеђ' Србије!
Наскоро ће и то вр'еме доћи,
Када ћу ја и тебека прећи,
И честиту Босну полазити!”

Интересантно је да су сви јунаци у овој Вишњићевој песми историјске личности и да су баш тако једни на превару погубљени, како се у песми пева, а други, да су се осветили и дигли на устанак. Ни једна личност није измишљена, а исто тако одговарају истини и стварности и сва места и сви догађаји. Све показује да је Вишњић одлично познавао тадању Србију и у њој прилике и људе.

Ако се упореди ова Вишњићева песма са Мемоарима Проте Матије Ненадовића, човек ће наићи не само на исте личности и догађаје, него и на понеке истоветне речи и изразе, што доказује да је у то време у читавом народу говорило о устанку и његовим узроцима. „Сиротиња раја”,

„Турци зулумџари”, „глобе и порези”, понављају се и у песми и у Мемоарима. Предлог Фочића Мехмед-аге у песми, да се кнезови исеку, фрапантно се слаже са овим местом у Мемоарима: „Зато се тајно договоре — дахије, — да у пашалуку све кнезове исеку и своје непријатеље с пута уклоне, и тако да у безопасности буду, и да са тим народ заплаше и без главе оставе, и да чине шта они хоће. Дахије пошаљу у сваку касабу својим муселимима заповест тајно и одреде им дан, да сваки муселим свога кнеза погуби; а Фочић Мехмед-ага не могавши се поуздати да ће мога оца и Бирчанина други ко моћи погубити, науми сам тога ради изаћи у Ваљево.” Прота Матија даље описује у Мемоарима како је Фочић дошао у Ваљево и ту 23 јануара 1804 године погубио његова оца Алексу и Бирчанина Илију и наводи, како је Алекса поручио брату Јакову, „да ни он и нико од мојих одсада Турцима не верује.” Ово се готово од речи до речи подудара са Вишњићевим стиховима:

„Ах, Јакове, мој рођени брате,
Ти не држи вјере у Турцима.”

Не само да се слажу поједина места песме са Мемоарима, него и ток догађаја иде истим редом. Тако на пр. после сече кнезова Фочић је, према песми, послао Турке у Тополу, не би ли погубили Црнога Ђорђа. Али овај опази Турке и подиже рају на оружје, разби Турке и заузео градове. Према Мемоарима одмах иза сече кнезова, после три недеље, 14 фебруара 1804 године, Црни Ђорђе је запалио турски хан у Орашцу и почео бојеве с Турцима.

И оне „различне прилике” у лепом уводу Вишњићеве песме што их сведоци стадоше метати:

„Виш' Србије по небу ведроме”

имају свога основа у стварним догађајима. Тако је на пр. установио г. др. Војислав М. Јовановић, да је у то време било помрачење месеца и сунца, да је гром грмио на Св. Саву и да се јављала комета — „крвави барјаци” —. А вероватно је, да су ови Вишњићеве крвави барјаци” оно црвено небо што се је видело по ноћи над Рудником и над Ваљевом, када су 28 фебруара 1804 године гореле турске куће и чардаци, што спомиње прота Матија у Мемоарима.

Ова Вишњићева песма, дуга 629 стихова, има у себи осим историјских истина и много песничких лепота, тако да спада у најлепше народне песме новијег времена. По њој судећи Вишњић је био прави народни песник, са пуно дара и осећања за све што је лепо. Осим тога пророчански је гледао у нашу далеку будућност, када ће друмови пожељети Турака и када ће Карађорђе валовиту Дрину прећи и честиту Босну походити.

Иако су у оно доба прилике за наш народ биле веома тешке, његов је проницљив и песнички дух гледао далеко унапред и изнад свих неприлика упирао свој пророчански духовни поглед у лепу и велику будућност нашега народа. Био је и пророк и песник.

Др. В. Глушац

Значај Филипа Вишњића за историју наше народне књижевности

Појава Филипа Вишњића, народног песника, има више-струког значаја за историју наше народне књижевности. Поред осталог, она најубедљивије утврђује основаност нове поставке о развоју нашег народног епског песништва, како је изнета у чланку: Старица нашег народног епског песништва у Јужнословенском Филологу, књ. XII.

У предговору четвртој књизи другог издања Српских Народних Пјесама (Беч, 1833) Вук казује од кога је певача забележио које песме. Одмах на другом месту, „у којој су пјесме из новијих времена о војевању за слободу”, те и о Устанку, наводи као Вишњићеве, од Вишњића забележене:

- бр. 24, Почетак буне на дахије,
- бр. 26, Бој на Чокешини,
- бр. 28, Бој на Салашу,
- бр. 29, Кнез Иван Кнежевић,
- бр. 30, Бој на Мишару,
- бр. 32, Милош Стојичевић и Мехо Оругић,
- бр. 33, Бој на Лозници,
- бр. 34, Лука Лазаревић и Пејзо,
- бр. 36, Хвала Чупићева.

Овим девет треба додати још и број 39. Лазар Мутап и Арапин. За њу не казује у предговору, у општем „рачуна од пјесама” да је Филипова, али на страни 289 (у држ. издању од г. 1896, на стр. 276), уза стих: Ко ће чуват Бање и Косова? — казује у напомени под текстом: По овоме се види да *сли-јепац Филип* није знао где је (Соко) Бања”, а по томе се опет види да је и њу записао од Филипа Вишњића. По предмету свом, могло би се додати и песма под бр. 35. Бјелић Игњатије, уметнички најслабија.

За све ове у предговору побројане песме Вук каже: „Ја зацело мислим да је све ове нове песме, од Карађорђијна времена, *Филип сам певао*”. То ће вредети и за додату десету о Лазару Мутапу, па, можда, и за ону о Бјелићу Игњатију. То своје за нас потпуно меродавно мишљење, Вук је узгред образложио у напомени уз песму: Бој на Лозници код стиха: Уза (место: низа) Штиру, уз воду студену, на стр. 253 (држ.

изд. 235), овако: „Овђе се познаје да је слијепец ову пјесму спјевао, јер Штира тече од Лознице од Југа к Сјеверу”. А за ову пјесму најпоузданије да ју је Филип спевао, јер, како и Вук наводи, он је „1810 године био у Лозници у муасери, кад су Богићевић Анто и Милош Поцерац и Бакал Милосав бранили Лозницу од Турака”.

Не знамо ни за кога другог народног песника Вишњићева времена, који би могао спевати те песме, па да их је од њега или његових певача и Вишњић научио и даље ширио као певач а донекле и као прерађивач и поправљач, јер су све остале песме народне о Устанку (бр. 25, 27, 31, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 46) далеко слабије и по композицији и по обради уметничкој од ових што их је Вук забележио од Вишњића. Чак и она под бр. 31: Бој на Делиграду, коју је „по свој прилици спевао старац Рашко сам у логору на Делиграду и ...онде је често певао Петру Добрицу”, како каже Вук, не може се, по оскудици живљих детаља и описа и по монотоном цитирању 12 готово истоветних писама, ни поредити са Филиповим у уметничкој вредности те се, иако је тај исти Рашко певао Вуку и класично Зидане Скадра на Бојани, и Уроша и Мрњавчевића, и Старину Новака, не би могло никакo узети да је и оне Филипове спевао Рашко. Још мање би то могли бити песници осталих набројаних песама о Устанку које Вук није преписао од Вишњића. Нарочито се истиче слабост варијанта Боја на Мишару, коју је Вук објавио још у Малој простинародној пјеснарици (1814) под насловом О смрти Кулин-капетана и која је у државном издању дата под текстом Вишњићеве на стр. 185—189. Види се одмах да није могла Вишњићева потећи од ње него, напротив, да је она само рђаво запамћен и скраћен препев Вишњићеве. То опажа и Вук у напомени уз Вишњићеву, кад је њу објавио: „будући да је ова (Вишњићева) сасвим друкчија — и ово је прави оригинал — зато нека се и она напечата”. Где у оној прво објављеној има и нешто више, то је на штету и естетике и епске објективности, о које се Вишњић не огрешује. Тако на пр. они врани гаврани да би што боље уверили каду Кулинову да је Кулин погинуо заједно са Мехмед-капетаном, кажу јој:

И ми смо им очи повадили
И њине се крвце напојили.

И даље, као да јој што више напкосе, што је и Кулинова сабља заплењена, додају:

И ено ти сада бритке сабље
У Милоша поцерског војводе;
И личи му љепше бит не може,
Баш канда је за њега кована!

Па колико је по схватању и узрока и циља Устанку прозаички уски и приближена мотивским, она црногорска вер-

зија што ју је Вук објавио уз Вишњићеву (бр. 25: Опет то из Црне Горе), исто као и она варијанта њена из Босне, из средине муслиманске, што је Алија Наметак објавио у последњој свесци XXIX књ. загребачког Зборника за народни живот и обичаје, у чланку: Једна народна пјесма о почетку буне на дахије. Концепција народног песника Вишњића одговара концепцији једног од првих интелектуалаца наших тога времена, широком свенародном схватању Доситија Обрадовића у његовим стиховима: На инсурекцију Србијанов (Дела, држ. изд., стр. 364), а надмаша и јачином и јасношћу израза концепцију земунског књижара и књиговесца Гаврила Ковачевића у Песни о случајном возмущенију у Србији прикључившем сја (Будим, 1804).

Није потребно детаљном унутрашњом анализом свих ових од Вишњића преписаних песама Вукових утврђивати тек да припадају једном песнику; то се види и при самом читању њихову упоредо са осталима о Устанку. Можемо сасвим поуздано узети да је оне од Вишњића забележене „зацело спевао” Филип Вишњић, који је, насупрот старцу Рашку, као песник нових самосталних песама и надмашао себе као певача и прерађивача ранијих народних песама, и онаких као што је Смрт Краљевића Марка или Свети Сава и Хасан паша, које је Вук од њега забележио.

Тако би нам слепац Вишњић, као песник, боље још него Раде Петровић Његош који се покњижевчио, примером својим осветлио тајну о оном непознатом творцу класичних народних песама наших. Оне се, видимо сада по њему, могу звати народним само по томе што их је народ примио као своје, али им је творац увек био појединац са правим песничким талентом, као Вишњић, као Његош. Творевине таквих својих песника народ је, по здравом естетском и етичком критеријуму свом, одабирао из масе песама и других савремених им песмотвораца о истим догађајима или сличним истога круга, њих је само памтио, препевао, прерађивао, дотеривао по уопштеном провереном укусу, чији су носиоци били талентовани певачи и казивачи, као што су на пр. у Вуково време Подруговић, старац Рашко, старац Милија, па и Вишњић и други што их Вук нарочито истиче. Ко зна колики је број тих анонимних усмених песника народних, само од 13 века, када се зачала усмена књижевност наша трудом Немањиних синова, а на који би век од сачуваних старинских несумњиво средњовековних песама могла указивати на пр. она Вукова: Бог ником дужан не остаје (Два су бора напоредо расла), па до 19 века, у коме је један од последњих народних песника, слепац Филип Вишњић, био те среће да нађе свог Вука, да му истакне име и означи га као песника творца?

То је један од значаја за историју наше народне књижевности, који има у себи појава Филипа Вишњића.

Други је у томе што нам Вишњић песмама својим најочитије потврђује: да су народне песме епске „јуначке” у основној форми својој — историјске, т.ј. да им је основна тежња да фиксираном снагом стихованог слога сачувају по томству истиниту историју његову, онако како су се у детаљима и ситнијим трудили да то учине писмени летописци у записима и летописним белешкама по књигама, користећи се фиксираном снагом писане речи. И класично Вишњићева песма Почетак буне на дахије, поред узвишене песничке оживљене концепције догађаја, у основи је низ летописачких белешака, брижљиво и систематски прибираних о првим жртвама којима је остварено велико народно дело ослобођења. И у осталим песмама својим Вишњић се приказује као усмени летописац, хроничар о догађајима за које је или прибрао податке веродостојне од учесника или им је и сам био очевидац, ако не материјални а оно духовни, и те каквог духа. Догађаји који су послужили за предмет његовим песмама, сви су историјски, као што су и јунаци његових песама личности историјске, не још типске, мотивске. Ово би се могло рећи донекле само да је Лазар Мутап у песми о његову мегдану са Арапином под Видином, па у њој већ нешто и сам Карађорђе. Јер су и догађај и личности са терена, на коме се Вишњић није бавио ни као очевидац, још мање као учесник онако како је на пр. „у муасери” у Лозници г. 1810.

У вези с овим, истиче се непосредно и трећи значај за историју наше народне књижевности који има у себи појава Филипа Вишњића као песника народног. Она нам очигледно потврђује и то још: да су основне историјске народне песме епске — савременске и сатеренске, с обзиром на догађаје и личности о којима певају.

За Вишњића Вук каже да је прешао у Србију године 1809, „кад се српска војска онога лета испреко Дрине вратила, и после тога до 1813 године једнако је живео по српским логорима око Дрине. Кад Турци 1813 године опет овладају Србијом, и он с фамилијом пребегне у Срем, и намести се у селу Грку”. Према самим песмама његовим, круг његова бављења у Србији могао би се и ближе одредити. С обзиром на нарочите симпатије његове према Стојану Чупићу, Змају од Ноћаја, који је живео и у Црним Барама, вероватно је Вишњић боравио у његовој близини, с фамилијом коју је морао негде стално сместити док је он ишао по подрињским логорима. Поношљивом и „хвалисавом” Чупићу понајвише је и могло годити да уза се има певача који ће га песмом прослављати. Чупића и његове најближе помагаче „капетане” и „лавове”, и незнатније (на пр. у песми: Хвала Чупићева), најчешће и спомиње Вишњић. Самога Чупића спомиње, увек с хвалом, и у песмама о догађајима у којима овај није учествовао, на пр. у песми: Лука Лазаревић и Пејзо (в. доцније) или, у песми: Лазар Мутап и Арапин, када Кара-

ђорђе, на позив Арапов да му изиђе на мегдан размишљајући кога би му послао као заточника, највише се задржава на Чупићу:

Да би посл'о Чупића Стојана,
Чупић јесте срећан на мегдану;
У њег' би се мог'о поуздати
Боље у њег нег' у десну руку;
Ал' кад пошљем Чупића Стојана,
Ко ће чуват Мачву и Подриња?

Да поменемо одмах, узгред, да нам ово присније пријатељство Чупићево са Вишњићем, ово као неко држање певача „свога” уза се, „на свом двору”, посредно, поред јачег прослављања Чупићевог у песми народној аналогно исто таквом јачем прослављању Хајдук-Вељка који је такође држао уза се свираче и певаче, леутаре — тумачи и јаче популарисање и прослављање песмом народном неких старих јунака наших, историјски и мање значајних, као на пр. Краљевића Марка, познатог веселака, љубитеља вина и песама, те и певача који су о њему певали још и за живота његова пеоме, што су се као добре очувале па собом тако очувале и спомен Марков.

И време кад је Вишњић певао своје песме, као и терен на коме их је певао, одговарају углавном времену кад су се и терену на ком су се одиграли догађаји о којима он пева, ако не баш потпуно (Почетак буне на дахије) а оно делом бар који се и у песми јаче истиче живљом и уметнички успешном обрадом (пасажи о Бирчанину и Ненадовићу на пр.):

Вишњић се јавља, с обзиром на време догађајима у песмама његовим, и као савременик, и као „очевидац”, па чак и као учесник.

Појединачно, песму Почетак буне на дахије, у редакцији коју је Вук г. 1815 забележио, Вишњић није могао испеваги пре преласка у Србију г. 1809. Ту је тек и могао добити и саставити списак дахијама опасних кнезова, и ситнијих, са тачном локализацијом и добром карактеристиком; иначе, могао је у главним линијама, без детаља у списку кнезова и без напомене о покрштавању Турака (1807), ту песму певати и раније, још у Босни, баш и исте још г. 1804, када је и земунски књижар Гаврил Ковачевић (после 21 октобра, последњег датума који се спомиње у њој) испевао и штампао своју Пјесну о случајном вазмушченију у Србији прикључившем сја, у Будиму. Можда, ипак, и независно од те иначе врло популарне књижице (г. 1806 већ друго издање), иако опис Вишњићев:

Старца Фочу вргли у зачеље,
Бијела му брада до појаса (стих 81—82), па:
Старац Фочо подавио браду
Па је бјелу са зубима гризе (стих. 169—170)

а нарочито она фраза старога Фоче:

Узми, синко, *Фочић-Мехмед-ага*,
Узми сламу у десницу руку,
Мани сламом преко ватре живе:
Ил ћеш ватру са тим угасити,
Или ћеш је горе распалити?

понајпре упућују на Ковачевићеву књижицу, на став њен о старцу Фочи, за кога се ту каже:

Старац Фочо у зачељу седи,
Пак он слуша шта који беседи.
И почесто по бради се глади,
Тутун-кесу из димлија вади,
Лулу пуни па је запаљује
И *Кучуку* на том зафаљује:
Хвала, момче, на совету томе
И паметном разговору твоме;
Сламом не мож ватру угасити,
Нег ју мораш већма *распалити...*,

како је то прво поменуо А. Гавриловић у нишкој Градини за г. 1900 (стр. 111). Можда и независно, јер би се све те сличности, баш и ове што их Гавриловић нарочито истиче, могле тумачити онако исто како он сам тумачи остале „незнатније” (а не наводи их), т.ј. „али се оне могу тумачити и тачним знањем обојице песника о догађајима које певају” (стр. 112).

Сасвим је могућно да је и Вишњић, потпуно независно од Ковачевића, с којим се и не слаже и у крупнијим чињеницама како се види баш из наведенога текста (ону претњу о сечи кнезова каже, код К. Кучук, код В. Фочић), те је исто као Ковачевић могао и он сам дознати и за ону изреку Фочину као и за све остало што има више у њега — из усмене народне легенде која се тада већ стварала и ширила и преко међа побуњене Србије. Онако пак широка концепција Устанка као почетка свенародног ослобођења, која у Ковачевића једва ако се назире, и могла се заснивати не толико на самом терену, на ком су познати сви детаљи у стварности која их можда и сенчи, него пре даље негде, на терену још ван догађаја, негде где се још робовало али се већ и надало, — преко Дрине и Саве, нарочито преко Дрине под теретом истоветне тираније. Оне завршне речи у Вишњићевој песми, оне што их Карађорђе упућује Дрини:

Ускоро ће и то вр'еме доћи,
Када ћу ја и тебека прећи
И четиту Босну полазити!

указивале би још и на првобитну редакцију те песме, пре 1809 године.

Ту ранију, краћу, без оноликих историјских података, Вишњић је доцније, по прелазу у Србију г. 1809, раширио у ову што ју је, на срећу његову а више још нашу, забележио Вук и сачувао нам је. А испевао је такву у „српским логорима око Дрине”, где је г. 1809 боравила војска не само подрињска и мачванска него и ваљевска и београдска (под Сином Марковићем). Ту је он могао прибрати оне податке о кнезовима што су исечени или су то требали да буду.

Песму: *Бој на Чокешини*, једну од најполетнијих, Вишњић је испевао можда на самом терену догађаја, у ооближњем Прњавору чокешинском, у кући иначе незнатнога и непознатог кнеза прњаворског Крсмана Вујичића, из разговора чије жене са гавранима и дознајемо за ток те термopilске борбе и за све јунаке њене, просте хајдуке, поред којих губе значаја и Јаков „комендант” и опрезни харамбаша Турчија. Обилати подаци о личностима, о месту догађаја:

И данаске стоји коштурница
Виш' Врањевца, дубока потока,
На високу брду голетноме,

као и о времену:

У суботу на светог Лазара,
Пред Ристово пред Цветоносије,

указују мал те не на очевица, или бар на савременика који је доцније изишао „на лице места” и обавестио се о свему. То је могло бити најраније г. 1809. Ни у једној се песми Вишњићевој не истиче толико схватање и причање „малога човека” из „простог народа” као у овој, за коју се готово намеће мисао да ју је Вишњић испевао по причању чокешинског кнеза Крсмана Вујичића, очевица и учесника, чије се учесништво иначе у песми спомиње само у стиху 87:

Под Јаковом Крсман коња прими.

Песму: *Бој на Мишару*, насупрот горњој, судећи по оскудици детаља у опису борбе па и по омашкама:

Погибе ти Кулин-капетане,
Погуби га Петровићу Ђорђе,

могао је Вишњић испевати, несумњиво у Подрињу, али и у босанском још пре прелаза, где је могао добити и оне податке о прелазу Цинцар-Јанка и Лазара Мутапа „у земљу Њемачку” и нападу њихову у Босуту на Остроч-капетана и Хаци-Мосту. То би боље још могли утврђивати и подаци о босанским делијама, и ситнији, као на пр. о Беширеву Хаси:

Кога љепшег у свој Босни нема,
Остаде му злато испрошено,

и о другима што су учествовали и, нарочито, изгинули на Мишару и у бежанији. Од ове је Вишњићеве песме Вук пре г. 1815, т. ј. пре него се упознао са Вишњићем, чуо један краћи и слабији препев и запамтио га те га „у глави” однео у Беч (г. 1813) и заједно с другим тада му знаним песмама објавио г. 1814 у Бечу у Малој простонародној песнарици. Ово би могло указивати и на то: да је још пре преласка самога Вишњића у Србију г. 1809, била већ прешла из Босне песма његова о боју на Мишару, и то ускоро по догађају, свакако пре 1808 г., када се Вук није више бавио у Подрињу него прешао у Београд. И у овој би се песми Вишњић показивао не само као савременик него донекле и као очевидац бежаније босанских делија и слушач њихова причања и о догађају у Босуту.

Као евентуални очевидац, уколико се то може бити и само посредством ушију, истиче се Вишњић нарочито у песми о семберијском кнезу Ивану Кнежевићу. И личности и догађај су из босанскога Подриња, из околине Бијељине, родног краја Вишњићева. У тој песми има и оваквих детаља о личностима иначе сасвим непознатим, на пр. у одговору Иванову на питање Кулиново ко су му јамци:

Ја имадем и друга четири,
Сва четири господе Турчина;
Дервиш-агу из града Зворника,
Мул-Амета више Бијељине,
И турскога младог књижевника
Из цамије млада мујезина,
Четвртога агу Омер-агу...

Све то указује на могућност да је ову песму о свом земљаку кнезу Ивану од Семберије Вишњић спевао још пре преласка свога у Србију, можда још одмах по догађају (јула 1806), заиста дивљења и песме достојном.

Догађај из Подриња босанскога опева и Вишњићева песма: Милош Стојичевић и Мехо Оругић, који је по Вуковој напомени, погинуо маја 1809, кад „српска војска Дрину воду пређе”, како пева Вишњић. По обиљу детаља о босанским делијама, на пр. о Оругићу, кога:

Синоћ мајка оженила Меха
А јутрос га на војску опрема,
Остаде му љуба нељубљена...

или онеком хоци из Стамбола:

Који благе речи говораше,
Ког је царе био опремио

Да по земљи благе збори речи,
Не би л' како земљу умирио...

вероватно је и ову песму Вишњић испевао још пре свога преласка у Србију, а свакако после песме о Мишару, на коју би могла указивати једна алузија на споменути прелаз Цинцар-Јанка у Босут:

Цинцар-Јанко од Охрида града
Који кавге по свијету тражи.

Због оваквих песама својих, свакако, Вишњић није ни смео остати у Босни после повлачења српске војске г. 1809, него је с њом, боравећи и тамо у њеним логорима, морао пребећи у Србију.

Као савременик само опажа се Вишњић у живим описима борбе богатој песми: Лука Лазаревић и Пејзо. Догађај је из г. 1806 или 1807, можда и пре Мишара, јер се не спомиње ни Милош Поцерац међу војводама, а несумњиво пре освојења Шапца, у коме се босанске делије договарају да се по упаду у Србију састану у Шапцу, као у свом граду. Песму је пак ову Вишњић испевао доцније, у Србији, вероватно у логору Стојана Чупића, јер њега, иако није учествовао у борби, нарочито истиче у тешењу побеђених босанских упадача:

Још да беше Чупићу Стојане,
Не би тебе гласник Дрину преш'о!

Интересантно је да се опис овога сукоба Лукина са Пејзом на отвореном пољу код Новог Села подудара у неким детаљима саме борбе са описом Милутиновићевим у Србијанци сукоба Лукина са Кулин-капетаном на Мишару, за какав сукоб у песми: Бој на Мишару Вишњић и не зна, као што не зна ни то да је Кулину, намамљивањем на заседу скривених момака својих, дошао главе Лука, него некако уопштено каже:

Погуби га Петровићу Ђорђе.

Да је ова Вишњићева песма о погибији Пејзиној у Србији и постала ту, у Србији, а не још у Босни, указивало би обиље ситнијих, интимнијих детаља о личностима и мање познатим, на пр. о Гркињићу Ђорђу, момку Лукину:

Когано је на сабљу оteo
Од Турака из ропства турскога
И држи га као свога сина,
Који Луку свлачи и облачи
И свиленим опасује пасом.

Као савременик, који је из података добивених од очевидаца и учесника, опевао догађај савремен боравку његову у Србији, у логору Чупићеву, јавља се Вишњић и у могућно његовој песми: *Бјелић Игњатије*. Догађај је из г. 1809—1810 из времена примирја с Турцима, после неуспеле офанзиве устаничке. Без нарочитог одушевљења певана, можда само да се не „изиђе из хатара“ личним пријатељима, „капетанима“ Чупићевим, као песма више личне освете Бјелићеве а мањег пограничног сукоба тада врло обичнога, ова је песма Вишњићева слабија од других његових.

Само као савременик, највише удаљен од терена догађаја и личности које учествују у њему, јавља се Вишњић у песми: *Лазар Мутап и Арапин*. Она је и најмање историјска, доста већ романтична и мотивска и по карактеристици личности (Мутап, Карађорђе, Арапин нарочито). Како песма налази Мутапа у Чачку, могао се и догађај десити г. 1811 када је Мутап био већ „војвода руднички“ а Хајдук-Вељко, по свему најпозванији да оде на мејдан Арапу под Видином, био заузет око Соко-бање („чувао Бању и Косово“, како каже Вишњић мислећи свакако на Мусићеву Бањску крај Косова). Ако не и сатеренска ова би песма могла бити савременска, т.ј. испевана г. 1811, у логору Чупићеву, који је и у њу унесен с нарочитим истицањем.

Али више него савременик, и очевидац, као учесник већ, у оној мери и с оноликом бар права с колико себе сматра учесником онај телеграфиста што је г. 1913 у Малом Журналу први опевао пад Једрена, мора се сматрати Вишњић у песми: *Бој на Лозници*. Она је вероватно ту и спевана одмах после догађаја, крајем 1810.

Вероватно је био Вишњић непосредни учесник, т.ј. слушаца хвалисања Чупићева, за кога Вук у напомени уз песму *Хвала Чупићева* додаје: „Какогод што се Чупић хвали овдје у песми, тако се и у говору хвалио и јунаштвом и богатством и свачим“. Сам повод овом хвалисању Чупићеву које је Вишњић упесмио, могла је дати каква писмена наредба, онаква каква је на пр. г. 1812 упућена од Правитељствујућег Совјета свима војним старешинама на граници, потписана од врховног војвода Карађорђа, с набрајањем њихових дужности и одговорности и с препоруком опрезности. Темпераментни Стојан Чупић схватио је то као саму њему лично упућену опомену, изазвану страхом врховне управе за њега, па је заиста могао диктовати јавно свом писару „од Сријема Андрији“ онакав некакав одговор, хвалишући се пред свима у одговору том споменутих његовим „капетанима“ и „лавовима“, у које је на завршетку убројао и сам писар Андрија, пре коња Дората и сабље Мацаркиње. (По угледу и шаблону за старе јунаке, каже се, наравно у песми, да је тај свој одговор Чупић писао сам „на кољену“). По постанку, ова би Вишњићева песма: *Хвала Чупићева* била једна од послед-

њих, посталих у обостраном Подрињу између 1804 и 1812 а забележених од Вука у Срему 1815 године.

За правилност поставке: да су епске „јуначке“ народне песме наше о историјским догађајима и личностима у првобитној обради својој историјске, као и да поничу првобитно на терену и у време најближе догађају, да су, дакле, сатеренске и савременске, а да с одмицањем од терена и времена догађајима постају све више мотивске (овде: црногорска и босанска верзија Почетка буне на дахије и Лазар Мутап и Арапин) — најбољи нам је јамац сам Филип Вишњић.

Узгред, на завршетку, да истакнемо још један значај појаве Филипа Вишњића за историју наше књижевности, и писмене поред усмене. Вишњић, прстонародни песник, утицао је уметничким преимућствима својих песама и на развој књижевног песништва нашег у правих „народних“ песника, онаких као Његош и Бранко, да не споменемо незнатније.

У Његошеву Горском Вијенцу опажа се утицај Вишњићева Почетка буне на дахије, оних „прилика виш“ Србије на небу ведроме“ у оним „знаменијама“ (стих. 179—180 Помоз, Боже, јаднијем Србима, И ово је неко знаменије!) што их виде црногорски завереници на првом састанку свом на Ловћену (Радоња: А нас једне само сунце грије, стих 168 Обрад: Крст од огња жива направише, ст. 175) затим, можда још и у оном причешћивању, на које игуман Стефан зове учеснике у истрази потурица:

Хајте, браћо, те се причешћујте,
Без приправе и без исповјести,
А ја мичем све на моју душу... (стих. 1619—1621),

које би упућивало на стихове 53 до 56 у Вишњићевом Боју на Чокешини, где врани гаврани кажу за игумана чокешинског:

Вићели смо Хаци-Константина,
Константина, славног игумана,
Бе Србиње јунак причешћује
Без канона и без исповједи...

Утицај Вишњићева песништва на Бранково могло би се видети на пр. у нарочитом апострофирању Стојана Чупића у Бачком растанку, као и у фрази како српска сабља „сева“ а турска глава „зева“, и др.

А већ они творци последње, писмене, народске ако не још народне књижевности, творци оних ратничких десетарачких хроника штампаних од г. 1912 до 1915 у Малом Журналу и другим дневним листовима, најчешће подражавају Вишњићу. Једна од бољих међу тим песмама, једна о паду Битоља, сва је, до смешних већ ситница, копија Вишњићеве Бој на Мишару.

Београд, 15 марта 1934 г.

Драг. Костић

Хидромантија код Филипа Вишњића

У песмама Филипа Вишњића сачувана су нам два случаја хидромантије један у песми „Смрт Марка Краљевића” (Вук 2, 73), други у песми „Почетак буне на дахије” (Вук 4, 24). С обзиром на њихову форму и на околности у којима се јављају, оба случаја занимљива су и имају вредности и за општу историју хидромантије.

У првом случају ствар је ишла овако. Марка Краљевића обузеле су црне слутње. Њему је Шарац својим посртањем наговестио, а вила и сасвим јасно прорекла скору смрт, и предложила му да, ако јој не верује, оде на врх планине Урвине и погледа у бунар који се налази између две јеле:

Наднеси се над бунар над воду,
Ти ћеш своје огледати лице,
Па ћеш виђет' кад ћеш умријети.

Марко је послушао вилу, наднео се над бунар, и кад је огледао лице, уверио се доиста да мора умрети. Шта је Марко у огледалу воде видео, не каже се. Али се то даје наслутити из описа оног другог случаја хидромантије, од истог нашег Вишњића. Ту се каже како су се дахије, када су се за своју судбину забринуле, огледале у нарочито спремљену тепсију са водом, и

Кад дахије лице огледаше,
Све дахије очима виђеше,
Ни на једном главе не бијаше.

Са овим се може упоредити и једно српско гатање с помоћу истопљене масти. „Неки — каже М. Ђ. Милићевић (Живот Срба сељака 163) — растопе у тигању масти, на Бадњи дан, па се над том машћу огледају, и на ком не буде главе, држи се да ће те године умрети”. У истопљеној масти или маслу, уосталом, огледају се Срби и иначе, на пример, приликом извијања ватре, у циљу сузбијања епидемије (в. С. Тројановић, Ватра, Срп. Етн. Зборн. 45, 1903, 70 74 86 112), па и у овом случају отсуство главе значи смрт (С. Тројановић о. с. 167). Такво резонување, уосталом, сасвим је у реду, с обзиром на чињеницу да се глава, у народним веровањима, обично сматра за средиште живота. И Немци, на пример, верују да ће

убрзо умрети онај чија сенка, кад се уочи Нове године осветли соба, не буде имала главе (Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube § 314). Мање је вероватно да је Марко Краљевић у бунару видео другу какву слику, као што, на пример, у Неготину девојке, када у очи Богојављења траже у огледалу слику свог суђеника, ако га виде да се смеје, значи да је жив; ако је замишљен и налактио се на сто, болестан је; ако ли лежи, значи да је мртав (Караџић 3, 1901, 236). Уосталом, ма шта да је Марко Краљевић на бунару доживео, јасно је да је он у води видео само слику, и то своју слику; да је дакле добио пророштво непосредно, без помоћи каквог демона или каквог медијума (упор. Frazer, Folk-Lore in the Old Testament 2, 427 идд), или посретством хипнозе (упор. о томе Alfred Maury, La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen âge, Paris, 1877, 436 идд), како се иначе дешава у хидромантији која је у вези са магијом, и којом се приликом очекује колаборација каквог божанства или демона.

Оваква врста дивинације оригинална је, и сасвим старинска. Са истим овим циљем, и по истом процесу, вршена је хидромантија и у једном од најстаријих примера који нам је из историје религије познат. Мислимо на извештај старински грчки оракул у ахајској вароши Патре. Овде је хидромантија комбинована са катоптромантијом, гатањем с помоћу огледала. Према опису који нам је оставио Паузанија (7, 21, 12) на извештај извор који је припадао богињи Димитри долазили су болесници, који су желели да сазнају хоће ли оздравити; они би ту узели огледало, привезали за њ конач и спустили га тачно до водене површине, па би се онда помолили Димитри, окадили тамјаном, и онда би видели себе у огледалу „живог или мртвог”. Важно је да је и у грчком случају и код Вишњића (и даље у свима наведеним српским случајевима) консултација сасвим проста и састоји се свега у једном питању: вода треба да нам покаже или живот (упор. и С. Тројановић о. с. 167) или смрт, *ἢ τοῦ ζῆντος ἢ καὶ τεθνεῶτος*. Што се у грчком оракулу јавља огледало, то је извесно секундарна ствар: раније док се за (метално) огледало још није знало¹⁾, и код Грка је сигурно била чиста хидромантија. У томе погледу српски начин гатања, и ако из много доцнијег времена, оригиналнији је од грчког; исто онако као што су грчке врачаре још у V веку пре Христа хватале месец у огледалу (в. Aristoph. Nub. 752, са схолијоном), док су њихове другарице у источној Србији и до данас задржале старински начин хватања у тепсији с водом (Срп. Етн. Зборн. 19, 1913, 397 идд.).

У Вишњићевом случају гатање се изводи с обзиром на мантичку снагу коју вода, сама по себи, садржи. И ова црта старинска је, и у складу са старим веровањима. Из многих

¹⁾ Упор. Нарцисов случај. В. Такође и Theocr. Id. 6, 35; Verg. Ecl. 2, 25; Ovid. Met. 13, 840.

данашњих наших веровања и обичаја ми знамо или можемо закључити, да је бунарска или изворска или речна вода *сеновита*, то јест, да у себи садржи душе, да је резервоар душа, а ми знамо да је мантика у вези са душама покојника и предака²⁾. Уосталом, и иначе је познато да су Срби и Словени сматрали изворе за светиње, и да су извори, заједно са рекама и живим водама уопште, били и предмет култа (упор., на пример Procop. bell. Goth. 3, 14, и многобројна места у С. Н. Meyer Fontes hist. rel. Slavicae, Berol., 1931, индекс s. v. flumina и fontes), и то су остали и данас (упор. нпр. новац који се баца у изворе и кладенце, и вунене кончиће који се везују за дрвеће око њих). Нарочити култ чини се баш бунару (упор. нпр. походе бунару и жртве, приликом свадбе, и о разним празницима у зимској сезони.⁴⁾ Све нам то доказује да је хидромантија у вези са Марком Краљевићем сасвим логична, и зацело врло старинска. Она је, као што је већ речено, и сасвим примитивна, и није контаминисана елементима из других области дивинације, како се то иначе са хидромантијом дешавало.

Али могуће је да цела ствар има много дубљу митолошку позадину него што би то у први мах изгледало.

Откуда уопште овде вила, и због чега баш она скреће пажњу Марку Краљевићу на пророчки бунар? Могло би се рећи да је то зато што је она Маркова посестрима (упор. стих 21 и 35 „побратиме, Краљевићу Марко“, и многа друга позната места из народне традиције), па јој је то донекле и дужност. Али је могуће и друго тумачење. Вилина област, њен стан, јесте планина Урвина. У стиху 19 јасно се каже „кличе вила с Урвине планине“. Могуће је да је бунар који се налазио на врху планине Урвине припадао тој истој вили, да је она дакле била локални демон тога извора. Ми, доиста, знамо да су виле чуварице вода у планини (упор., на пример, Вук. Речн. s. v. баждарина; Петрановић Песме 3, 130 ид. И „Калацијнска вода“ у Вук. Песме 2, 7 имала је своју вилу); у овом случају значајно је што се око бунара налазе две јеле, а за јелу и четинаре уопште познато је да су често стан и елеменат вилин.⁵⁾ У овом случају хидромантија би

²⁾ Упор., на пример, S. Eitrem, Opferritus und Voropfer, Kristiania, 1915, 114 ид. В. такође и напомене уз мој чланак о панспермији, Годишњица Н. Чуп. 41, 1932, 219.

³⁾ Упор. и Eitrem о. с. 115.

⁴⁾ Гледање у бунар — да би се видео суђеник — практикује се и код Немаца, упор. Eduard Stemplinger, Antiker Aberglaube in modernen Ausstrahlungen, Leipzig, 1922, 54. У средњем веку, при гатањима за проналазак лопова употребљавала се вода узета са три бунара, в. Grimm, Deutsche Mythologie 4, 3, 428.

⁵⁾ Упор. Нишевланин [Павле Софрић], Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба 131. За бор в. народну песму у којој Бог да момчету златне роге и оно „прободе бору кору, ал' у бору млада мома, пак засија као сунце“ П. Софрић о. с. 26 ид. О целој ствари уопште в. Mannharat, Wald- und Feldkulte 2, 4 итд.

била извршена не на ма којој води, него на води светој, посвећеној женском демону. При томе не треба сметати с ума да женски демони вода и женска божанства вода махом имају пророчку моћ (Егерија! Тетида! такође сибиле из Египта и Клароса, и тако даље, упор. и Martin Ninck, Die Bedeutung des Wassers im Kult und Leben der Alten, Leipzig, 1921, 48 и 49; такође и G. Wissowa, Religion und Kultus der Römer 221), и да је најпознатији оракул на основи хидромантије код Грка био, као што смо видели, на извору посвећеном Димитри. Вила је дакле локални демон воде на Урвини; као таква зна она будућност, открива је Марку Краљевићу и позива га да се на њеном пророчком бунару и сам осведочи.

Хидромантија у песми »Почетак буне на дахије« (Вук 4, 24, 56 идд) јесте, у ужем смислу (упор. Johannes Hunger, Becherwahrung bei den Babyloniern, Leipzig, 1903, 3) *леканомантија*, и предузета је у сличним околностима у којима и она прва. Дахије су узнемирене због различитих знамења на небу, па су захватили у тепсију воде из Дунава, изнели тепсију на врх куле Небојше,

У тепсију зв'језде похваташе,
Да гледају небеске прилике,
Што ће њима бити до пошљетка.

Кад су дахије иза тога у тепсији огледали своја лица, видели су да ни на једноме од њих нема главе!

У супротности са сасвим простом радњом у случају са Марком Краљевићем, употребљен је овде, за сазнавање судбине, сложенији метод. Не долази више у обзир само вода, као мантички елеменат, или евентуално демони који води припадају, него се хватају божанства и демони са стране, и на њих врши пресија да нам открију судбину. Тепсија није од бакра, као иначе увек (упор. Вук. Речн. s. v.), већ изузетно од стаклета (в. стих 57).⁶⁾ Имамо дакле хидромантију у вези са магијом. Овде се узимају у помоћ астрална тела, што је, уосталом, сасвим на свом месту. »Звезде« су у Вишњићеву хидромантију увучене из простог разлога што су *преко њих* и долазила сва знамења испричана у почетку Вишњићеве песме; па је према томе логично да дахије *баш њих* хватају и од њих траже објашњење. Да се небеска тела могу »хватати« и скидати на земљу, то је веровање које је врло старо (упор., на пример, Schol. Apoll. Rhod. 4, 59, и W. H. Roscher, у Ausföhr. Lex. d. gr. u. röm. Mythol. 2, 3163 идд), и које је и нашем народу познато (упор. „свлачење месеца“ које врше врачаре у околини Ђевђелије Срп. Етн. Зборн. 40. 1927, 66 ид). Шта више, кад врачаре свлаче месец на земљу, раде то на исти начин на који се ради и код Вишњића: оне га хва-

⁶⁾ О евентуалном значају стаклета в. A. Delatte, La catoptronomie grecque et ses dérivés, Paris 1932, 69 итд. и passim.

тају у тепсију с вѣдом (упор. опширан опис у Срп. Етн. Зборн. 19. 1913, 39), и, опет као код Вишњића, у тренутку кад се помрачује. И тај начин свакако је врло старински: нама је, с једне стране, познато да су њега праткировале грчке врачаре (како се види из једног места у Аристофана, Области 749 и др., и схолиона уз то место); с друге стране, налазимо га данас још код једног индоевропског народа; у Швабенланду и Оберпфалцу ко хоће да сазна будућност, меће за време помрачења месеца ведрицу с водом у двориште, па у ту воду хвата месечеву слику и гледа у њу (Stegemann, чланак Finsternisse у Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens II, 1521). Али док је пракса, као што се даје лако утврдити, ориенталско-византијска⁷⁾, теорија тумачења је старинска српска. Вишњић, као човек из народа, није познавао све појединости „демонистичке“ хидромантије; и уместо да његове дахије у магичној тепсији виде imagines deorum и umbras daemonum (в. Boehm, у Handwörterbuch d. deutsch. Abergl. 4, 557), из којих би на компликовани начин сазнали будућност, налазе они ту на крају крајева само оно што се најпре може наћи у традиционалној српској хидромантији — своје слике без главе, дакле оно што су евентуално могли сазнати из воде и без пресије над астралним демонима⁸⁾.

У сваком случају, и један и други Вишњићев пример заслужују пажњу не само због своје јасноће, него и због тога што су оригинални и што им није лако наћи паралеле ни у општој историји дивинације.

15. јануара 1935. Београд.

Веселин Чајкановић

⁷⁾ У византијском времену леканомантија је била врло омиљена нарочито у дворским круговима, а свлачење месеца у циљу леканомантије помиње и Хиполит Refut. Haer. 4, 36. (В. Ganszyniec у Pauly-Wissowa 12, 1882).

⁸⁾ Занимљиво је да ову иначе врло ретку везу између хидромантије и астрологије помиње и Парацелзус, в. Boehm I. с. 571.

Један случај хидромантије имамо и у песми „Од Крајине бани“, из Филиповићевих „Косовских божура“. Када су млади, весели јунаци, на путу за косовски бој, одмарали се у јелаку и запевали песму, загоркиња вила заплакала се: „Јер у води виде судбе путе: „Мртви бани крај Ситнице ћуте“. Филиповић је свакако имао у виду ону врсту хидромантије каква је у Неготину позната (в. горе), и о којој је он могао бити обавештен као дугогодишњи учитељ у источној Србији: такав начин, уосталом, и најподеснији је када је реч о јунацима из Крајине.

Народни језик наш — понос наш

У неким годинама — неко раније неко касније — почињемо кроз народну поезију доживљавати језик као такав, чудество и тајанства материјалног језика, функције језичких енергија. Такво улажење читаоца у језик народни може да буде силно, органско искуство; имамо понекад осећање да смо кроз језик ушли у сам ум народа.

Нема филолога, ни филозофа језика који би могао тако непосредно као народна књижевност створити нам јасноћу: да је, прво, материјални језик творачка сила и, друго, да је усменареч главна и најлепша функција језика. Кроз говорену реч, коју човек душом и телом акцентује, понавља се исконски језички акт именовања ствари и ситуација, и доживљује се матерња реч у смислу њене аутентичности, у смислу том да је тај акустични облик једино право именовање ствари из наше свести из нашег језика.

У сељачком крају, где се језик има и зна да би се њиме говорило; где се кроз усмену реч запажају ствари и материјално и формално; где акустички облик везује реч са предметним светом — у сељачком крају су ти звучни облици непрестано на проби и у ватри. Народни песник стиче реч тешко; а кад најзад створи или изабере израз, то је онда у његову матерњем језику најтачније оно што одговара стварности, и реду у материји, и што одговара телесним и духовним инстинктима народа.

Отуда дејство непогрешивости у сељачком језику; непогрешивости не само у логично рационалном смислу, него и у митско религиозном смислу. Стих народне песме нам се жљеби у памет и у душу снажно и сигурно као галија у воду. Такву силу има пре свега покрајински језик, који је језик једног затвореног националног света. Наше убеђење је да је сељачки дијалекат, дакле чисто усмени језик, снажнији, оригиналнији, артикулисанији израз матерњег језика од сваког градског и књижевног језика, који је, уосталом, такође врста дијалекта, али дијалекат вештачки творен, и не само из исконских домаћих језичких енергија, него и зајмљеним из туђих језика.

Наравно да је локални сељачки језик језик тесан и недовољан за развијање свих духовних способности човека, свих родова писане литературе уметничке и научне. Али за многе области духа и материје остаје сељачки језик онај

језик који са минимумом знака и са максимумом енергија именује и описује. Најјачи и најлепши диалект може дакле бити задуго идеални материњи језик целог народа, бити то по аутентичности, чистоти, звучности. То и јесте случај са просто народним језиком наше народне поезије. Минимум знака и максимум снаге, то је у народној нашој песми и причи и пословици оно чудесно језичко аскетство које делује као светиња, које из језика, као из цркве, гони сваку залудницу.

Народни наш песник је романтик само по идеји и визији; по изразу остаје увек строг класик;

Ја увијек по три јемца држим;

Једног јемца: Бога великога;

Другог јемца: моју тврду вјеру;

већ са два навода, романтик је, као што се види, пожурио и исцрпео што је највише на небу и на земљи знао; као треће имала би сад да дође нека чисто формална и вербална градијација; али песник остаје по нагону строг у језику и речи, па макар у даној ситуацији не могао дати друго до ослабљено понављање, што ће и да буде:

Трећи јемац: преварит' те нећу.

У уметничкој поезији нашој има од те аскетске строгости у језику свом, пре свију других, и друкчије од свију других, Његош. Он се наслањао на народни говор и поезију, писао је као да говори, диалектом живе речи. Читање Његошеве поезије, сасвим као и читање народне поезије, увек је језичко освежење и школа за говор. Код Његоша, као и у народној поезији, доживимо чулни и апстрактни део речи у правом, аутентичном односу. Аскетска Његошева реч не може да се уквари, она остаје телом и духом здрава. У старим космогонијама се претстављало да божанства наседају имена стварима. Сељак песник наш је наставак лозе те божанске династије именувача. А Његош је божанство међу тим сељацима.

Оно што народна песма наша каже, не да се ни у који туђ књижевни језик тачно превести. Нека се сравни ма чији превод са оригиналом, видеће се да прост песник најобичније стварне претставе друкчије прима, дели и везује, пуни садржином или празни, осећа и именује, него што то чини његов књижевни преводилац. Прост човек уопште има једно грчевито сигурно осећање језика, и ако није творац језика он је чувар језика.

Сећамо се једне просте девојке из дубоке унутрашњости, која је дошла у престоницу да учи стран језик. Њена језичка свест и њена артикулација никако нису могле да приме могућност друкчијих звучних облика за називање

предмета из њенога света. Пробао је једнога дана тај њен проблем у карактеристичном питању: Па зар хлеб може друкчије да се зове? Наравно да на језичком стању таквих не може остати књижевност: али кад се међу таквима јави песник, и још велики песник, онда у његовом језику остају сачуване речи и обрти од апсолутне и узорне вредности, чува се мистика језика, зна се оно што је непогрешиво у суштини. Сељак нема много варијација граматикализованог језика и стила, али има мистични посед акустичног облика.

Потсећамо читаоце на оно што су видели у физичком кабинету. Ако се гудалом превуче по ивици стаклене плоче на којој је хрпица обојеног песка, песак ће се услед вибрација сложити у фантастичне али обликом савршено симпатичне слике. Те магичне слике су доказ да звук има очинење, има скривен унутарњи облик, један и свој. Ето тако логички и тако одређено види народни песник унутрашњи облик својих речи и фраза; и зато у даној ситуацији каже оно што једино значи језичко само-по-себи-разумевање. Никада се сељаку не би могло десити што се десило интелектуалцу који је рекао: да папуче цвскоћу, уместо цакћу.

Кад читалац снажно почне примати језик народне поезије, он онда није далеко и од овог суда: да у народној литератури има бар колико нагона поетског, бар толико и од једне особите воље за језички израз не пре свега естетички, него пре свега јак и прави. Центар ове воље лежи ваљда у збиру језичких праинстинката, у инстинкту за аутентичност и очинење реченога, дакле толико у филозофској колико у уметничкој области. Није бадава забележено од најјачих мислалаца свих времена: да је материњи језик огледало ума народног. Народни песник осећа тај критериум јаче но песник оне друге категорије. Отуд већ поменуто аскетство у језику, отуд уместо у збиљи и у шали.

Кад народна песма бележи тренутну смрт погођеног борца, она вели:

Ни земља га жива не дочека.

Чудесан и јединствен израз. Поети би мигли ту са усхићењем говорити о снази виђења; а филозофи са истим правом тврдити да је то пре свега најпотпуније одређење и означавање ствари. Узмимо сад пример где је народни песник имао да забележи обрнуто, то јест да је борац тако рећи надживео своју смрт, израз је овај:

Срце му је живу разнео

дакле опет израз са широким пољем за анализу уметничку и филозофску.

Кад турски цар, који дуго вермена већ држи Марка у тамници, види да нема ко да победи Мусу ако неће Марко,

он Марка даје извести, и ослављава га реченицом која треба да замути појам о томе колики је био део цареве воље у тамновању Маркову. Цар пита, кроз уста народног песника:

Јеси л' ћегод уживоту, Марко?

Ова фраза је језички ванредно пластична, али је пластична и тамо где је то теже бити, у области филозофске спекулације с језиком. Ситна речца *ћегод* репрезентује једно нарочито тражено укрштање временског и просторног, дакле оверава тобожњу неупућеност цареву, дакле може, како се узме, да означаје, и да обезначаје. Народни песник је султанову намисао окарактерисао како се само може. Али, с друге стране, снажан речнички акценат баш на речи *ћегод*, и први удар разуђености реченичне одмах за тим речју — чине да се муњевито брзо открива скривено интендирана намера у речи царевој. Марко зато одговара као тук на лук и у формалном и у садржинском смислу:

Јесам, царе, али у рђаву,

означајући од своје стране баш тамо где је цар обезначио. Проста реч *рђаво*, у овој камбинацији, има у себи исто толико колико и реч *ћегод*, пресек пространо-временски, али има и пресек квалитативан у сасвим одређеном смислу.

Ето то је оно: онај шаховски потез у језику, онај минимум знака и максимум снага; то је умно и гениално у језику нашег народног песника. — Можда смемо казати још један пример, пример за тајанство с којим тај језик доследно спроводи појављивање једног истог израза у ситуацијама где је апсолутно сигурно да прост човек једва ако слуги неке унутрашње аналогije; где он, из ко зна којих језичких феномена у себи, зна реч као врсту однекуд дате пароле у датој прилици. Глагол врћи означава доследно покрет у смислу удаљења од уобичајеног и свагдашњег — и на земљи, и на небу, и између земље и неба:

- 1.) *Вргоше га у тамницу црну;*
- 2.) *Прву свеци вргоше прилику; (на небу)*
- 3.) *Своју душу врћи у чистоту;*

Јавља се та реч, доследно, у смислу рационалном, а и као ирационалност речима *бацити*, *турити*.

Кадали смо овде понешто о живој сили језика у нашој народној поезији, не само пригодно, него и на основи других разматрања у правцу нашег модерног књижевног језика, и с тим у вези у правцу питања о броју слависта филолога Славена и странаца.

Бојимо се да са нашим књижевним језиком залазимо помало у појас јаловости. Служимо се до досаде истим одно-

сима речи и реченицама. Јесмо ли исцрпили језик? Јесмо ли исцрпили дух народа и времена? Далеко од тога. Наши осећаји, наша искуства и судбине, шире своје кругове. А народ пише, највећим делом сељачки по свима покрајинама, твори и даље језик из живих ситуација. Али таленти наши, литеарни и филолошки, не консултују доста тај народни језик, не црпу га ни језичним тражењима на терену, ни великим лексикографским студијама.

Босански писци, ако се не варамо, они су који у најјачој мери развијају свој књижевни језик на начин народни; текстови тих писаца имају понекад сву моћ покрајинског сељачког језика, са функцијом означања каква је у усменом говору, где акустички облик каже толико колико и смисао, и често више. У другим покрајинама, ако се не варамо, слаби свест о аутентичности матерњег језика. Леп изузетак чини, у Хрватској, Владимир Назор; он је напустио диалект, али је сачувао народску моћ језичког фантазирања и стварања. У најближој нашој близини, Гр. Божовић и М. Настасијевић чине озбиљне напоре да свој књижевни језик врате ка изворима народног језика.

Језик нашег народног блага, сакупљеног и несакупљеног, јесте једна ванредна целина, сферична и скроз хармонична, и сва жива; тако да наш књижевни језик већ самим тим треба да има пред собом лепи изглед и велике задатке. Отуда се мора са бригом и са жаљењем гледати на појаву да је у нас тако мало, и канда све мање филолога, и, да жалост буде већа, да је релативна ознака мало апсолутна у односу према све више странаца испитивача нашег језика и наше народне књижевности. У опасности смо све већ да нам још неизрађена дела о изразној снази језика и о филозофији језика — почну писати и одвише многобројни странци, и не само за странце. Недостатак филолога у народу који има народни језик какав је наш, језик на којем је створено оно што је у целокупној књижевности нашој понајбоље — тај недостатак је оптужба која погађа све што је у нас просветна институција и просвећен човек. Странац не може никада све оно што може човек који је сам собом народни језик и део духа народног. Странци славенски филолози не могу ништа за будућност нашег језика, књижевног и говореног — а тај проблем данас код нас гори. Ти странци не могу увек доста ни за странце; оно у језику и у поезији што је огледало ума и карактера народног, може приказати и доказати најбоље онај ко је сам тај ум и тај карактер.

Нашли смо ни код кога мањег него код Вилхелма Вунта (*Нације и њихова филозофија*) став где је Вунт, бранећи свој народ од оцене странаца, мислио појачати своју одбрану наводом: да Немац није оно што је „српски јунак“, који, кад напоље окрене крзно ћурка, постаје дивља животиња, „дивљи вук“. Вунта нису добро обавестили о нашем народ-

ном епу, ни о нашем Марку, они странци стручњаци код којих се он информисао. Наш еп, насупрот, рецимо, нордијским, куда долази и германски, који су временски и митски из дубље дубине — наш еп нема јунака древно примитивних, божански неодговорних, којих се, тако да речемо, људска морална свест ништа не тиче. Марко не „пригрће ђурак наопако” као знак да улази у махнитост и бес; напротив, пошто је све готово, Мустаф-аги скинута је глава без извртања ђурка, Марко, као сваки примитивац, прави се важнији од важног — многе наше делије спуштају обрве на очи за најмању маленкост — неће да крене на позив турског цара, ништа не одговара посланицима царевим; а кад се најзад дао умолити, пошто је пригрнувши ђурак наопако, и, у истом расположењу и стилу, „у чизмама сјео на серцаду”. Види се по овом другом детаљу у коју категорију гестова долази и оно с ђурком. Да извртање ђурка прати не само хумористичне него чак и комичне појаве, доказ је народна песма у којој Будалина Тале чини исто што и јунак Марко. Будалина Тале, пошто је изврнуо „ђурак наопако”,

*Личином се по њем опасао,
Натурио капу јазветину,
На којој је триста прапораца.*

Случај Вунтов је један од врло многих доказа за то да смо у врсти граничне области и са филолозима, и са радovima о нашој народној књижевности, па дакле и о језику. „Матерњих” филолога је мало у подмлатку, а „матерњих” елемената мало у књижевном језику. Морали бисмо гајити више филолога и морали бисмо почети велику негу језика говореног и писаног. То није више проблем наш, него општи постулат за нас.

Исидора Секулић

Около „Малог Радојице”

(Вук III, 51).

У оној врло лепој и обешечачкој песми „Мали Радојица” има нешто загонетно и скоро необјашњиво. Како је Радојица могао да издржи и ватру на прсима, и змију присојкињу у недрима, и двадесет клинаца под ноктима, па ипак да се претвара да је мртав и да му сви верују (сем Хајкуне)? Ваља још приметити да претварање ово траје дуго. Оставите време самога мучења, али и спремање тих мука, и даља радња захтевају такође доста времена. Треба ложити ватру, ићи и наћи змију, ударати клинце један за другим, тражити девојке које ће играти коло (а свака хоће и да се намести за то), и вући Радојицу до мора, и, најзад, саветовати се о свакој од тих радња посебице; за све то, међутим, хоће се времена, један цео дан може бити. У једној варијанти — јер сем Вукове познате песме има још неколико варијаната — агиница, која саветује мучења, није на месту где Радојицу муче, него ага једнако иде њој да чује њене наредбе и враћа се на мучилиште да их изврши (Марјановић); то претпоставља још дуже време. Како је доиста Радојица могао симуловати смрт под толиким мукама и за толико време! Он је, додуше, и вешт не само јунак, и умео се исплести из невероватних неприлика — у једној варијанти (Милутиновић) он је шеснаест пута бежао из тамнице, три пута „утјецао с вјешала”, сувише „три пута се до сад закопавао и све три пут из гроба бјежао”, — али је вештина којом је издржао муке јаш невероватнија (и од ове последње невероватнија) и управо натприродна. Немогуће је издржати те муке а не учинити никакав покрет ни једним мускулом, не дисати, не надимати груди, не променити ни боју лица. „Није твоје лице преминуло, виђу жара, виђу руменила”, каже агиница Радојици у једној варијанти (Вук VI, 78), и нама се чини да каже право. Немогуће је да се бар на боју лица не покаже живот. Доиста, каква је то вештина којом Радојица располаже? Факирска? Тако претпостављају неки (пор. Краус) и — ко зна? — може бити тако и јесте. Ако је то случај, нека га решавају лекари, психиатри, психолози.

Остављајући на страну симуловање смрти, које не умем да објасним, ја ћу одмах прећи на само издржавање мука у нашој песми. То је ствар такође значајна, и на којој се мо-

жемо задржати. Страшне су муке Радојичине; ко их може поднети? Ваља замислити шта значи имати „наложену ватру на прсима”, или змију присојкињу на недрима, или добити клинцe под нокте. За ово последње, прича прота Матија (одмах у почетку књиге) један случај кад су то Турци практиковали и додаје да су жртве од тога умирале („док их с тим мукама нису поморили”). Смртоносна је могла бити и отровна змија у недрима и ватра на прсима. У једној варијанти наше песме (Милутиновић) муке су нарочито наглашене. Место обичне ватре долази усијано гвожђе и ефекат је од тога страшан: „засмрћаше прси у јунака”, каже песма, „смрде прси, и цврчеж их стоји, и дим пламти — хајдук не трмиже”. Као змија употребљена је, у истој варијанти, најотровнија, црнокруг, и њу муче не би ли постала још опаснијом: „паша бије љута црнокруга, паша њега а он Радојицу”. Како се могу те муке издржати? Рећи ће нам се има јунака са челичним стрпљењем: такав је старац Вујадин, таква „жална” Кана (Миладиновци бр. 78), па је такав и Радојица. То је све тачно, али зар, после свега, јунаштво Радојичино не изгледа нешто претерано или бар недовољно објашњено?

Мени изгледа да се објашњење „Малог Радојице” може наћи у једном причању Марка Миљанова. То је причање о Илији Кучу у књизи „Живот и обичаји Арбанаса”, а у глави „Илија на мукама и витештво арбанашко” (стр. 136—157). Читаоца упућујем да сам то прочита, јер ствар заслужује; ја ћу о том само две речи рећи, и то сумарно.

Илија Куч је чувени српски харамбаша у околини Пећи и Дечана за време кнеза Данила и доцније. Марко Миљанов знао се добро с њим, и четовао с њим неких једанаест година. Што он прича о њему, дакле, то је потпуна истина, и ми у то можемо веровати. Илију су, прича он, Турци метали на страшне муке, да би показао јатаке и пријатеље. Они су му „кидали по један комадић тијела”; они су га „спицама боли, гвожђем врелијем опашавали, лучеве спице за нокте од руку и ногу забадали и горели”: они су и друге још горе муке за њ измишљали. То су чинили пуних пет дана. Илија је све то челично „подносио”, и остао жив, дуго и дуго, исто као наш Радојица. Он је још, за цело време мучења, стално пркосио Турцима, претио Сулејман Коки, и није одао никога од пријатеља. Случај Илијин изгледа сам по себи исто тако невероватан и романтичан као и Радојичин, и да га не описује Миљанов као нешто што се десило, и да опис није пун реалних и истинитих детаља, ми скоро не бисмо веровали у истинитост догађаја.

Али причање Миљанова много је јасније него оно у песми. У њему видимо догађај, очигледно, као ствар која се дешава на наше очи. Једна ствар нарочито је важна у причању; она даје објашњење свему. Илијино мучење врши се

пред многобројним народом (Арбанаси). Тај народ учествује у догађају као публика, као галерија, као хор античке трагедије. Њему импонује Илијино јунаштво, он му одобрава кад оптужује Турке („аферим, Или Куч”), он се чуди како Илија издржава муке; он му свако јутро долази, и све у већем броју, здрави се с њим весело и пријатељски и до вечери остаје уз њега; он га храни и поји, указује му сву негу. Тај арбанашки народ заволи Илију („Илија доби све на своју страну”) заволи га и ко му је био крвни непријатељ. Народ му пева песме и слави га у песмама једнако. Он и грли Турке што га муче и што се срамоте узалуд. Турци, међутим, плаше се тога народа, не смеју му ништа, допуштају му све; нарочито се боје песама које једнако ничу у народу о Илији; почињу да мисле да је Илија неко натприродно биће; стиде се сами и увиђају своју грешку; прекидају мучење најзад просто под притиском опозиције, не могу да издрже рок од шест дана који су одредили за мучење пред народом. А Илија је с дана на дан све веселији и ведрији, све лакше подноси мучења, захвалан је народу који га тако слави. Илија је јунак, али је већи јунак зато што га гледају него што би иначе био. Тај народ који га окружује врло је важан чинилац за Илијино јунаштво. Он и подстиче ово, и осигурава му успех тиме што заплаши Турке. Све је то у вези Илија, народ, Турци, и све се узајамно објашњава. Ваља прочитати детаљно причање Миљанова — ми смо ствар овде само најовлаштније извели — па видети како је све у складу и како је сваки моменат оног скоро натприродног стрпљења Илијиног у овом опису потпуно разумљив и природан.

У песми, наравно, од тога ништа нема. Све у њој изгледа мање више као бајка. Ако претпоставимо да је Радојичин случај истинит као Илијин, ми по песми не видимо довољно његову вероватноћу. Зашто Радојица издржава мучење, одакле црпи своју необичну храброст, има ли публике која га гледа, како она реагује на тај приказ, да ли код Турака има каквог колебања — песма не казује. Мучење и издржљивост описани су без перспективе. Истакнут је само догађај као такав, а оно што би га објаснило и чинило му позадину недостаје. Народни певач је знатно упростио ствар. Он је одабрао само необичну анегдоту о Радојици и само њу илустровао, истакао сву необичност њену.

Ипак, и у песми има нешто од горњег. Ту је извесна сличност случаја Радојичина с Илијиним. И Радојицу муче пред народом. Обично је то на отвореном пољу, на очиглед свима. У Вука (III, 51) износи Радојицу „пред тавницу”; ту су и сужњи, њих двадесет на броју; ту и „жоло ђевојака” са Хајкуном (оно је облигатно у свакој песми). У Павлиновића то исто, ова је песма, у осталом, прост препис Вукове. У збирци Матице Хрватске „мртва Раду из тамнице вуку”; „слу-

ге и делије" спремају мучење. Код Крауса, такође „избаце из тавнице Раду". Код Јастребова, „однесу" Раду „тамо код налбанта". У Марјановића баце га на „зелену траву". Све се дакле дешава јавно, пред светом. У другој Вуковој песми (VI, 78), нешто је нејасно, али изгледа да се ствар такође дешава јавно и ван тамнице, („и баци га опет у тамницу", гласи наредба после мучења). Само у једној песми (Милутиновић), мучење се дешава у самој тамници, али и ту има гледалаца „тридесет хајдуках" и Хајкуна. Песме о Радојици, дакле, препостављају такође галерију пред којом он показује своје јунаштво исто као што је има и причање Миљанова, само оне то не истичу, као што ово чини Миљанов. Мотив је овај, рекли бисмо, закржљао у песми, и нема онога рељефа који тако видно избија у црногорског писца. Песма је, како рекосмо, упрошћена.

Из ове паралеле могли бисмо закључити да је случај малога Радојице (узимам и сад само издржљивост његову) могућан; исто је јунаштво показао Илија Куч, у истини и стварно, а по веродостојном опису. Само је у случају Илијину све разумљиво и природно, јер је опис веран и брижљив. А у песми о Радојици много шта изгледа као претерано и као бајка. То је — претпостављамо — зато што је песма изbacила извесне моменте који би догађај учинили јаснијим; она је ишла на челичање догађаја, не на детаљно и природно представљање његово. Чак су и моменти који су задржани у песми (присуство народа) пренебрегнути у овом погледу, и остали су без икаква утицаја на радњу.

Је ли „мали Радојица" историјска личност? „Он је био толико исто историјска личност колико ма који други из његових савременика", каже Краус. Само, овај писац меша нашег јунака са ускоком Радојицом (Вук VI, 76) а то су две личности, чини нам се (в. о ускоку Радојици: В. Красић, Успомене из Горње Крајине стр. 68; П. Мирковић, Ускок Радојица, Јавор 1887).¹⁾ Ипак, мали Радојица могао је у истини постојати. Томе би могле ићи у прилог ове две околности. 1) Он се у великој већини песма (в. и variante побројане у Матициној збирци) назива и стим именом: Радојица (ово најчешће), Радован, Раде, Рако; само се у две песме зове Иво или Бариша. То би значило да је народна песма имала у виду неко одређено лице певајући овај догађај. 2) Он, у свима песмама, после мучења изврши још освету над својим мучиоцима (то је познато, и ми нећемо ствар причати). То је управо нова историја Радојичина, која чини други део песме. Песма, дакле, има увек два дела мучење и освету, и само оба дела чине целину, не један. То би значило да је народна песма имала у виду неки догађај који се доиста десио, кад не испушта ни један део његов. (И Илија

¹⁾ Нејасан је „мали Раде" или „Раде од Косова" у Качића (Писма од Јурише Сењанина).

Куч изврши освету над Сулејман-Коком).

Познато је да има песама где Радојицу замењује девојка, и где ова издржи муке сличне његовим. Девојку терају да пође за недрагога (обична старца), а она неће него се договори с матером (обично) да се учини мртва кад вереник дође. Вереник је искушава онако као Турци Радојицу (ватра на прсима, змија у недрима), и она издржи. Кад јој тури руку у недра, она се једва уздржи да се не ода. — Како су постале ове песме о девојци-Радојици? Не знамо. Ко ће то знати? Све што можемо приметити, то је ово. Најпре, у песмама о девојци само је мучење; позније освете нигде нема; то је доста разумљиво, кад је реч о девојци, не о осветољубивом хајдуку.²⁾ После, мучења је мање; забијање клинаца под нокте не помиње се никако; и то је разумљиво, код девојке, као нешто нежнија црта. Затим, ствар се обично дешава у девојачкој соби, много ређе пред кућом; ствар је, дакле, представљена дискретније и блаже; ни народа нема колико код Радојице него су обично само мати и вереник (каткад и његова свита), Уз то, девојка је увек весела после мучења и после одласка вереника; она прича матери како је најопаснији моменат био кад јој је вереник турао руку у недра („мало ти се не насмејах, мајко"); та шала изгледа и главно у песми, и готово би човек рекао да је због ње песма и постала. Најзад, девојка има врло различна имена Мара (најчешће), Мандалина или Магдалена (често), Хајкуна, Анђелија, Ана, Фатима, Катарина, Злата, Јела Димјана, Бојана; то не указује, дакле, на неку одређену личност.

На крају, нешто библиографских напомена. Литературу о предмету и многе variante песама забележио је Тих. Р. Ђорђевић (Наш народни живот VII, 1933, стр. 4, 7). Ја бих још додао ово. О Радојици имају још ове песме *Luka Marjanović*, *Hrvatske narodne pjesme*, Zagreb 1864, No. 17 (Bećir-aga i mali Radojica); *Mihovil Pavlinović*, *Narodna pjesmarica*, Zadar 1879, str. 208 (Mali Radojica). О девојци *Jukić*, *Bosanski prijetelj II*, str. 167 (Razmetnuta ženidba Jajčanina Pavla); *Luka Ilić Oriovčanin*, *Narodni slavonski običaji*, 1846 str. 218 (Jelečковић Mujo); *Миладиновци* 1861, бр. 69 (Стефан и дели Магдалена), 468 (Питал је Стојан Бојана), 659 (Стефан и Магдалена). — Песма у Милутиновићевој збирци (Певанија 1837, бр. 56) штампана је у новом државном издању Његошевих дела (Целокупна дела II, 1927, стр. 212) као Његошева песма. То је учињено по томе што је Милутиновић песму обележио као Његошеву (Певанија стр. 90). Међутим, по свему је јасно да је она чисто народна, једна варианта њена, иста као и остале; то је лепо приметио В. Ђоровић (Летопис 291, 1913, стр.

²⁾ Нека врста освете налази се само у једној variantи (*Istarske narodne pjesme*, 1924, str. 84), али она долази од вереника не од девојке.

90). Милутиновић уопште, за ствари ове врсте, није сигуран сведок. Може бити, ипак, да има нешто израза Његошевих, или који стих његов; на неким местима песма доиста изгле више књижевна.

Павле Поповић

Сузе шараца Краљевића Марка

У врло познатој нашој народној песми *Смрт Краљевића Марка*¹⁾ пева се како је Краљевић Марко поранио »у неђељу прије јерког сунца, поред мора Урвином планином,« па кад је био уз Урвину

Поче њему шарац посртати
Посртати и сузе ронити.

То је Марку врло мучно било, па се чудео и домишљао да ће »једном бити према глави«, било према његовој, било према шарчевој. У том

Кличе вила с Урвине планине
Те дозива Краљевића Марка:
„Побратиме, Краљевићу Марко,
Знадеш, брате, што ти коњ посрће,
Жали шарац тебе господара,
Јер ћете се брзо растанути“.

И најзад му објашњава да растанак значи да ће Марко умрети »од Бога од старог крвника«.

Г. Т. Маретић је шарчеве сузе објашњавао као »пјеснички накит«. »Зна се, вели он, да ни коњу, ни икојој другој животињи није дато плакати. Што шарац дакле плаче, то је пјеснички накит.«²⁾ Сличан »пјеснички накит« нашао је г. Маретић још у двама нашим народним песмама. Сем тога он га је нашао и у *Илијади*, где »Ахилејеви коњи сузе роне за Патроклom који је до сад њима управљао, а од сад више неће, јер га је убио Хектор.«³⁾

¹⁾ Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. II, бр. 73. Од ове песме има повише варијаната. Неке се с њом потпуно слажу по садржини, а неке се битно разликују. Види: Ч. Чојковић, *Пћванія черногорска и херцеговачка*, Лајпциг 1837, бр. 12; П. Безсонов, *Болгарскія пѣсни*, Москва 1855, стр. 83—85; М. Кордунаш, *Српске народне пјесме*, Н. Сад 1892, бр. 36; Stj. Grčić, *Kraljević Marko*, Split 1932, бр. XXII; I. Karlić, *Nastavni Vjesnik* XXIV (1916), стр. 430—444; Драго К. Урошевић, *Босанска Вила* за 1898, стр. 168—169; Васо М. Ђуковић, *Бос. Вила* за 1890, стр. 372; Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. VI, бр. 27; Matica Hrvatska, *Hrvatske narodne pjesme*, књ. II, бр. 71 и 72 и стр. 444—447; *Istarske narodne pjesme*, 1924, стр. 44, бр. 9. Види и И. Руварац, *Две студентске расправе*, Н. Сад 1884, стр. 71—72; Ср. Ј. Стојковић, *Краљевић Марко*, Н. Сад 1922, стр. 439—464.

²⁾ Т. Maretić, *Naša narodna epika*, стр. 29.

³⁾ Илијада, XVII, 425 ид.

Ја не бих рекао да је шарчево плакање просто »пјеснички накит«, већ мислим да се заснива на народном веровању да животиње жале смрт свога господара. Своје мишљење изводим из следећих података:

У Ступнику, крај Загреба, »када добар пастир умре веле да благо неће да спасе онај дан кад га покопају. За господаром или господарицом онога лета мора погинути крава, коњ или овца.«⁴⁾ У Копривници, у Хрватској, код мртваца понесу из куће »пусте се из штале коњи и краве да не би погинули за покојником.«⁵⁾ По приватном сазнању у Босни се верује да кад ко умре, његов коњ те вечери не једе. Кад добар човек умре у Босни се каже: И говеда ће за њим плакати. У једној од варијаната народне песме о смрти Краљевића Марка казује се како је његов шарац, чим су Марка сахранили »три пут зарзао, и он црче за Краљевићем Марком.«⁶⁾

Због оваквог веровања да стока жали свога господара, народ мисли, даље, да и стока, исто онако као и људи, треба да показује знаке жалости. Можда и оно веровање Ступничана да »за господаром или господарицом онога лета мора погинути крава, коњ или овца« почива на мишљењу да је то жртва коју стока приноси за душу свога господара или господарице. Но сем тога има и јаснијих знакова из којих се види да народ сматра да и стока треба да показује знаке жалости. На име у жалости људи обележавају на стоци жалост исто онако као и на себи самима. Код људи је, између осталог, знак жалости црнина. Према томе, по народном мишљењу, и стока треба црнином да покаже знаке жалости. У једној народној песми се пева како је мајка женила нејака Лазара ћерком бана млетачкога и како су сватови повели девојку, па је у путу дунуо ветар, заврнуо јој дувак, те јој је лице синило »ко на гори сунце«, и како је то видео Лазарев брат, како му се допала девојкина лепота, зажелио да је узме, стигао Лазара и опалио у њега »двје пушке мале«. И ако је видео да га је брат убио, Лазар, да не би ожалостио мајку, не хтедне дићи руку на њега, већ потера коња што брже може, стигне пре сватова мајци и натера је да му простре мекане душеке да легне. Кад је било време мајка му сведе девојку. Он каже девојци шта је у ствари, па настави:

Молиће те кићени сватови
Да узимаш мога брата мила,⁷⁾
Ал их немој, љубо, послушати,
Но призови моју јадну мајку
Нек донесе мрча свакојега,
Те омрчи дувак на четворо,
И омрчи твојега лабуда (коња),

⁴⁾ St. Korenić, *Zbornik za narodni život i običaje J. Slavena*, књ. I, стр. 148.

⁵⁾ R. Horvat, *Zbornik I*, стр. 207.

⁶⁾ Вук С. Караџић, *С. н. пјесме*, књ. VI, стр. 148.

⁷⁾ По народним појмовима »са гробља се мртац не повраћа, ни

Па ти иди милу бабу твоје.
Ко те друмом сретне зеленијем
Да не рече е си бегуница
Но да види е си несрећница.
Бабо ће те боље надомити.

Лазар умре, девојка га намести као самртника, и кад је свануло, дође јој свекрва да је буди, и она јој каза све што је и како је било. Пошто Лазара укопаше, навале сватови на младу да се уда за девера.

А девојка неће свог крвника,
Но сватовма право казиваше.
Кад сватови младу разумјеше,
Сви девојци афериме даше.
Донесоше мрча свакојега
Омрчише дувак на четворо
И њенога дебелог лабуда,
И девојку у род оправаше⁸⁾

У Кучима су у ранија времена »за чобанином скидали звона и мрчили стоку и угиче.«⁹⁾

У знак жалости се и коса шиша. Код старих индоевропских народа Инда, Грка и Римљана коса је принашана умрломе на жртву. Е. Самтер¹⁰⁾ наводи примере из грчких писаца из којих се види: да су Мирмидонјани, пре но што ће Патрокле бити сахрањен, резали своје власи и бацали их на мртваца, те га њима целог обасули; да је Ахил своју косу коју је одсекао метнуо у руке мртвог пријатеља; да су Ахајци, при Ахиловој сахрани, ошишали косу, да Орест меће на Агамемнонов гроб своје витеце, да Електра и Христостомос међу своју косу на гроб свога оца. Он наводи даље да је истог обичаја било и код Римљана и Инда, па онда код Арабљана, Персијанаца, Скита и Јевреја. Он га, најзад, налази и код многих других европских и неевропских народа ниже културе, па га помиње и у нас, данашњих Грка и Италијана.

Жртвовања косе, као што ћемо из ниже наведених примера видети, било је и у нашој старини, па се очувало и до наших дана, али не више као жртва, већ само као знак жа-

девојка са првог конака» и »не враћа се мејит (мртац) од мезара (гробља), ни девојка из бијела двора«. Молба сватова да се млада уда за Лазарева брата била би дакле потпуно у духу народног схватања. У једној приповетци Вука Врчевића казује се како је Милош Зотовић из Љубомира, у Херцеговини, имао два сина, па се један покаљуђерио, а други остао на дому. Кад се овај други женио случајно погине баш пред црквом у којој се ваљало венчати. Скамењеним сватовима предложи стари сват да се доведена девојка венча за калуђера, брата погинулог младожење. Тако и би. (Вук Врчевић, *Низ старих приповиједака*, Панчево 1881, стр. 72—83).

⁸⁾ Н. Шаулић, *Српске народне пјесме*, I, Београд 1929, стр. 56—63.

⁹⁾ Ст. Дучић, *Српски Етнографски Зборник*, књ. XLVIII, стр. 268.

¹⁰⁾ E. Samter, *Volkskunde im altsprachlichen Unterricht, I, Homer*, Berlin 1923, стр. 123—126.

лости. Бенедето Рамберти, који је 1533 године прошао кроз Србију, прича како жене у селу Клисурсици, између Беле Паланке и Пирота, кад им умру мужеви, браћа, синови или оцеви, чупају косе, а ноктима драпљу лице да им крв тече. »Тако се, вели даље, очитује жалост свуда у овој земљи.«¹¹⁾ 1547 године прошао је нашом земљом Жан Шено (Chesneau). Његове речи о женама из околине Ниша он вели: »Кад им умре муж или отац, чупају си косу и драпљу си лица, наричућ што више могу.«¹²⁾ О. Г. де Бусбек (O. G. de Busbecq) који је 1555 пропутавао Србијом описује један погреб из околине Јагодине. Између осталог казује он да је видео на многим гробовима обешене витеце од косе које су жене повешале да покажу своју жалост за губитком сродника.¹³⁾ Слично је забележио и Стефан Герлах у Гроцкој.¹⁴⁾ — У народној песми се пева како млада Ђурђевица

За Ђурђем је косу одрезала,
За ђевером лице нагрдила
А за братом очи извадила¹⁵⁾

Обичај резања косе за умрлима очувао се у нас све до најновијих времена. У Његошевом *Горском Вијенцу* има неколико примера да женскиње реже косу за умрлим сродницима. У Загорју, у Херцеговини, казује Вук Караџић, кад мртваца донесу на гроб, »најпре пану браћа и рођаци и проплачу, па онда пану по гробу сестре мајке и родике, а људи их држе да се не гребу и не бију и да косе не чупају и не стрижу«¹⁶⁾ Љ. П. Ненадовић прича како се у Црној Гори често догађа »да мајке и сестре своју косу одсеку и на гроб положи.«¹⁷⁾ У Кучима су раније »сестре за браћом и снахе за деверима стригле косу и привезивале ју о гробни мрамор. Сад само сестре које остану безбратнице на тај начин остригу косу.«¹⁸⁾

У жалости у нас није шишало косу само женскиње, већ и мушкиње. У Црној Гори кад ко умре »сва оближња својта покида перчине, како мушка, тако и женска. Неки кидају пер-

¹¹⁾ Rad Jugoslovenske Akademije, књ. 56, стр. 219.

¹²⁾ Rad, књ. 62, стр. 72.

¹³⁾ Ch. Thomson Forster and Th. H. Blackburn Danielle, *The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbeck* vol. I, стр. 96.

¹⁴⁾ Rad, књ. 116, стр. 54.

¹⁵⁾ Вук С. Караџић, С. н. пјесме, књ. I, стр. 325.

¹⁶⁾ Вук С. Караџић, Живот и обичаји народа српскога, стр. 194.

¹⁷⁾ Љ. П. Ненадовић, О Црногорцима, Н. Сад 1889, стр. 109.

¹⁸⁾ Ст. Дучић, Српски Етнографски Зборник, књ. XLVIII, стр. 267. О резању косе у жалости види још: Б. Петрановић, С. н. пјесме, Сарајево 1867, стр. 327; С. Н. Давидовић, С. н. пјесме, Панчево 1884, стр. 7; Л. Грђић, Из народа и о народу, књ. III, стр. 6, 66; Поп Богдан Лалевић и Иван Протић, С. Е. Зборник, књ. V, стр. 558; А. Јовићевић С. Е. Зборник, књ. XV, стр. 761; Ђ. М. Обреновић, Гласник Етнографског Музеја, књ. V, стр. 39.

чине те бацају на гроб, а неки покинute међу у расцијеп палице, те пободу на гроб.«¹⁹⁾ У једној од народних песама о смрти Краљевића Марка пева се како, пошто је умро Марко. »војводе лице нагрдише, а калуђер сву очупа браду.«²⁰⁾

Према доведе реченоме јасно је да се у нас жалост изражавала шишањем косе. У нашем народу се мисли да и стока шишањем длаке треба да покаже знаке жалости. Е. Самтер, на месту које сам навео, казује да је у старо доба био обичај да се у знак жалости шишају и коњи, мазге и друге теглеће животиње. Тако је Адмет, у знак опште жалости наредио да сви Тесалци ошишају косу, а и коњима гриве да одсеку. Исто је тако Масинисина војска ожалила смрт Месистиоса тиме што су персијски ратници ошишали себе, своје коње и теглеће животиње. Александар Велики наредио је, приликом Хефестионове смрти, да се ошишају коњи и мазге.

Да је некада такав обичај постојао и у нас види се из следећег. Описујући жалост која је настала смрћу деспота Стефана Лазаревића, 19 јула 1427 године, његов биограф, Константин Философ, вели да је тада било и »кониеи же обрезања и процаја«, што држим да значи »шишања коња и друго«.²¹⁾ У једној народној песми,²²⁾ која је у ствари варијанта врло познате песме *Предраг и Ненад*,²³⁾ само што се у њој браћа зову Мијат и Миливоје Томићи, пева се како је Мијат Томић, пошто је убио брата Миливоја, убио и себе, на самрти рекао:

Браћо моја, тридесет ајдука,
Ископајте наједно гробницу,
Укопајте браћу обојицу.
Ако су се досле пожељели,
Да се браћа по селе не желе,
А добре нам коње ошишајте,
Увежите свијетло ођело,
Објесите свијетло оружје,
Отисните коње низ планину,
Нека иду нашој танкој кули,
Нек их види остарела мајка!
То изрече испале му душа.
А ајдуци тако учинише,
И заједно браћу укопаше,

¹⁹⁾ В. М. Г. Медаковић, Живот и обичаји Црногораца, стр. 54—55.

²⁰⁾ Вук С. Караџић, С. н. пјесме, књ. VI, стр. 148.

²¹⁾ Гласник Српског Ученог Друштва, књ. 42, стр. 319. Пок. М. Башић превео је ово место са »и коње сецијаху и остало« (М. М. Башић, Из старе српске књижевности, Београд 1922, стр. 215). Мислим да је његов превод мање вероватан.

²²⁾ Н. Шаулић, С. н. пјесме, књ. I, Београд 1929, стр. 676.

²³⁾ Вук С. Караџић, С. н. пјесме, књ. II, бр. 15. Остале варијанте: Вук С. Караџић, С. н. пјесме, књ. VI, бр. 9, 10 и 11; Србска пчела за 1830; стр. 117; П. Безсоновъ, Болгарски пјесни стр. 152—158; М. Кордунаш, С. н. пјесме, књ. I, бр. 14 и 15, књ. II, бр. 39; Matica Hrvatska, Hrvatske nar. pjesme, књ. I, бр. 48 и 49; В. Рајс, Narodno blago, стр. 45—46; Zbornik za nar. život, књ. XX, стр. 154.

Укопаше па их загрлише,
И добре им коње ошишаше...

У нас су у жалости шишани сем коња још и овнови. У подножју Проклетија, у Црној Гори, »кад чобанин умре, па био он стар или млад, настаје жалост која се да приметити у стану и код стоке, с овнова се остриже вуна која није стрижена неколико година, скину се звона да стадо буде немо. Нови чобанин у знак жалости не носи свиралу за годину дана, а негде иде и гологлав целог лета«²⁴⁾ У Васојевићима се угич никад не стриже, осим кад умре чобанин.«²⁵⁾

Најзад, у знак жалости се не свира, не пева и у опште не прави ларма. Понегде се, кад ко умре, чак и не говори гласно, већ се само шапуће. Народ мисли да у жалости ни стока не треба да даје гласа од себе. Кад је Јакшић Митар видео да му је брат смртно рањен

Он пуштио крвцу од образах (рагдио лице)
Па га баци на плећи широке,
Донесе га својему чардаку,
Па с овацах салом чактаре,
— — — — —
А све рони сузе од образах.²⁶⁾

У једној тужбалици из Лике жена жалећи за мужем вели:

Залуду ми волови, овнови,
Кад ми, друже, ш њи звона поскида.

У напмени испод песме се вели: »Скидају се звона с врата, па цијеле прве године тако се нијемо мажи.«²⁷⁾

На основу свега реченога ја мислим да је јасно да народ сматра да стока жали за својим господарем, и да су шарчеве сузе, по народним појмовима, биле израз његове жалости за Краљевићем Марком. Уосталом и сама песма каже: »Жали шарац тебе господара«.

Тих. Р. Ђорђевић

²⁴⁾ М. Лутовац, Гласник Етнографског Музеја, књ. V, стр. 107.

²⁵⁾ С. Раичевић, Гласник Етнографског Музеја, књ. VI, стр. 63.

²⁶⁾ Вук С. Караџић, С. н. пјесме, књ. II, стр. 623.

²⁷⁾ Н. Беговић, С. н. пјесме, Загреб 1885, стр. 207.

Босанско Подриње и први српски устанак

(1804—1813)

Почетак првог српског устанка 1804 г. затекао је Босанско Подриње у пуној феудалној анархији, као и осталу Босну. Поједини капетани и бегови водили су борбу међу собом. Они се опредељују према устанку по својим расположењима и интересима. Док је Хаџи-бег из Сребренице симпатично пратио борбу устаника са дахијама, Мехмед капетан зворнички био је на страни дахијској. Истина, већ у почетку 1804 г. почели су пристизати из Србије у босанске градове на Дрини муслимански бегунци. Причали су да се раја дигла на оружје, да пали градове, руши џамије и сече муслимане, али још нико није веровао у Босни да је то један велики устанак а не обична буна против дахија. Таквих нереда било је у то доба на сваком кораку у целом турском царству па и Босни. Зато је и већина заповедника турских на Дрини одбила да иде у помоћ дахијама.

Кад је Бећир-паша, везир, прошао у пролеће 1804 г. у Србију да посредује између устаника и дахија, било је с њиме и доста муслимана из источне Босне. Одлазак везиров у Србију и његов леп пријем од стране устаника још више је остављао утисак да ће се буна свршити на миран начин. И устаници су пазили да не изазову против себе босанске муслимане. Тако је посредовањем Карађорђевићем и Јакова Ненадовића стишана буна у Јадру и Рађевини.¹⁾ Ови су добили од Турака неке повластице.

Како се буна против дахија 1804 г. претварала постепено у устанак против турског царства, ишчежавају пријатељски односи међу пограничним турским заповедницима и српским устаницима. Устанички талас из Србије почиње да се прелива преко граница Београдског пашалука и Отоманска порта предузима већ мере да га заустави. Имала је разлога за то. Већ у лето 1804 г. певају се по Босни песме о Карађорђу и чују се гласови да Срби у Босни једва чекају да Карађорђе и њима дође.²⁾

¹⁾ Ј. Тошковић: Односи између Босне и Србије 1805—6 и бој на Мишару. Суботица 1927, 71.

²⁾ Гавриловић: Исписи из париских архива. Београд 1904, 9.

Напад Срба у пролеће 1805 г. на Карановац, Соко и Ужице први пут је присилио босанске муслимане да се крену на Дрину. Српски успеси против Хафиз-паше у лето 1805 год. морали су имати јаког одјека и међу Србима у Босанском Подрињу, али тек велике победе српске 1806 г., нарочито битка на Мишару, биле су главна полуга која ће кренути српске масе у Босни против Турске, посебице у Босанском Подрињу. Оно је већ у јесен 1805 г. могло да види какву силу креће Турска против Србије из саме Босне. По наредби из Цариграда босански везир почео је слати војску против Србије. У почетку 1806 г. прелазе већи турски одреди у Србију, али су два пута разбијени у доњем Подрињу. У фебруару потучен је Хасан-паша Сребренички, а Јанко Катић и Вујица Вуличевић пале нека села на Дрини.³⁾ Мачва се предаје Турцима почетком марта 1806 г. У пролеће борба постаје оштрија. Стојан Чупић и Јанко Катић страшно су разбили зворничког Мехмед-капетана Видајића.

Турци су успели у пролеће 1806 г. да спрече ширење устанка на Босну, али им није пошло за руком да се утврде у Србији. Сви њихови одреди, који су дубље у њу продри, били су тучени.

Одлазак босанских Турака на Србију изазвао је узбуђење међу босанским Србима. Борбе на Дрини пратили су они са великом пажњом и стрепњом. Срби из Босанског Подриња највише су осећали овај рат. Одлажење и враћање турских чета у Србију није пролазило без невоља за погранично српско становништво. Морали су подносити насиља и пљачкања, а поред тога ићи и у турску комору. Хасан-паша Сребренички присилио их је, шта више, да морају ићи са њим и у војску против Србије.⁴⁾ У пролеће 1806 г. прославио се кнез Иво од Семберије откупљујући мачванско робље од Турака. Устаницима могли су Срби из Подриња помоћи јатакујући њиховим четама које већ у ово доба прелазе Дрину и свете се Турцима.

После упада појединих турских одреда преко Дрине првих месеци 1806 г. долази у пролеће те године под Шабац Сулејман-паша Скопљак са главном турском војском. У битци на Мишару 13 августа 1806 г. разбио је Карађорђе Турке, цернирао код Шапца и постепено их готово уништио. Пораз турске војске код Мишара и смрт цвета ага и бегова у тим борбама оставио је огроман утисак на све Србе у Босни, па и у Подрињу. Ова битка показала је да је устанак у Србији нешто више од обичне побуне и да има много дубљи значај но што је изгледало на први поглед. Нарочито је у лето и у јесен 1806 г. имало је шта да види Босанско Подриње.

Као одјек српским победама 1806 г. почиње још у јесен те године кретање међу Србима у Босни. Хајдучке чете се

нагло множе и Турци су веровали да их шаље Карађорђе да побуне Босну.⁵⁾ Нема сумње да су у јесен српске чете упадале преко Дрине и нападале турска погранична села, али оне још не продире дубље у Босну.

Устаници у Србији први пут у пролеће 1807 г. покушавају озбиљније да прошире устанак и на босанске крајеве преко Дрине. Те године пошто је, сад у савезу са Русијом, обновила рат са Турском. Србија је тежила да дигне на оружје и околне српске земље. У Босни је задатак био врло тежак, јер се главна маса српска у Босни налази с ону стране реке Босне у Крајини, а између ње и Дрине простире се моћан муслимански блок око реке Спрече. Малобројно српско становништво у Босанском Подрињу могло је послужити као основа за даље продирање, али већи се успех могао очекивати само у том случају, ако би из Србије дошла толика снага, која би сломила отпор муслимана тузланске области и прокрчила себи пут Босанској Крајини, где се могла очекивати већа помоћ од стране босанских Срба. На скупштини у Београду почетком марта 1807 г., где је извршен распоред снага за напад на Турску, међу осталим, одређени су Јаков Ненадовић, Лука Лазаревић и кнез Симо Марковић да продру у Босну преко Дрине од њена ушћа у Саву до Сокола: јужно од њих према Ужицу и Вишеграду имали су да иду Милан Обреновић и Лазар Мутап.⁶⁾

Снаге, упућене у ово време из Србије на Босну, биле су слабе. Устаници су се уздали у помоћ босанских Срба. Карађорђе је хватао с њима везе још од јесени 1806 г. Али, и Турци су се осигуравали против своје раје. Босански везир наредио је почетком 1807 г. капетанима да помоћу крстарећих одреда по селима припазе на рају.⁷⁾ Има података, који говоре, да се стварно у то доба почео спремати један устанак у Босни. Међутим, само у Подрињу било је могуће створити озбиљнију организацију; у унутрашњости земље народ је још само у превирању.

Првих месеци 1807 г. још траје примирје међу Србима и Турцима. Кад је Шабац добровољно предан Србима у фебруару 1807 г. враћала се турска војска кућама са Дрине. Око 20 марта пронела се по Босни вест о покољу Турака у Београду. Готово у исто време Срби прелазе у напад и према Босни.⁸⁾

Према одлуци београдске скупштине Јаков Ненадовић и Лука Лазаревић отишли су на Дрину са 7000 људи а Милан Обреновић са 5000. Концем марта заузео је Јаков Јадар и Рађевину и направио шанчеве код Лознице и Крупња. Њему и

⁵⁾ Ген. мајор Венцел: Двор. Рат. Савету, Загреб 9-X-1806. Р. арх. Беч 1806. X. К. Р. В. 1. 813-158.

⁶⁾ М. Вукићевић: Карађорђе II 462.

⁷⁾ Гроф Ђулај, хрв. бан, Рат. Савету у Бечу. Загреб 9-II-1807 Р. арх. Беч. През. 1807 бр. 62.

⁸⁾ Гавриловић: Исписи 116—119.

³⁾ Вукићевић: Карађорђе. Београд 1912, II књ. 362.

⁴⁾ С. Милутиновић: Серијанка. Лајпциг 1826, I књ. 127.

Луки Лазаревићу наредио је Карађорђе 14 априла да прелазе Дрину и нападају Босну. У истом писму накнадно им додаје да пошљу преко Дрине само Чупића а Јаков Ненадовић да чува границу и служи као резерва.⁹⁾ Сам Карађорђе мислио је да удари на вишеградску ђуприју, правац Сарајево.

По француским извештајима тога времена Срби су доиста прешли преко Дрине у почетку априла, али да их је потукао зворнички Али паша Видајић.¹⁰⁾ По тим извештајима, побунила су се и нека српска села уз Дрину и пристала уз Србе; зато да је спаљен манастир Тавна заједно са четири српска села, Баница, Пилица, Белошевићи и Главачица. Становништво, што није избегло у Србију, да је побијено од Турака или одвучено у робље.

Међутим, догађаји се нису тако развијали. Види се из сигурнијих аустријских извештаја тога времена, да су тада прелазиле преко Дрине само српске хајдучке чете. Оне имају задатак да нападају Турке и дижу рају на оружје. Четврту допиру ове чете све до Козаре планине у Крајини. Тако је буљубаша Паво Ристановић добио наредбу да упадне у Босну са 24 човека и окупи око себе босанске хајдучке чете.¹²⁾ Ове хајдучке чете што долазе из Србије, првенствено раде у Подрињу, гоне Турке и дижу народ. Да су имале успеха види се по узбудљивим вестима, које стижу са Дрине у почетку априла 1807 г. Срби из Босанског Подриња прихватили су се оружја и јатаковали овим четама, зато су спаљени манастир Тавна и споменута четири села. Сама побуна није успела.

Прави напад српске војске на Босну уследио је тек почетком маја 1807 г. Прота Смиљанић продро је до близу Тузле, али је тамо потучен и бачен натраг.¹³⁾ Главне борбе водиле су се између Зворника и Бељине. Против Срба дошао је сам босански везир Хузреф Мехмед паша. У боју од 8 јуна он је победио Србе и бацио их је натраг преко Дрине. Половином тога месеца борбе престају. Тако је пропао покушај српских устаника да продру у пролеће 1807 г. у Босну. Од ових борба много је страдало Босанско Подриње. Дobar део Срба из тог предела бежи испред Турака у Србију. Рат на Дрини претвара се у лето и јесен 1807 г. у четовање, где су већи и мањи одреди упадали из Босне у Србију и обратно пустошећи непријатељу села и одводећи робље. Од овог четовања много је патило и Србијанско и Босанско Подриње. После је и четовање навелико престало захваљујући руском посредовању, али слати хајдучке чете у Босну постала је на-

⁹⁾ Бата-Лака: Историја Српског Устанка, Београд 1898 г. 235.

¹⁰⁾ Гавриловић: Исписи 133—134.

¹¹⁾ Исто: 134: Изв. гран. команде, Костајница 14 априла 1807. Р. арх. Беч. През. 1807 бр. 142.

¹²⁾ Потп. Обућина бар. Генејну. Митровица 15-IV-1807. Р. арх. Беч. През. 1807. бр. 149.

¹³⁾ М. Вукићевић: Карађорђе II 512.

вика српских заповедника на Дрини, од које су се тешко од-
викавали.

У пролеће 1809 г. обновили су српски устаници напад на Босну. Заповедништво на Дрини опет имају кнез Симо Марковић и Јаков Ненадовић. За нову офанзиву добили су 11.000 људи. По Карађорђевој заповести ова се војска имала тајно да скуп и изненада изврши напад. Он је почео концем априла и био је само један део великог Карађорђевог плана за освајање Босне и Херцеговине. Сам Карађорђе упао је у Новопазарски Санџак, Симо Марковић опсео је Соко, а Стојан Чупић и Лука Лазаревић прешли су Дрину, опсели Бељину, попалили многа турска села и дигли Србе из Подриња на устанак. Турци су се пред овом навалом повукли преко Балатина и Броца у унутрашњост Босне, а Али паша Видајић затворио се у Бељину. Док је Лука Лазаревић опседао Али пашу у Бељини, Чупић је продирао према Брчком са 1.600 људи и једним топом стално дижући народ на устанак. За рат способни босански Подринци прихватили су се оружја а жене и децу пребацивали су преко Дрине у Србију. Убрзо их је уз Чупића било до 5.000.¹⁴⁾ Други српски одред под Јаковом Ненадовићем прешао је Дрину код Сребренице и попалио нека турска села. Српски успеси у пролеће 1809 г. присилили су босанског везира да крене сву војску из Босне. Против Симе Марковића и Јакова Ненадовића послан је Сунулах-паша са 7.117 војника и 1.600 спахија, а против попа Луке и Чупића Хасан-паша Дувњак са 14.550 војника.¹⁵⁾

Концем маја и почетком јуна почињу прави бојеви. Сунулах-паша потукао је Србе код Сребренице, прешао преко Дрине и ослободио Соко од опсаде. Поп Лука и Стојан Чупић заустављени су пред Брчком и повели собом велики део српског становништва из срезова Брчко и Бељина. Кад је Сунулах-паша покушао да продре Ваљеву, био је потучен и пребачен преко Дрине. Ту се спојио са војском, што је наступила од Брчког. Хасан-паша Дувњак, и њих двојица заједно су запрели Чупићу и попу Луку који су се још налазили у Босни. Под притиском ове велике турске војске Чупић и поп Лука се повлаче 13 јуна преко Дрине попавиши босанска села иза себе.¹⁷⁾ Тада с њима прелазе у Србију кнез Иво од Семберије и Филип Вишњић.

Велике успехе против Турака имао је Карађорђе у Новопазарском Санџаку, али катастрофа код Чегра све је покварила. Победе Хуршид-пашине у долини Мораве имали су свог

¹⁴⁾ Кап. Остојић барону Симбшену, Рача 20 мај 1809. Р. арх. Беч. През. 1809 бр. 251.

¹⁵⁾ Kemura: Prvi Srpski Ustanak, 1914, Sarajevo, 206—208; Изв. Митесер Сталиони, Травник 9 мај 1809. Држ. архив Беч.

¹⁶⁾ Обрст Перш барону Симбшену, Земун 3-VI-1809. През. бр. 268: Р. арх. Беч.

¹⁷⁾ Изв. Винковци 14-VI-1809. Р. арх. Беч. През. бр. 423.

одјека и у Босни. Карађорђе је морао да хита у помоћ војсци на Морави и босанска турска војска добила је сад већ слободу акције и на доњем току реке Дрине. У лето 1809 г. проваљује она у Србију и спаљује Љешницу, али је 28 и 29 јула страшно била разбијена код Ранитовице. Поп Лука Лазаревић поново прелази Дрину и руши турске шанчеве код Бељине и Јање.¹⁸⁾ У јесен 1809 г. прелази босански везир поново у Србију са великом војском, али је био разбијен код Лознице и протеран у Босну.

Година 1809 била је и за Србе у Босанском Подрињу година највећих нада, али и разочарања. Српски успеси у пролеће те године дигли су хиљаде људи на оружје, и изгледало је да треба само још мало напора и ратне среће на Дрини, какву је имао Карађорђе у Новом Пазару па да заиста дође до ослобођења Босне. Али, и ту је Чегар деловао судбоносно. Кад је изгубљена нада на победу, повлачи се велики де српског становништва из Босанског Подриња са женама и децом преко Дрине. С тим је исцрпљена последња снага Срба у том пределу. Оно мало света што је остало по селима, повукло се у се и не показује се ни да је живо све до 1813 г.

И сами устаници из Србије немају више оне ударне снаге, после Чегра, какву показују од победе на Мишару. Преко Дрине ако прелазе, то је само у мањим одредима и четама; нико више не помишља на ослобођење Босне, ваљало је сачувати и одбранити саму Србију.

Хиљаде босанских подринаца што је избегло у Србију од 1807 до 1809 г. насељено је по пустим турским селиштима и празним местима у Мачви и Србијанском Подрињу. Заповедник »прекодринаца« био је неко време кнез Симо Марковић, па и кнез Иво од Семберије, кад је избегао у Србију. Они се јуначки боре са осталим Србима против Турака до 1813 г. и дали су Србији осим јунака као Зека Буљубаша, гуслара, који ће својим генијалним песмама са последњом снагом наше народне епике опевати дела и овековечити напоре и жртве једног нараштаја, који је својом крвљу ударио темеље краљевине Србије, краљевине Југославији, Филипа Вишњића.

Др. Васо Чубриловић

Народна песма „Смрт Марка Краљевића“ као васпитно штиво

Имао сам у рукама разне Читанке за основне школе. У некима од њих нашао сам и песму *Смрт Марка Краљевића*. Питао сам се: Зашто су приређивачи читанака уносили ову песму у штиво намењено деци? Народне песме не уносе се у дечје књиге само због лепоте стиха и богатства у народним изразима него и због патриотских и хуманих осећања која оне треба да снаже и развијају у омладине. Међутим, песма *Смрт Марка Краљевића* не одговара васпитним принципима. Она не приказује симпатичког, душевног, патриотског, милосрдног Марка, заштитника и браниоца слабих и нејаких, а ни великог јунака који излаже свој живот за добро свога народа и спасење, својих ближњих. Сем тога, зашто износити пред омладину смрт једног од највећих наших јунака, кад у његову животу има призора и догађаја за углед и потстрек читавом низу покољења? Али би се и то дало опростити, ако гашење Маркова живота показује изванредну снагу његова карактера, ако његова пресмртна акција изражава величину душе; ако јунак даје нове доказе своје неустрашивости пред смрћу; ако полази у гроб без страха, без жалости, са угашеном таштином и са мислима чистим од себичности и слабости.

Али Марко из народних песама није ни у животу ни у смрти био наш српски Бајар. Има повише песама које га приказују као напасника и убојицу, уколицу и налетицу, пијанца, па чак и кривоклетника. Но има и других у којима је велики народни јунак показан као хуман, саосећајан, правдољубив, пожртвован. Кад је реч о деци, њима треба ставити пред очи Марка из песама: *Марко Краљевић укида свадбарину; Марко Краљевић избавља виле; Марко Краљевић и соко; Марко Краљевић и бег Костадин; Марко Краљевић и Арапин и сличних, а никако им не износити Марка из песама: Сестра Леке капетана; Марко Краљевић и брат му Андрија; Троји сватови; Марко Краљевић и кћи краља арапскога; Смрт Марка Краљевића и сл.*

Какав је Марко из ове последње песме? Разгледајмо мало његов карактер! Пред смрт која му долази »ја од Бога, од старог крвника« *Марко плаче!* Какав немио призор, какво

¹⁸⁾ Обрст Перш барону Симбшену, 2 авг. 1809. Р. арх. Беч. През. 1809. бр. 337.

разочарење за мале читаоце! Уплакан јунак — жалосна слика! »Смрт је горка старцу ка ђетету«, али храбри људи стежу срце и не даду ни сузи из ока, ни уздаху из груди. А Марко плаче, и то не због какве непостигнуте високе сврхе, неизвршеног јуначког подвига и неоствареног патриотског идеала, него због тога што не може више да хода по свету!..

Није ово једина песма у којој се показује Марков страх од смрти. Он се уплашио од Љутице Богдана; бојао се да му Арапин не узме главу (А ја волим своју русу главу, нег' све благо цара »честитога«); препао се од »Белил-аге с Бишћа бијелога«; задрхтао пред троглавим Арапином: устрашио се од Меја Бурђевиха; застрепео од Деде Џидовића. Али није заплакао ни у једној од тих опасних прилика. А кад је једном пролио сузе (Марко Краљевић укида свадбарину) то је било од жалости за подјармљеним и потлаченим Србима и од гнева на Арапина насилника. (»Срдит Марко језди низ Косово; сузе рони низ јуначко лице«).

Ипак има једна пресмртна акција Маркова која се, на први поглед, чини душевна и племенита. Марко оставља три ђемера блага: један ономе који га нађе и упова, други »да се цркве красе«, а трећи »кљасту и слијепу«. Али осмотримо мало то његово завештање! Био је дужан дати део новца ономе који га сахрани, јер тај налазач или не би хтео или не би могао платити погребне трошкове. Прилоге црквама и манастирима давали су наши стари владоци — и добри и зли — да се славе као приложници и да теку рајско насеље. То је и Марко учинио. А што је дао »кљасту и слијепу«, то није било из хуманих разлога, него што је желео: »Нек слијепци по свијету ходи, нек пјевају и спомињу Марка«. То је жеља за славом, за бесмртношћу имена и вечитошћу спомена. То су радили, па и данас раде, и најнесавеснији богаташи, бестидни и безазорни у течењу имовине, они који су злоупотребљавали радничке напоре, сатирали људе око себе, стварали своја богатства на рушевинама туђих тековина и ликовали над пропашћу својих ближњих.

Разгледајмо још мало слику Маркову из ове песме. Он лежи мртав под јелом а путем пролазеи проигуман Васо и ђак Исаија. Игуман смотри Марка, мисли да спава и саветује ђака да иде лакше, те да не пробуди Марка, »јер је Марко иза сна зловољан, па нас може оба погубити«. Проигуман познаје добро Марка и зна да је то онај исти Марко за кога побратим Милош Оболић каже својим момцима, светујући их да га се чувају: »Може бити да је љутит Марко; може бити да је пијан Марко, па вас може с коњем погазити и грднијех, ђецо, оставити«. То је онај Марко из неколико других песама: осипон, пуст, обесан, »предрта делија«, раздражљив и запаљив, чије се лице зачас прелије крвљу, чело помркне, очи севну љутином а рука прихвати за сабљу или топуз. Тада »тешко оном тко ј' најближе Марка«, па био крив или прав; Турчин

или Србин; слуга или цар; мирјанин или духовник; мушка глава или женска страна! А Марко од чије се зловоље чак плаши и један поигуман не може служити омладини за пример.

Има једна сцена у песми *Смрт Марка Краљевића* која приказује болестан егоизам Марков, његову бескрајну сујету пред којом ишчезава љубав према своме роду. Марко пред смрт баца топуз у море и вели »Кад мој топуз из мора изишћ, онда ваки ђетић настануо«. Марку је мало што је преваром убио бољег јунака од себе, дете Дукањиче, (»да не излезнет појунак од него«) и што је, опет преваром, посекао свог јуначког сестрића (»Када нема од мене јунака, нека нема ни мога сестрића«)¹, него не жели ни после смрти да се нађе њему раван јунак, а камо ли бољи. Нека Срби трпе невоље без јунака, нека их непријатељ тлачи и уништава, само да Марко вечито остане највећи српски јунак...

Такав се у овој песми приказује Марко Краљевић. И није добро да омладина упозна Марка из те песме. Тај Марко не може служити као васпитни узор за одгајање карактера младог колена. А лошим примерима не уздиже се морал, нити се јачају виша и боља осећања, него се само наводи на грех. Јер подражавање злу много је и лакше и чешће и брже него приврженост добру.

Јаша М. Продановић

3241

¹) Обе су ове песме из књиге Срет. Ј. Стојковића: *Марко Краљевић*.

С а д р ж а ј:

	Страна
1. Божидар Томић, Филип Вишњић — Живот, појава и духовне особине	5
2. Божидар Томић, Историско-књижевна сведочанства о Вишњићу као песнику	36
3. Михаило Пупин, Филип Вишњић у симболичној слици ...	41
4. Герхард Геземан, Једном мртвом певачу	45
5. В. Ђоровић, Историска вредност Вишњићеве песме »Почетак буне против дахија«	67
6. Др. В. Глушац, Вишњићева песма »Почетак буне против дахија«	80
7. Драг. Костић, Значај Филипа Вишњићева за историју наше народне књижевности	85
8. Веселин Чајкановић, Хидромантија код Филипа Вишњића	96
9. Исидора Секулић, Народни језик или — понос наш	101
10. Павле Поповић, Около »Малог Радојице«	107
11. Тих. Р. Ђорђевић, Сузе шарца Краљевића Марка	113
12. Др. Васо Чубриловић, Босанско Подриње и први српски устанак	119
13. Јаша М. Продановић, Народна песма »Смрт Марка Краљевића« као васпитно штиво	125

